

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
Ҳ. С. СУЛАЙМОНОВ НОМИДАГИ ҚЎЛЁЗМАЛАР ИНСТИТУТИ

М. ҲАКИМОВ

НАВОИЙ
АСАРЛАРИ
ҚЎЛЁЗМАЛАРИНИНГ
ТАВСИФИ

ТОШКЕНТ
ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЯТИ
1983

Ушбу каталог ЎзССР ФА Ҳ. С. Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти фондидаги Алишер Навоий қаламига мансуб 24 асарнинг 254 қўлёзма нусхаси тавсифини ўз ичига олади. Тавсиф манбашунослик ва китобшунослик характерида тузилди. Айрим қадимий ва ноёб нусхаларга монографик тавсиф берилди.

Китоб ўзбек адабиёти тарихи бўйича манбашунос-текстологлар, аспирантлар, шунингдек олий ўқув юртлири филология факультетларининг ўқитувчи ва студентларига мўлжалланган.

М а с ъ у л м у ҳ а р р и р :
тарих фанлари кандидати Қ. МУНИРОВ

Т а қ р и з ч и л а р :
филология фанлари докторлари А. ҚАЮМОВ, И. АБДУЛЛАЕВ

X $\frac{4603010000-2043}{M355(04)-83}$ 90—83

© Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1983 й.

СУЗ БОШИ

Ўзбекистон ССР ФА Қўлёзмалар институти фондидаги ёзма ёдгорликлар орасида ўзбек халқининг улуғ шоири ва мутафаккири, маданият ва санъат ҳомийси Алишер Навоий асарлари шарафли ўрин эгаллайди.

Маълумки, Алишер Навоийнинг инсонпарварлик ва халқпарварлик ғоялари билан суғорилган асарлари XV асрда ўзининг барҳаёт вақтидаёқ кўплаб нусхаларда кўчирилиб, яқин ва узоқ ўлкаларга кенг тарқалди. Бу ҳақда батафсил сўзлаб ўтирмай фақат машҳур тарихчи Хондамирнинг биргина фикрини келтириб ўтамиз: «Ғоятда очиқ ва енгиллиги, ажойиб маънолар билан безалиши, сўз бойлиги ва бетакаллуфлиги, зўракиликнинг йўқлиги орқасида, оз муддатда бу бадий байтлар ва тўла зийнатли назмларнинг латифлик ва нозиклик шуҳрати шундай даражага етдики, дунё теварагидаги мамлакатларнинг подшолари атайлаб Ҳирот пойтахтига суҳандон элчилар юбориб, санъат нишонли куллиётларни талаб қилдилар»¹. Ҳақиқатан ҳам Навоий асарларининг Хондамир таърифлаган XV асрдаги шуҳрати кейинги беш аср давомида янада ортди. Натигада Алишер Навоий асарларининг заҳматкаш хаттотлар томонидан кўчирилган минглаб қўлёзма нусхалари вужудга келди. Навоий асарларидан маънавий озуқа олишнинг, ижодий баҳраманд бўлишнинг, унинг ажойиб анъаналарининг, айни чоғда ҳар бир давр бадий китобат санъати ва ҳунармандчилигининг нозик маҳсули бўлган бу қўлёзмалар асарлар оша жаҳоннинг йирик шаҳарларидаги қўлёзма фондларига тўпланиб борди.

Ҳозирги кунда Алишер Навоий асарларининг қўлёзмалари

¹ Хондамир. Макоримул-ахлоқ. Тошкент, 1967, 50—51-бетлар.

Совет Иттифоқининг Ленинград, Тошкент, Душанбе, Боку, Тбилиси, Ереван, Ашхобод, Қозон, Самарқанд, Бухоро, Қўқон, хорижий мамлакатларнинг Лондон, Оксфорд, Кемоирж, Дублин, Берлин, Мюнхен, Вена, Париж, Рим, Упсала, Нью-Йорк, Филадельфия, Истанбул, Техрон, Кобул, Ҳайдаробод, Қоҳира каби шаҳарларидаги Шарқ қўлёмалари фондларида сақланмоқда.

СССР ва хориждаги Шарқ қўлёмалари фондларида сақланаётган Навоий асарларининг илмий тавсифлари нашр этилган каталог феҳрастларда ўз аксини топган².

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг Қўлёмалар институти ҳам 1979 йилдан бошлаб ўз қўлёмса фондидаги асарларини илмий тавсифлаб, нашр этиш ишига киришди. Бу соҳада дастлабки иш сифатида институтнинг қўлёмса фондида мавжуд бўлган Алишер Навоий қўлёмса асарларининг илмий тавсифи тузиб чиқилди ва қўлингиздаги мажмуага киритилди.

1980 йил 31 декабрга қадар бўлган маълумотларга кўра, Қўлёмсалар институти фондида Алишер Навоий асарлари киритилган 175 жилд қўлёмса сақланмоқда. Улар таркибида Алишер Навоий 24 асарининг 254 та нусхаси мавжуд:

«Бадоеул-бидоя» дебочаси—31

«Бадоеул-бидоя»—1

«Хазойинул-маоний» дебочаси—2

«Ғаройнбус-сиғар»

«Наводируш-шабоб»

«Бадоеул-васат»

«Фавойидул-кибар»

«Хазойинул-маоний»—110³

«Назмул-жавоҳир»—2

«Арбаин»—4

«Ҳайратул-аброр»

«Фарҳод ва Ширин»

«Лайли ва Мажнун»

«Сабъан сайёр»

«Садди Искандарий»

«Лисонут-тайр»—10

«Маҳбубул-қулуб»—19

«Мажолисун-нафоис»—3

«Хамса»—47⁴

² Навоий асарлари киритилган хорижий каталогларнинг энг муҳимлари ЎзССР ФА Шарқшунослик институти нашр этган ўн жилдлик «Собрание Восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР» (Ташкент, 1952—1975) да берилган.

³ «Хазойинул-маоний»нинг мукаммал, алоҳида ва терма девонлари ҳамда фақат ғазаллардан ташкил топган тўпламларининг нусхалари билан биргаликда.

⁴ «Хамса»нинг мукаммал, нотўлиқ ва алоҳида дostonларининг нусхалари билан биргаликда.

- «Хамсатул-мутаҳаййирин»—3
- «Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер»—1
- «Муншаот»—3
- «Вақфия»—7
- «Мезонул-авзон»—3
- «Тарихи мулуки Ажам»—2
- «Тарихи анбиё ва ҳукамо»—1

Қўлэзмалар институти фондига ҳозирча Алишер Навоийнинг «Муҳокаматул-луғатайн», «Насойимул-муҳаббат», «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад», «Сирожул-муслимин», «Муножотнома», «Девони Фоний», «Рисолаи муфрадот» асарларининг қўлэзма нусхалари келиб тушмади. Бироқ бу асарларнинг бошқа фондларда сақланувчи қадимий ва ноёб нусхаларидан олинган микрофильм ва фотонусхалар бор.

Институт фондидаги Навоий асарлари қўлэзмаларининг бир нечаси жуда қадимий ва ноёб нусхалар бўлиб, текстология фани, хаттотлик, бадний қўлэзма ва китобат санъати учун бебаҳо манбалардир. Қўлэзмалардан энг қадимийси 216 инвентарь рақамли «Бадоеул-бидоя» девони ҳисобланиб, 1486 йилда хаттот Али бинни Нур томонидан Ҳирот шаҳрида, энг сўнгги китобат тарихига эга бўлган «Маҳбубул-қулуб»нинг бир нусхаси эса 1939 йилда Муҳркан Худойберган Девон томонидан Хоразмда кўчирилган.

Қўлэзмаларнинг китобат қилиниши ҳам турлича. Навоий асарларининг хилма-хил китобат қилиниши турли давр ва турли ижтимоий табақаларнинг маънавий дунёси, талаби ва эстетик завқининг йфодаси ўлароқ юзага келган. Чунончи, Қўлэзмалар институти фондида Навоий асарларининг қуйидагича китобат қилинганини кўраимиз: куллиёт шаклида, «Хазойинул-маоний» бутун ҳолида, унинг таркибидаги тўрт девон алоҳида-алоҳида тартибда, «Хазойинул-маоний» шеърларидан танлаб тузилган терма девонлар, «Хазойинул-маоний»нинг фақат ғазалларидан ташкил топган девон, «Хамса» бутун ҳолида, «Хамса»нинг тўрт, уч, икки дostonи киритилган нусхалар ҳолида, «Хамса» дostonларидан алоҳида кўчирилган нусхалар, «Хамса» ва «Лисонут-тайр» бир-галикда, насрий асарларининг бир нечаси жамланган нусхалар, алоҳида кўчирилган нусхалар.

Фондда Навоий асарларининг куллиёт шаклида кўчирилган битта қўлэзма тўплами сақланмоқда. Бундан ташқари куллиёт даражасига яқин турувчи яна тўртта қўлэзма тўплам ҳам бор.

316 инвентарь рақамли тўплам Алишер Навоий куллиётининг XIX асрда китобат бўлган ноёб нусхаси ҳисобланади. Нусхани Абдураҳим ибн Муҳаммад Фозил Кошғарий 1824—1830 йилларда Кошғарда тасниф этган ва кўчирган. Бу куллиётга Навоийнинг 18 асари киритилган («Бадоеул-бидоя» дебочаси, «Хазойинул-

маоний» дебочаси, «Хазойнул-маоний»нинг тўрт девони бутун ҳолида, «Мажолисун-нафоис», «Хамса»нинг беш достони бутун ҳолида, «Лисонут-тайр», «Маҳбубул-қулуб», «Муншаот», «Хамса-тул-мутаҳаййирин», «Арбаин», «Вақфия»). Қўлёзма тўпламдаги асарларнинг жойланиш тартиби Алишер Навоийнинг XV аср охири ва XVI асрда тузилган, ҳозирда Ленинград, Истанбул, Париж, Лондон кутубхоналарида сақланаётган куллиётларидаги қоидалардан бирмунча фарқ қилади. Шу жиҳатдан ҳам мазкур қўлёзма Навоий куллиётларининг тасниф тарихини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Институтда Навоийнинг энг йирик асарларини ўз ичига олган 526, 2589, 163, 1248 инвентарь рақамли қўлёзма тўпламлар бор. Улар тўла маънода куллиёт бўлмаса-да, куллиёт даражасига яқин турувчи нусхалардир. 526 ва 163 инвентарь рақамли қўлёзма нусхалар XIX асрнинг биринчи ярмида Қўқонда китобат бўлган. Ҳар икки нуха Навоийнинг ўн биттадан («Бадоеул-бидоя» дебочаси, «Ғаройибус-сиғар», «Наводируш-шабоб», «Бадоеул-васат», «Фавойидул-кибар», «Ҳайратул-аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр», «Садди Искандарий» «Маҳбубул-қулуб») асарини жамлаган. 1248 рақамли қўлёзманинг таркибига ҳам ўн битта асар киритилган. Лекин бунда ўн биринчи асар қилиб «Лисонут-тайр» достони кўчирилган. Бу нуха 1909 йилда икки котиб томонидан Хивада кўчириб тугалланган. 2589 инвентарь рақамли қўлёзманинг мундарижасида биз юқоридаги уч нуханинг таркибидан бошқачароқ ҳолатни кўрамиз. Бунга ҳам ўн битта асар киритилган бўлиб, «Хазойнул-маоний» девонларидан бошқа еттитаси насрий асарлардир («Вақфия», «Бадоеул-бидоя» дебочаси, «Маҳбубул-қулуб», «Хамса-тул-мутаҳаййирин», «Тарихи мулуки Ажам», «Мезонул-авзон», «Муншаот»). Демак, бу қўлёзма Навоийнинг «Хазойнул-маоний»си билан бирга асосий насрий меросини яхлит мужаллид қилганлиги билан фан учун қимматлидир. Қўлёзма 1830—1832 йилларда кўчириб тугалланган. Қаерда китобат қилингани айтилмаган Палеографик белгиларига кўра Ўрта Осиёга мансублиги маълум бўлиб турибди.

Навоийнинг ўзбекча девонларига ёзган дебочаларидан ҳозиргача иккитаси маълум, холос⁵. Уларнинг бири «Бадоеул-бидоя» дебочаси, иккинчиси эса «Хазойнул-маоний» дебочаси деб юритилади. Қўлёзмалар таркибидан шу нарса маълум бўлдики, баъзи ҳолларда котиблар мазкур дебочаларни мустақил асар сифатида қараганлар ва алоҳида китобат қилганлар. Далиллар шуни кўрсатдики, «Хазойнул-маоний» дебочаси («Шукр ва снпос ул қодирғаким...» деб бошланади) ниҳоятда кам кўчирилган. «Ба-

⁵ Учинчи дебоча «Наводируш-ниҳоя» девонига ёзилган дебочадир. Бу дебоча ҳозирга қадар топилган эмас.

доеул-бидоя» дебочаси («Фасоҳат девонининг ғазалсаролари таъб махзанидин...» деб бошланади) эса жуда кўп кўчирилган ва кенг тарқалган. «Хазойинул-маоний»нинг турли хил китобат қилинган қўлёзмалари, терма девон қўлёзмалари бошланишига «Бадоеул-бидоя» дебочаси битилган. Институт фондида Навоий дебочалари киритилган 33 та қўлёзмадан иккитасида «Хазойинул-маоний» дебочаси (316, 1954 инвентарь рақамли), қолган 31 та қўлёзмада «Бадоеул-бидоя» дебочаси жой олган⁶.

Қўлёзмалар институтида Алишер Навоийнинг «Хазойинул-маоний»га қадар тасниф этган девонларидан бири «Бадоеул-бидоя»нинг 216 инвентарь рақамли (дебочаси билан) ноёб нусхаси бор. Бу қўлёзма 1486 йилда Ҳиротда Али бини Нур тарафидан кўчирилиб, ўша давр хатотлик ва бадий қўлёзма санъатининг ютуқларини акс эттириши, аynи чоғда Навоийнинг ҳаёт вақтида китобат этилиши билан адабиёт, умуман маданият тарихи учун қимматлидир. Яна бир аҳамиятли томони шундаки, бу қўлёзма «Бадоеул-бидоя»нинг дунё бўйича маълум бўлган тўрт (Тошкент, Боку, Париж, Лондон) нусхасининг энг мукаммалидир.

Навоий асарларининг ушбу каталогида «Хазойинул-маоний»нинг ҳар хил тартибда китобат қилинган 13 нусхаси тавсиф қилинди⁷. Улардан олтитасида (152, 143, 312, 1261, 2835, 164 инвентарь рақамли) тўрт девон алоҳида-алоҳида кетма-кет, еттитасида (147, 448, 169, 1064, 154, 150—11, 2677—1 инвентарь рақамли) тўрт девон таркибидаги барча жанрлар умумий қилиб тузилган бир девон ҳолига келтирилиб берилган. Умумий қилиб тузилган девонларнинг баъзиларида ғазаллар ҳарфлар бўйича қайси девондан («Ғаройиб»дин, «Наводир»дин, «Бадое»дин, «Фавойид»дин шаклида) олинганлиги тартиб билан кўрсатилган. «Хазойинул-маоний» қўлёзмаларидан иккитасини (147, 448 инвентарь рақамли) XVIII асрга мансуб деб тахмин қиламиз. Ун битта қўлёзма XIX аср охири ва XX аср бошларида китобат қилинган.

«Хазойинул-маоний» девонларидан алоҳида кўчирилган нусхалар ҳам бор. 386 инвентарь рақамли «Ғаройибус-сиғар» XV аср охири ва XVI аср бошларида Ҳиротда насх хати билан битилган мукаммал, нодир нусхадир. Шу девоннинг 1880 йилда Хоразмда битилган бир нусхаси ҳам (1954 инвентарь рақамли) тўлиқ ва эътиборлидир. «Бадоеул-васат»дан учта (185, 5, 2898 инвентарь рақамли), «Фавойидул-кибар»дан битта (941—II инвентарь рақамли) қўлёзма бор.

Навоий девонлари қўлёзмаларининг катта қисмини «Хазойинул-маоний» шеърларидан танлаб тузилган терма девонлар ташкил қилади. Терма девонларни «Хазойинул-маоний» нусхаларидан

⁶ Асарлар номи кўрсаткичига қаранг.

⁷ Бунга 316, 526, 2589, 163, 1248 инвентарь рақамли куллиётлардаги «Хазойинул-маоний» нусхаларини ҳам қўшсак 18 тага етади.

ажратиб олишда ғазалларнинг миқдори ҳамда бошқа кичик жанрлар муқояса қилинди ва ғазаллар миқдори 1500 дан кам бўлган қўлёзмалар терма девон нусхалари қаторига қўйилди. Терма девонлар ҳамж жиҳатидан турличадир. 1000—1500 ғазални ўз ичига олган нусхалар жуда кам учрайди. Терма девонларнинг қарийб кўпчилигида 400—600 тадан ғазал, кичик жанрлардан мустазод, мухаммас, мусаддас, мусамман, таржибанд, қитъа, рубоий, туюқ, муаммо, фард киритилиши характерлидир. Таркиббанд, маснавий, соқийнома, қасида, чистон каби шеърини шакллар терма девонлардан қисман жой олган. Қўлёзмалар институти фондида Навоий терма девонларининг 75 та нусхаси борлиги қайд этилди ва уларнинг таркибига муфассал тавсиф берилди. Терма девонларнинг XVI—XX асрларда кўчирилган хаттотлик ва китобат санъатининг энг яхши намуналари бўла оладиган қўлёзмалари бор. Буларга 98 (Ҳирот, 1529), 111 (1811), 387 (Бухоро, 1826), 253 (Қўқон, 1827), 25—I (Қўқон, 1829—1830), 1663 (Хоразм, 1827), 900 (Тошкент, 1848), 283 (Қўқон, 1880), 1165 (XIX аср) инвентарь рақамли нусхаларни кўрсатиш мумкин.

Шуни ҳам эслатиб ўтиш керакки, институт фондидаги кўпгина қўлёзмалар биринчи ғазалига қараб «Ғаройбус-сиғар» девони ҳисоблаб келинар эди. Уларнинг таркибини синчиклаб ўрганиб чиқиш натижасида ҳақиқий «Ғаройбус-сиғар» девони эмас, балки тўрт девондан тузилган терма девонлар эканлиги аниқланди. Деярли барча котиблар Навоий терма девонларини «Ғаройбус-сиғар»нинг биринчи ғазали «Ашрақат» билан бошлаганлар. Бу беш аср давомида Навоий терма девонларини китобат қилишда анъанага айланган эди.

«Хазойинул-маоний» таркибидаги асосий жанр — ғазаллардан танлаб махсус тўпламлар ҳам тартиб берилган. Шундай тўпламлардан I таси Қўлёзмалар институти фондида мавжуд. Улардан 1853, 2032—II (XIX аср) инвентарь рақамли нусхаларнинг нафис зарҳалли жадвал ва нақшлари киши диққатини ўзига тортади.

Қўлёзмалар институти фондида Навоий «Хамса»сининг қўлёзмалари миқдор жиҳатдан «Хазойинул-маоний» ва унинг турли хил китобат нусхаларидан кейин иккинчи ўринда туради. «Хамса»нинг беш достонини мукамал бирлаштирган қўлёзмалар 27 тани ташкил қилади⁸. Шулардан иккитаси (2630-I, 2754 инвентарь рақамли) XVI аср, биттаси (2777 инвентарь рақамли) XVII аср, иккитаси (406, 404 инвентарь рақамли) XVIII аср, йигирма иккитаси XIX асрда кўчирилган. 2630-I, 151, 17, 229-II, 1959, 2576, 790 инвентарь рақамли «Хамса» нусхалари хаттотлик ва бадий китобат санъатининг энг яхши асарлари ҳисобланади. Айниқса,

⁸ Бунга 316, 526, 163, 1248 инвентарь рақамли куллиётлардаги «Хамса»нинг мукамал нусхаларини ҳам қўшсак 31 тага етади.

1580 йил 26 апрелда Абулмақорим Абдулваҳҳоб ал-Ҳижозий томонидан кўчирилиб тугалланган 2630—I рақамли нусха «Хамса» бўйича олиб бориладиган текстологик тадқиқотларга мўътабар манба бўла олади ҳамда XVI аср Бухоро бадний китобат санъатининг мўъжизакор асарларидан бири бўлиб қолади.

«Хамса»нинг нотўлиқ ва дostonлари алоҳида китобат қилинган қўлёзмалари ҳам тарқалган. «Хамса»нинг тўрт дostonи киритилган учта, уч дostonи киритилган учта, икки дostonи киритилган бешта нусхаси ҳамда «Ҳайратул-аброр»нинг учта, «Сабъан сайёр»нинг битта, «Садди Искандарий»нинг битта нусхаси Қўлёзмалар институти фондига келиб тушган.

Алишер Навоийнинг «Хамса»дан кейинги олтинчи эпик дostonи «Лисонут-тайр» ҳам турли даврларнинг маҳсули бўлган 10 та нусхага эга. Иккитаси куллиёт (316, 1248 инвентарь рақамли) таркибида, бештаси «Хамса» билан биргаликда, учтаси алоҳида қўлёзма ҳолидадир. «Лисонут-тайр» қўлёзмаларидан 2630-II (Бухоро, 1580) ва 23—I (Қўқон, 1824) инвентарь рақамли нусхалар текстология учун ҳам, бадний китобат санъати учун ҳам қимматли манбалар ҳисобланади.

Қўлёзмалар институти фондидаги Навоий дostonларининг нусхалари ҳақида сўз борганда миниатюра билан зийнатланган учта қўлёзмани алоҳида қайд этиш лозим. 2630—I инвентарь рақамли «Хамса» қўлёзмасида 18 та миниатюра бор. Суратларда мусаввирнинг имзоси йўқ. Қўлёзманинг палеографияси ва миниатюраларнинг ишланиш усулига қараганда XVI аср Бухоро миниатюра мактабининг маҳсулидир. 2752 инвентарь рақамли «Хамса»да «Фарҳод ва Ширин» дostonига 3 та миниатюра ишланган. Афсуски, бу суратларда мусаввирнинг иши ниҳоясига етмаган ҳамда суратлар чизиш учун ажратилган бир неча саҳифалар бўш қолган. 23 инвентарь рақамли нусхада «Хамса»нинг тўрт дostonи мавжуд бўлиб, «Ҳайратул-аброр» ўрнига «Лисонут-тайр» дostonи берилган. «Лисонут-тайр»га 8 та, «Хамса»нинг тўрт дostonига 39 та миниатюра чизилган. Ушбу нусха 1824 йилда Қўқонда кўчирилган ва безатилган: хаттот Мулло Рўзи Котиб, расом Муҳаммад Амин Косоний (Мунший). Бу қўлёзманинг фан учун қимматли томони шундаки, XIX аср биринчи чорагида Қўқонда тасвирий санъат анча юқори тараққий этганини кўрсатади. Умуман, «Хамса» ва «Лисонут-тайр»нинг миниатюралари нусхалари Навоий асарлари мазмунининг XV—XIX асрлар ўрта Оснё тасвирий санъатига салмоқли таъсир кўрсатганини ҳар жиҳатдан тасдиқлайди. Санъатшуносликда Навоий асарлари текстини миниатюралар мазмуни билан қиёсий текшириш эндигина бошланди. Институтдаги «Хамса» ва «Лисонут-тайр»нинг миниатюралари нусхаларини шу усулда тадқиқ этиш келгусидаги вазифалардандир.

Қўлёзмалар институти фондида Алишер Навоийнинг лирик девонлари ва эпик дostonлари билан бирга бошқа асарларининг

ҳам талайгина нусхалари мавжуд. «Мажолисун-нафоис» тазкирасининг учта қўлёзмасига эгамиз. Тазкиранинг 429 рақамли нусхаси қадимий ва жуда ноёб бўлиб, машҳур хаттот Маҳмуд бинни Хожа Исҳоқ Шаҳобий анбарин зарринқалам томонидан 1588 йилда Бухорода китобат қилинган.

«Мезонул-авзон»нинг учта нусхаси мавжуд бўлиб, улардан бири 1794 йилда Хивада Шермуҳаммад Мунис томонидан кўчирилган. Бу қўлёзма манбашуносликда алоҳида аҳамиятга эга.

Ахлоқий-таълимий асар «Маҳбул-қулуб»нинг ўтмишда кўп мутолаа қилинганлиги унинг қўлёзмалари кенг тарқалганидан маълум бўлиб турибди. Бу асарнинг фонддаги 19 нусхаси тавсифланди.

Институт фондидаги Навоий асарларининг қўлёзмаларини бир-ма-бир тавсифдан ўтказиш жараёнида «Муншаот»нинг учта, «Вақфия»нинг еттита, «Хамсатул-мутаҳаййирин»нинг учта, «Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер»нинг битта, «Тарихи анбиё ва ҳукамо»нинг битта, «Тарихи мулуки Ажам»нинг иккита, «Арбаин»нинг тўртта, «Назмул-жавоҳир»нинг иккита нусхаси борлиги маълум бўлди. «Арбаин», «Назмул-жавоҳир», «Хамсатул-мутаҳаййирин» ва «Вақфия»ни ўз ичига олган 8 инвентарь рақамли қўлёзма XV аср охири ва XVI аср бошларига мансубдир. Мазкур тўрт асарнинг танқидий матнларини яратишда ушбу қўлёзма таянч манбалар қаторида туришга лойиқдир. «Тарихи анбиё ва ҳукамо» нусхаси ҳам эски ва бошланғич қисмидан озгина тушиб қолган бўлишига қарамай текст тўлиқ. Нусха 1565 йилда кўчирилган. «Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер» қўлёзмасини 1799 йилда Мунис амалга оширган. Қадимги нусхалари ғоят оз бўлган бу асарнинг ушбу нусхаси мутахассислар учун бирмунча инобатлидир. «Муншаот» ва «Тарихи мулуки Ажам» қўлёзмалари XIX аср охири ва XX аср бошларида кўчирилган оддий нусхалардир.

Юқорида қисқача баён этилган 175 жилд қўлёзмадан биттаси XV асрда, саккизтаси XVI асрда, биттаси XVII асрда, ўнтаси XVIII асрда, қолганлари XIX асрда ва бир нечтаси XX аср бошларида кўчирилган. Тавсифдан ўтган қўлёзмаларнинг китобат қилиниш жойларига назар ташласак, Хуросон ва Ўрта Осиёнинг Ҳирот, Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Қўқон, Хива, Шаҳрисабз, Денов, Чоржўй, Кошғар ва бошқа шаҳарлари қайд этилган.

Навоий асарлари қўлёзмаларининг ҳаммасида котиблар ўз номларини зикр этувчи имзо чекмаганлар. Фақат 66 та қўлёзмада котиблар ўз номларини кўрсатганлар. Улар орасида Али бинни Нур, Пир Муҳаммад ибн Шайх Тоҳир Табризий, Маҳмуд Шаҳобий анбарин зарринқалам, Ибн Абулмакорим Абдулваҳҳоб ал-Ҳижозий, Шермуҳаммад Мунис Хоразмий, Абдурахим ибн Муҳаммад Фозил Кошғарий, Мулло Рўзи Котиб, Муҳркан Худойберган Денов ибн Устод Муҳаммад Паноҳ сингари ўз замонасининг йирик шоир ва олимлари ҳам бор.

ЎзССР ФА Қўлёзмалар институти фондида Навоий асарларининг кўрсатиб ўтилган нусхаларидан ташқари Навоийнинг ҳаёти ва ижодига доир талайгина асарлар ҳам жамланган. Улар Навоийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида яратилган ҳар турли асарлар, Навоий ижодидан намуналар келтириб таҳлил қилинган тазкиралар, Навоий асарларига тузилган луғатлар, Навоий шеърлари (айниқса, ғазаллари)дан намуналар киритилган баёзлар, мажмуалар, Навоий «Ҳамса»сидаги дostonларнинг халқ китоби шаклига айлантирилган насрий баёнлари, Навоий ҳикматли сўзлари жой олган качкул ва муфрадат тўпламларидир. Мазкур қўлёзмаларни ўрганиш мустақил тадқиқот иши бўлганлиги учун, улар ушбу каталогга киритилмади.

Қўлёзмалар институти фондидаги Алишер Навоий асарларининг қўлёзмаларини илмий тавсифлашда шу вақтгача Совет Иттифоқининг Шарқ қўлёзмалари фондларидаги Навоий асарлари бўйича тузилган каталогларнинг⁹ маълум принципларига суянилди. Шу билан бирга фонддаги ҳар бир қўлёзманинг ўз хусусиятидан келиб чиқиб, уни тавсифлашга ижодий ёндашилди. Қўлёзмаларни тавсиф этишда, энг аввало, уларнинг Навоий меросини ҳар тарафлама ўрганиш учун асос бўла бладиган илмий қийматларини ёритишга алоҳида аҳамият берилди. Шу нуқтаи назардан қўлёзманинг илмий қийматини кўрсатувчи кўчирилиш таърихи, жойи, котиби ва бошқа қатор палеографик белгилар ҳам тавсифда ўз аксини топди.

Алишер Навоий асарлари қўлёзмаларининг илмий тавсифи қуйидаги қондаларга рия қилинган ҳолда амалга оширилди. Асар номининг чап томонига қўйилган рақам каталогда қўлёзма-

⁹ Совет Иттифоқининг Шарқ қўлёзмалари фондларидаги Навоий асарлари қўлёзмаларининг тавсифи киритилган қуйидаги каталогларга қаралсин. Ленинград: Дорн Б. А. Каталог Восточных рукописей и ксилографии Императорской публичной библиотеки в Санкт-Петербурге. Спб., 1852 (на французском языке); Волин С. Л. Описание рукописей произведений Навои в ленинградских собраниях. В сб.: Алишер Навои. М.—Л., 1946, с. 203—235; Дмитриева Л. В., Мугинов А. М., Муратов С. Н. Описание тюркских рукописей Института народов Азии. I. М., 1965, с. 162—164; Дмитриева Л. В., Муратов С. Н. Описание тюркских рукописей Института востоковедения. II. М., 1975, с. 72, 115—117; Дмитриева Л. В. Описание тюркских рукописей Института востоковедения. III. М., 1980, с. 45—62; Тошкент: Собрание Восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР. тт. I—X. Ташкент, 1952—1975. Т. I, с. 106—128, 145; т. II, с. 195—232, 418—420; т. III, с. 290—291; т. V, с. 77—78, 141—142, 178; т. VII, с. 48, 69—98, 219—228, 340—341; т. X, с. 70; Муниров Қ., Носиров А. Алишер Навоий қўлёзма асарлари каталоги. Тошкент, 1970; Семёнов А. Описание персидских, арабских и турецких рукописей фундаментальной библиотеки САГУ. Ташкент, 1935, с. 69, 70; Душанбе: Каталог Восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. тт. I—V. Душанбе, 1960—1974. Т. I, с. 140—141; т. II, с. 15—17; т. III, с. 11—27; Боку: Қўлёзмалар каталоги. I жилд. Боку, 1963, 72—73, 262—274, 433-бетлар (озарбайжон тилида); Тбилиси: Каталог арабских, тюркских и персидских рукописей Института рукописей им. К. С. Кекелидзе. Тбилиси, 1969, с. 32—34, 52—57 (на грузинском языке).

нинг тавсиф тартибини билдиради. Асар номининг ўнг томонига қўйилган ва тагига чизилган рақам эса айни шу нусханинг Уз-ССР ФА Қўлёзмалар институти фондидаги инвентарь рақамини кўрсатади. Агар бир қўлёзма жилднинг ичида бир неча асар бўлса, инвентарь рақами тире орқали—I, II—III... (масалан, 8—1, 8—II, 8—III, 8—IV каби) кўринишида ажратилиб, ҳар бири ўз ўрнида тавсифдан ўтказилди. Каталогда бир неча асарларни ўз ичига олган қўлёзманинг биринчи асарига муфассал тавсиф берилди. Шу қўлёзмадаги бошқа асарларнинг эса фақат илмий хусусиятларигина баён қилинди, уларнинг палеографик аломатларига «Нусханинг бошқа хусусиятларини инв. №. дан қаранг» деган ҳавола қўйилди. Масалан, 2630 инвентарь рақамли қўлёзмага «Хамса» ва «Лисонут-тайр» киритилган. «Хамса» муносабати билан айни шу қўлёзмага алоқадор фикрлар батафсил баён қилиниб, «Лисонут-тайр» тавсифида «Нусханинг бошқа хусусиятларини инв. № 2630—I дан қаранг» деб ишора қилинади.

Каталогдаги барча асарлар Алишер Навоийга мансуб бўлгани учун муаллиф номини келтириб ўтиш лозим топилмади.

Тавсиф рақами билан инвентарь рақами ўртасида асар номи араб ёзуви ва ҳозирги ёзувда берилди.

Каталогнинг аввалида бешта қўлёзма «Куллиёт» номи остида тавсифланди. Куллиёт анъанасини сақлаш мақсадида мазкур беш китобнинг ичидаги асарларни алоҳида-алоҳида нусхаларга ажратмай, бутун ҳолида тавсиф қилинди. Куллиётлар ичидаги ҳар бир асар «Асар номлари кўрсаткичи»да алоҳида нусха сифатида берилди. Куллиётлар тугагандан кейин ҳар бир асар нусхаларининг алоҳида-алоҳида тавсифи бошланади. Асарнинг биринчи нусхаси ўз номи билан берилган, кейинги нусхалар «яна ўша» деган шартли сарлавҳа остида келтирилади. Ҳар бир асарнинг нусхалари кўчирилиш таърихига қараб хронологик тартибда жойлаштирилди. Асарнинг ёзилиш таърихи ва сабаби, қисқача мазмуни ва тузилиши шу асарнинг биринчи нусхаси тавсифида баён қилинди.

Ҳар бир нусханинг илмий хусусиятларига баҳо берганда унинг тўлиқлик даражаси, бошқа нусхаларга ёки танқидий нашрга алоқадорлиги, таркиби, саводли кўчирилганлиги назарда тутилди. Нусханинг бошидан ёки охиридан неча боб ёхуд неча байт, баъзиларида неча варақ етишмаслиги, узилиб қолганлигини мумкин қадар аниқроқ кўрсатишга ҳаракат қилинди.

«Ҳазойинул-маоний»нинг барча жилдаги китобат нусхалари (мукаммал тўрт девон, алоҳида девонлар, терма девонлар) таркибидаги жанрлар ва шу жанрлардаги шеърлар миқдори ҳамда жойлашган саҳифалари аниқ кўрсатилди. Баъзи қадимий ва ноёб девонларда ғазалларнинг алифбо тартиби бўйича миқдори ҳам берилди. Бу ҳолат айни шу девоннинг тўлиқлик даражаси қандай эканлигидан аниқ ва батафсил хабар беради. Асарларнинг бош-

ланиши ва охири ҳар бир асарнинг биринчи нусхаси тавсифида, албатта, олинди. Бошқа нусхаларнинг бошланиши ва охири бир-бирдан фарқ қилган ҳолатдагина олинди. Тафовут бўлмаган нусхаларда бошланиши ва охири одатдаги матнга эга, деб қайд этилди. Терма девонларда нусханинг қандай ғазал билан бошланиши ҳам айtilди. Терма девонлар асосан «Хазойинул-маоний»нинг биринчи — «Ашрақат мин акс шамс ул-каъс анвор ул-ҳудо» мисрали ғазали билан очилади. Шунинг учун мазкур ғазални қисқача «Ашрақат» номи билан аталди ва терма девонлар тавсифларида нусха اشراقت («Ашрақат») ғазали билан бошланади деб кўрсатилди.

Нусханинг кўчирилиш таърихи (йили), жойи, котиби ҳақида қўлёзмада қандай маълумот мавжуд бўлса, варағи ва саҳифаси кўрсатилиб айнан олинди. Кўчирилиш таърихидаги ҳижрий ҳисоб милодий ҳисобга айлантирилиб, квадрат қавс ичида берилди.

Қўлёзмаларнинг ҳошиясига ҳам диққат қилинди. Ҳошияда асарнинг асосий текстидан тушиб қолган байт ёки парчаларнинг ёзиб қўйилиши, шу асарга луғатлар берилиши, мустақил асар битилиши, турли ёзувлар, қайдлар бўлиши мумкин.

Муҳр ҳам одатда ҳошияга босилади. Муҳр ёзувлари шу китобнинг кимга тегишли эканлигидан ёки сарой, вақф, мадраса кутубхоналарида сақланганидан дарак беради.

Варақларнинг чап томони тагидаги навбатдаги варақ саҳифасининг қандай сўзлар билан бошланишидан хабар берувчи пойғир аломати варақларнинг изчиллиги, саҳифаларнинг рақамланиши вазифасини бажарган. Пойғирни текшириш туфайли қўлёзманинг тўлиқлиги ёки варақлар ўрин алмашгани, йўқолган варақлари аниқланади. Шу нуқтаи назардан ҳам ҳар бир нусханинг тавсифида пойғир аломатлари эътибордан четда қолмади.

Тавсифда қўлёзмаларнинг палеографик ва китобат хусусиятлари: қоғози (ранги, сифати, қаерники), сиёҳи (ранги ва сифати), хати (даражаси, услуби, қайси хаттотлик мактабига хошлиги), текстнинг жойланиш тартиби (меч аустунда ёки бошқача кўринишда ҳамда сатрлар сони), бадий безаги (шамс, унвон, лавҳа, тугро, зарварақ, қўшзарварақ, доира, нақш, жадвал, миннатиора), муқоваси (дастлабки ёки кейинги, материали, сифати, безаклари, саҳҳоф ёзуви) ҳам ўз ифодасини топди.

Қўлёзманинг ҳозирги ҳолати, нуқсонлари, таъмирдан ўтган-ўтмаганлиги ҳам қайд этилди.

Варақлар сонини беришда нусханинг бошланган варағидан котибнинг имзоси қўйилган варақгача ҳисобланди. Бир қўлёзмада бир неча асар бўлган ўринларда ҳар бир асарнинг жой олган варақлари алоҳида ажратиб кўрсатилди¹⁰.

¹⁰ Каталогда варақларни кўрсатиш учун шундай қисқартма қабул қилинди: маълум бир варақни кўрсатиш учун «в» (масалан, в. 12 а), бирдан ортиқ варақларни кўрсатиш учун «вв» (масалан, вв. 13 б, 64 а, 70 а, 84 б).

Текст ва қўлёзма (китоб) ўлчови эни бўйига сантиметр ҳисобида берилди.

Қўлёзмалар институти фондидаги Навоий асарлари каталог ҳолатида кенг илмий жамоатчиликка биринчи бор тақдим этилмоқда. Улардан айримлари ҳақида шу вақтгача мақола, тадқиқот, диссертация эълон қилинган бўлса, айтиш мумкин бўлган нусха тавсифининг сўнгида библиографик маълумот қилиб келтирилди.

Қўлёзмалар тавсифининг охирида тадқиқотчиларга қулайлик туғдириш мақсадида бир неча кўрсаткичлар берилди: 1. Асарлар номи кўрсаткичи (араб ёзуви ва ҳозирги ёзувда). 2. Котиблар исми кўрсаткичи (араб ёзуви ва ҳозирги ёзувда). 3. Саҳҳофлар исми кўрсаткичи (араб ёзуви ва ҳозирги ёзувда). 4. Қўлёзмаларнинг кўчирилиш таърихи кўрсаткичи: а) қўлёзма кўчирилган ҳижрий таърихни милодий таърихга айлантирувчи синхроник жадвал; б) кўчирилиш таърихи кўрсатилмаган қўлёзмаларнинг палеографик хусусиятларига кўра аниқланган тахминий даврлари. 5. Хаттотлик ва бадий китобат санъати жиҳатидан алоҳида аҳамиятли қўлёзмалар кўрсаткичи. 6. Қўлёзмалар тавсиф рақамининг инвентарь рақамига мувофиқлик кўрсаткичи. 7. Қўлёзмалар инвентарь рақамининг тавсиф рақамига мувофиқлик кўрсаткичи.

ҚЎЛЁЗМАЛАР
ТАВСИФИ

ҚҮЛЕЗМАЛАР ТАВСИФИНИНГ ТАРТИБИ

Куллиёт	№№ 1—5
«Бадоеул-бидоя» дебوحаси	№№ 6—7
«Бадоеул-бидоя»	№ 8
«Хазойинул-маоний»	№№ 9—21
«Ғаройибус-сиғар»	№№ 22—23
«Бадоеул-васат»	№№ 24—26
«Фавойидул-кибар»	№ 27
Терма девон	№№ 28—102
Ғазалиёт	№№ 103—113
«Хамса»	№№ 114—140
«Хамса»нинг тўрт достони киритилган нусхалар	№№ 141—143
«Хамса»нинг уч достони киритилган нусхалар	№№ 144—146
«Хамса»нинг икки достони киритилган нусхалар	№№ 147—151
«Ҳайратул-аброр»	№№ 152—154
«Сабъан сайёр»	№ 155
«Садди Искандарий»	№ 156
«Лисонут-тайр»	№№ 157—164
«Мажолисун-нафоис»	№№ 165—166
«Мезонул-авзон»	№№ 167—168
«Маҳбубул-қулуб»	№№ 169—183
«Хамсатул-мутаҳаййирин»	№ 184
«Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер»	№ 185
«Вақфия»	№№ 186—190
«Муншаот»	№ 191
«Тарихи анбиё ва ҳукамо»	№ 192
«Тарихи мулуки Ажам»	№ 193
«Арбаин»	№№ 194—195
«Назмул-жавоҳир»	№№ 196—197

Ушбу куллиёт Қўлёмалар институти фондидаги Алишер Навоий бошқа куллиётларига қараганда шоир асарларининг қарийб кўпчилигини жамлаганлиги ва ҳажман катталиги билан алоҳида ажралиб туради. Нуххани Абдурахим ибн Муҳаммад Фозил Қошғарий ҳижрий 1240—1245 [милодий 1824—1830] йилларда Қошғарда тузган ва кўчирган.

Бу куллиётда асарларнинг ички жойланиши Навоий куллиётининг бошқа нусхаларидан кўп жиҳатдан фарқ қилади. Бошқа нусхаларда кўпинча аввал девонлар, сўнгра дostonлар ва ниҳоят бошқа бадий-илмий асарлар, бу нусхада эса аввал девонлар, сўнгра насрий асарлар ва дostonлар жой олган. Албатта; бундай қондани қўллашда куллиётнинг мусаннифи, айни вақтда, котиби ўз дунёқарашидан ва Алишер Навоий асарларига бўлган муносабатидан келиб чиққан.

Қўлёманинг 2 а саҳифасида куллиётга кирган асарларнинг рўйхати мавжуд. Бу рўйхатни кейинчалик бошқа бир киши бинафша сиёҳ билан ёзиб қўйган. 2 а—13 б саҳифаларда котибнинг ўзи томонидан куллиётга киритилган ҳамма асарларнинг кенгайтирилган феҳрасти (мундарижаси) берилган.

Нухханинг таркиби:

1. «БАДОЕУЛ-БИДОЯ» ДЕБОЧАСИ. 6 варақ (16 б—21 а).

Навоий ўзбек тилидаги барча лирик шеърларини жамловчи «Ҳазойинул-маоний»ни тузгунга қадар (1492—1498) уч девон тасниф этган. Дастлабкиси, «Илк девон» (1465 йилда Ҳиротда Навоийнинг мухлислари тарафидан тузилган), иккинчиси, «Бадоеул-бидоя» (1469 йилдан кейин Навоийнинг ўзи томонидан тузилиб, дебоча ҳам ёзилган), учинчиси, «Наводирун-ниҳоя» (1480—1487 йиллар орасида тасниф этилган). Бу девонга ҳам шоир дебоча бағишлаган. «Наводирун-ниҳоя»нинг бир неча нусхалари фанга маълум бўлса-да, бироқ унинг дебочали нусхаси ҳозирча топилгани йўқ («Наводирун-ниҳоя»га дебоча ёзганлиги ва унинг мазмуни ҳақида Навоийнинг ўзи бошқа асарларида эслатиб ўтади). Демак, «Ҳазойинул-маоний»га ёзилган энг катта ва энг муҳим дебочага «Бадоеул-бидоя», ва «Наводирун-ниҳоя» девонларидаги дебочаларни ҳам қўшсак, Навоийдан бизга учта ўзбекча дебоча қолган бўлади.

«Бадоеул-бидоя» дебочаси тавсиф этилаётган ушбу куллиётда биринчи асар қилиб жойлаштирилган.

«Бадоеул-бидоя» дебочаси Навоий шеърятининг тадрижий тараққиётини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Дебочада Навоий ўз шеърларининг ўша вақтдаёқ (XV асрнинг 60-йилларида) маш-

хур бўлиб кетганлиги ва халқ юқори баҳо берганлиги, девон тузишни дўстлари таклиф этганлиги ва бу девон Хусайн Бойқаронинг топшириғи билан тузилганлиги (девон тузиш ҳақида Хусайн Бойқаро фармонининг мазмуни), унинг шеърлари Хусайн Бойқаро мажлисларида ўқилиб, таҳрир қилинганлиги, девонни ўтмиш шоирлар каби 28 ҳарфга мослаб эмас, балки 4 ажам ҳарфларини ҳам қўшиб 32 ҳарфга мослаб тузганлиги, шеърятининг тур ва мазмун жиҳатдан ранг-баранглиги, кўпроқ мавъиза (ҳикмат ва ўғит-насиҳат) билан безаганлиги ва бошқа хусусиятлари ҳақида маълумот беради.

Бошланиши (в. 16 б):

فصاحت ديوانى نينک غزل سرالارى طبع مخزىدين شوریده حال عاشق لار
خرمن جانىغه اوت سالغودىک بير آتشرين لعل نظم سلکيکا تارتالماغايلار

Охири (в. 21 а)—рубой:

يارب جکيان کوب رقم جرم کناه
نامنى قرا قىلديم عمرومنى تباہ
رحمت سويدىن يوماسانک اول نامهنى آہ
محشر کونى نيتکامين مين نامه سياه

II. ХАЗОЙИНУЛ-МАОНИЙ. 308 варақ (22 б—329 б). Алишер Навоий 1492—1498 йиллар орасида ўзининг аввалги икки («Бадоеул-бидоя» ва «Наводирун-ниҳоя») девонига кирган шеърлари, бу икки девон тузилганидан кейинги даврларда ёзилган барча шеърларини ҳамда турли сабабларга кўра аввалги икки девонга кирмай қолган шеърларини жамлаб, «Хазойинул-маоний» девонини тузди. Бу девон Навоийнинг ўзбек тилида яратган лирик меросининг улкан мажмуаси бўлиб, 16 тур лирик жанрни ўз ичига олади: ғазал—2600, мустазод—4, мухаммас—10, мусаддас—5, мусамман—1, таржибанд—4, таркиббанд—1, маснавий—1, қасида—1, соқийнома—1, қитъа—210, рубой—133, муаммо—52, чистон—10, туюқ—13, фард—86. Бу жанрларнинг ҳаммасида 3132 шеър мавжуд бўлиб, умумий ҳажми 44901 мисрадан иборат.

Навоий ўзбек тилидаги барча шеърларини тўрт девонга тақсим қилади ва уларнинг ҳар бирини инсон умрининг муайян даврига мос келадиган ном билан атайди. Булар «Ғаройбус-сиғар» (Ёшлик ажойиботлари), «Наводируш-шабоб» (Йигитлик нодир-

ликлари), «Бадоеул-васат» (Ўрта ёшлик гўзалликлари), «Фавойидул-кибар» (Қариллик фойдалари) девонларидир¹.

Навой «Хазойинул-маоний»нинг энг охирги таҳририни 1498 йилда амалга оширди. Демак, шоир ҳаётининг сўнгги икки йили (1499—1500)да яратилган лирик шеърлар тўрт девон таркибига кирмай қолган бўлса керак. Кейинги йилларда Навойнинг ана шундай номаълум шеърларидан бир нечаси адабиётшунос олимлар томонидан тарихий-илмий асарлардан аниқланиб эълон қилинди.

Ушбу куллиётда «Хазойинул-маоний»нинг тўрт девонидаги барча шеърлар жанрлар туркуми бўйича йиғилиб, яхлит бир девон ҳолида китобат қилинган. Яъни «Ғаройбус-сиғар», «Наводируш-шабоб», «Бадоеул-васат», «Фавойидул-кибар» девонларидаги ҳамма ғазаллар бир ерда, мустақиллар бир ерда, қитъалар бир ерда ва бошқа жанрлар ҳам шу тартибда жойлашган. Чунончи, қўлёзмадаги 1-ғазал—«Ғаройбус-сиғар»нинг биринчи ғазали, 2-ғазал—«Бадоеул-васат»нинг иккинчи ғазали, 3-ғазал—«Ғаройбус-сиғар»нинг олтинчи ғазали, 4-ғазал—«Наводируш-шабоб»нинг биринчи ғазали ва ҳоказо.

Қўлёзмадаги шеърларнинг жанр тартиби ва миқдори қуйидагича:

1) ғазал (вв. 22 б—306 а)—2207 та. Алифбо тартиби: ۱ —139, ب —100, ت —79, ث —12, ج —34, ح —24, خ —26, د —55, ۱۴ —141, ص —18, ش —103, س —54, ز —81, ر —217, ۱۳ —13, ع —28, غ —31, ف —23, ق —50, ك —141, ط —15, ظ —15, ۱۵ —167, ن —225, و —50, ه —110, ۱۷ —7, ی —25₆, ل —120, م

Ҳар бир ҳарфга ёзилган ғазалларнинг мазкур миқдори «Хазойинул-маоний»даги ҳамма ғазаллардан анча кам. Шунинг учун бўлса керак, ҳар бир ҳарфга бағишланган ғазал тугагандан кейин бир неча саҳифа бўш қолдирилган. Улар қуйидагилар: вв. 38 б, 39 аб, 51 б, 52 аб, 62 аб, 63 аб, 65 б, 70 аб, 73 б, 74 аб, 78 аб, 85 аб, 86 а, 88 а, 112 б, 113 аб, 114 аб, 124 аб, 131 аб, 132 аб, 144 б, 145 аб, 146 а, 148 б, 149 а, 151 аб, 154 а, 156 аб, 160 аб, 164 б, 165 а, 168 аб, 169 а, 175 б, 176 аб, 192 б, 193 а, 206 б, 207 аб, 227 аб, 253 аб, 254 аб, 255 аб, 262 аб, 275 б, 276 аб, 306 б, 307 а. Бизнингча бу саҳифалар¹ етишмаган ғазалларни

¹ «Хазойинул-маоний» девонларининг инсон умрининг тўрт даврига мослаб аталishi ва шеърларнинг тақсимланиши шартли характерга эга. Чунки Навой шеърларини девонларга тақсим қилаётганда уларнинг ҳақиқий хронологиясидан келиб чиқиб эмас, балки шеърнинг руҳи, услубига эътибор берган. Шунинг учун ёшлик девонида қарилликда ёзган шеърлари, қариллик девонида эса ёшлик ва йигитлик йилларида ёзган шеърларининг бир қисми учрайди.

«Хазойинул-маоний»нинг бошқа нусхаларидан олиб кўчириб тўлдириш учун қолдирилгандир. Аммо котиб бу мақсадни бажаришга муяссар бўла олмаган;

2) муаммо (вв. 307 б—308 а)—52 та. «Одил», «Ғариб», «Латиф», «Муҳсин», «Мурод» исмларига айтилган муаммолар икки мартадан такрор ёзилган;

3) қитъа:

а) «Арбаин» қитъалари (в. 308 аб)—18 та. «Арбаин» қитъалари билан тўрт девон таркибидаги қитъалар «Хазойинул-маоний»нинг бошқа нусхаларида аралаш ҳолда учрамади;

б) «Хазойинул-маоний» қитъалари (вв. 308 б—310 а, 311 а—312 а)—73 та.

4) фард (в. 310 аб)—42 та;

5) чистон (вв. 310 б—311 а)—10 та;

6) туюқ (в. 312 аб)—15 та;

7) мухаммас (вв. 312 б—316 а)—10 та;

8) мусаддас (вв. 316 а—318 а)—5 та;

9) мусамман (в. 318 аб)—1 та;

10) мустазод (вв. 318 б—319 а)—4 та;

11) соқийнома (вв. 319 б—320 б)—1 та;

12) таржибанд (вв. 320 б—326 б)—5 та;

13) рубой (вв. 326 б—329 б)—107 та.

«Бадоеул-васат»га кирган «Ҳилолия» қасидаси «Хазойинул-маоний»нинг мазкур жанрлари қаторида берилмай, куллиётнинг охириги саҳифаларида (вв. 576 б—577 б) алоҳида асар сифатида жойлаштирилган.

«Хазойинул-маоний»нинг бу нусхасида «Ғаройибус-сиғар» девонидаги маснавий (Сайид Ҳасан Ардашерга мактуб) ва «Наводируш-шабоб» девонидаги таркибанд тушиб қолган (девон матни тугагандан сўнг олти саҳифа—вв. 330 аб, 331 аб, 332 аб бўш қолган. Эҳтимол котиб бу саҳифаларга маснавий ва таркибанд текстларини бошқа қўлёзмадан олиб, кейинроқ ёзиб қўйишни мўлжаллагандир).

Бошланиши (в. 22 б):

اشرفت من عكس شمس الكاس انوار الحدا
يار عكسين ميذا كور ديب جامدين چقتى صدا

Охири (в. 329 б)—рубой:

هم حسنونكا ضعف بولسه جانيم صدقه
هم جانينكا جسم ناتوانيم صدقه
رنكينكا شكست اولسه روانيم صدقه
بوق يوقكه سنكا جان جهانيم صدقه

III. МАЖОЛИСУН-НАФОИС. 29 варақ (333 б—361 б). «Мажолисун-нафоис» XV аср ўзбек адабиётининг энг йирик ва қимматли адабий-илмий манбаи — тазкираси ҳисобланади. Тазкирада Навоий XV асрда Мовароуннаҳр ва Хуросонда яшаган шоир, ёзувчи, олимлар ҳақида маълумот беради. «Мажолисун-нафоис» икки марта тузилган, яъни икки марта таҳрирга эга. Биринчи марта 1490—1491 йилларда тузилган ва шоирлар сони 349 та бўлган. Навоий «Мажолисун-нафоис»нинг ушбу нусхасини 1497—1498 йилларда қайта кўриб такомиллаштирди: ҳар бир мажлис охирига хотима ёзди, саккизинчи мажлисни деярли қайта ишлаб, Ҳусайн Бойқаро шеърятидан 82 байт ўрнига 164 байтни таҳлил қилди, учинчи ва тўртинчи мажлисга 110 та янги шоирнинг мақолаларини ва бошқа тўлдиришларни киритди. Булар «Мажолисун-нафоис»нинг иккинчи таҳриридан далолат беради. Шундай қилиб, тазкиранинг охириги таҳрир нусхасида шоирлар сони 459 тага етди. Аммо тазкиранинг сўнгги йилларда қўлга киритилган бир нусхаси (Қўлёзмалар институти фонди, инв. № 429)дан яна икки шоир аниқландики, бу эса шоирлар сонини 461 тага етказди.

Куллиётдаги тазкиранинг таркиби қуйидагича:

Муқаддима (вв. 333 б—334 а).

I мажлис (вв. 334 а—337 б). Шоирлар сони 42 та, хотима йўқ.

II мажлис (вв. 337 б—344 б). Шоирлар сони 90 та, хотима йўқ.

III мажлис (вв. 344 б—349 а). Шоирлар сони 96 та, хотима бор.

IV мажлис (вв. 349 а—354 а). Шоирлар сони 52 та, хотима йўқ.

V мажлис (вв. 354 а—355 б). Шоирлар сони 19 та, хотима бор.

VI мажлис (вв. 355 б—357 б). Шоирлар сони 28 та, хотима бор.

VII мажлис (вв. 357 б—359 а). Шоирлар сони 17 та, хотима бор.

VIII мажлис (вв. 359 а—361 б). Султон Ҳусайн Бойқарога бағишланган. Мавлоно Лутфий ва Мавлоно Қобулий ҳақидаги суҳбатлар йўқ.

Шундай қилиб, «Мажолисун-нафоис»нинг ушбу нусхасида шоирлар сони 345 тадир. Агар биз тазкиранинг ҳар бир мажлиси охирига киритилган хотималар фақат унинг иккинчи таҳририда мавжудлигини (1497—1498 йилларда ёзиб тўлдирилганлигини) ҳисобга олсак, ушбу нусханинг III, V, VI, VII мажлисларида хотима ҳам берилганлиги сабабли у асарнинг тўлиқ бўлмаган иккинчи таҳрири қўлёзмасидан кўчирилган деб ҳукм чиқарсак асосли бўлади.

«Мажолисун-нафоис»нинг бу нусхаси гарчи тўлиқ бўлмаганлиги учун манбашуносликда иккинчи даражали аҳамият касб эт-

са-да, бошқа жиҳатлари билан навоийшунослик тарихида муҳим аҳамиятга эга. Бу асар ушбу куллиётда Навоий илмий-адабий меросининг ғоят муҳим қисми саналиб, «Хазойинул-маоний»дан кейинги ўринга қўйилган. Шунинг ҳам эслатиб ўтиш керакки, «Мажолисун-нафоис» Навоий куллиётининг шоирнинг ўзи тузган нусхасида ҳам, бошқа мусаннифлар тузган нусхаларида ҳам энг сўнгги ўринлардан бирига қўйилган. Абдурахим Кошғарий ўзи китобат қилган Навоий куллиёти нусхасида аввалги асрлардаги тасниф қондасидан четлашиб, тазкирани аввалги ўринга ўтказди.

Бошланиши (в. 333 б)—рубой:

يوز حمد انكاکيم ياساب جهان بوستانی
ایلاب يوز زلفيدین کل و ریحانی
قیلدی یساغلاچ بو باغ روح افزانی
نظم اهلین انینک بلبل خوش الحانی

Охири (в. 361 б)—рубой:

کو کب عرصه سی بزمکاهی بولسون یارب
کون شمسه سی چترجاهی بولسون یارب
کو کب عددی سپاهی بولسون یارب
هر ایشیدا حق پناهی بولسون یارب

IV. ЛИСОНУТ-ТАЙР. 31 варақ (363 б—393 а). Достон 1499 йилда ёзилган. У Навоийнинг «Хамса» достонларидан кейинги олтинчи эпик асаридир. «Лисонут-тайр» мураккаб фалсафий асар бўлиб, мажозий образлар ва уларнинг рамзий саргузаштлари орқали Навоий объектив борлиқ ҳақидаги пантеистик қарашларини баён қилади.

Достон 193 бобдан иборат. Айрим сарлавҳалар ёзилмай туриб қолдирилган. Бундай ҳолларда матн кетма-кет ёзилган. Охиридан 42 байт етишмаган ҳолда текст тугалланади.

Бошланиши (в. 363 б):

جان قوشی چون منطق راز ایلاکای
تنکری حمدی بیرله آغاز ایلاکای

Охири (в. 393 а):

فیض یتکاچ بو معانیدین منکا
تابتی نظمیم بیلکو فانیدین منکا

V. МАҲБУБУЛ-ҚУЛУБ. 29 варақ (394 б—422 б). Асар 1500 йилда яратилган. Навоийнинг наср билан ёзилган бу энг йирик ва охирги асари ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий-таълимий характердадир. «Маҳбубул-қулуб»да ўша даврнинг ижтимоий табақа ва гуруҳларига таъриф-тавсиф берилади, уларнинг жамият олдидаги бурч ва вазифалари ёритилади, айримларининг фаолияти, хатти-ҳаракати, феъл-атворидаги камчиликлар, иллатлар танқид қилинади, уларни яхши фазилатларга, ахлоқ-одобга даъват этиб мақоллар ва ҳикматли сўзлар келтирилади.

Асар қуйидаги қисм ва фасл (боб)лардан ташкил топган:

Муқаддима (вв. 394 б—395 б).

Аввалғи қисм. Халойиқ аҳвол ва афъол ва ақволининг қайфияти (вв. 395 б—403 б).

Иккинчи қисм. Ҳамида афъол ва замима хисол хосиятида (вв. 403 б—410 а).

Учинчи қисм. Мутафарриқа фавойид ва амсол сурати (танбиҳлар) (вв. 410 а—422 б).

Бошланиши (в. 394 б):

.. . حمد انكايكم ذاتيغه آنچه كيم سزاوار دور

Охири (в. 422 б)—таърих:

بو نامه گه كيم لسانيم اولدى قايل كل كيم تيلي هر نوع ايل ايشيكا ناكل

تاريخي چو خوش لفضيدين اولدى حاصل هر كيم اوقوسه الهى بولغاي خوشدل

VI. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 35 варақ (424 б—458 а).

Шарқ адабиётида хамсачиликни биринчи бўлиб Низомий Ганжавий бошлаб берган эди (унинг хамсаси «Панж ганж» деб аталади). Сўнгра Амир Хисрав Деҳлавий Низомий изидан бориб, «Ҳашт беҳишт»ни ёзди. XV асрда Абдурахмон Жомий Низомий ва Деҳлавийга жавоб тарзида «Ҳафт авранг»ни яратди. Алишер Навоий ҳам дostonчиликнинг энг олий шакли бўлган хамсачиликка мурожаат қилиб, бу соҳада форс-тожик адабиётидаги салафларининг тажрибаларига суянган ҳолда, ўзбек тилида биринчи бўлиб беш дoston («Ҳайратул-аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр», «Садди Искандарий»)дан иборат «Хамса»сини яратди. Алишер Навоий ўз «Хамса»сини 1483 йилда ёзишга бошлаб, 1484 йил охирларида тугаллади.

Алишер Навоий «Хамса»си Шарқ адабий аъналарининг давомий сифатида яратилган бўлса-да, бироқ унда шоир ўзи яшаган замоннинг барча ижтимоий масалаларини бадий ёритишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. «Хамса»нинг беш мустақил дostonи яхлит бир ғоявий-бадий йўналишга бўйсунган бўлиб, улар ўзаро боғланади ва бир-бирини тўлдириб боради. Ўз даврининг

энг юксак орзулари учун курашган Алишер Навоий «Хамса» дostonларига ҳамма замонлар учун муштарак аҳамиятга эга бўлган инсоф ва адолат, инсонпарварлик ва ватанпарварлик, мардлик ва қаҳрамонлик, меҳр-муҳаббат ва вафодорлик, тўғрилиқ ва ҳа-лаллик гояларини асос қилиб олди.

«Ҳайратул-аброр» Навоий «Хамса»сининг биринчи достони бўлиб, 1483 йилда ёзилган. Достонда фалсафий, ижтимоий-сиёсий, ахлоқий-таълимий масалалар ёритилган. Достоннинг бу нус-хаси 64 боб, 7900 мисрадан иборат.

Бошланиши (в. 424 б):

بسم الله الرحمن الرحيم رشته‌غه چيکتی نیچه در یتیم

Охири (в. 458 а):

تا انی کوب کوب آلیان سیتارای
کوب کوب ایچیب بیر دم اوزوم دین بارای

VII. «ХАЗОЙИНУЛ-МАОНИЙ» ДЕБОЧАСИ. 5 варақ (459 б—463 б). Бу дебоча Навоий дебочалари ичида энг каттаси бўлиб, «Хазойинул маоний» тузилган вақтда, яъни 1492—1498 йиллар орасида ёзилган. Дебочада шоир бутун умри давомида ўзбек тилида ёзган шеърларининг яхлит ва ягона мажмуасининг ижодий ва тузилиш тарихи юзасидан батафсил маълумот берган.

Бошланиши (в. 459 б).

شکر و سپاس اول قادرغه کیم چون عدم آسایش
کاهیدین وجود آرایش کاهلاریغه جلوه بیردی

Охири (в. 463 б)—рубойи:

هم در کهینک اقبال مکانی یارب
هم باشینک اوزه تاج کیانی یارب
جامینک دا زلال زنده کانی یارب
آن دین سنکا عمر جاود انی یارب

VIII. МУНШАОТ. 19 варақ (463 б—481 б). Буюк давлат ар-боби, шоир, олим, мураббий Алишер Навоий бутун умри давомида давлат арбоблари, шаҳзодалар, маданият ва адабиёт аҳ-лари билан ёзишмалар олиб борган. У ана шу мактубларини (албатта, бутун умри давомида ёзган ҳамма мактублари эмас) 1490 йилдан кейин тўплаб, ягона бир асар — «Муншаот»ни туз-ди. «Муншаот» қўлёзмаларини қиёсий ўрганиб тадқиқ этишдан шу нарса аён бўлмоқдаки, Навоий бу асарни 1499 йилгача уч марта таҳрирдан ўтказиб, ҳар бир таҳрирда уни янги мактублар билан тўлдириб борган. Биринчи таҳрир қўлёзмаларида 94 та,

учинчи таҳрир қўлёзмаларида эса 100 дан ортиқ мактуб мавжудлиги маълум бўлди.

Навой «Муншаот» асарини яратиш орқали ўзбек тилида ҳам мазмунли ва чиройли иншолар ёзишга кенг имкониятлар борлигини кўрсатмоқчи бўлди ва бунга тўла эришди.

Асарнинг куллиёт таркибига кирган ушбу нусхаси унинг иккинчи таҳририга мансуб бўлиб, бошқа нусхалардан бирмунча фарқ қилади. Бу нусхада баъзи мактублар мазмунидан келиб чиқиб махсус сарлавҳа билан номланган. Чунончи, 11-мактуб «Муҳаббатнома» (в. 468 а), 17-мактуб «Таъзият» (в. 469 а), 18-мактуб «Ариза» (в. 469 б) ва ҳоказо. Бошқа нусхалардаги бир неча мактублар бу нусхада йўқ. Шунингдек, деярли бошқа ҳамма нусхаларнинг сўнгидаги бир форсий мактуб ҳам тушиб қолган. Нусхадаги мактубларнинг миқдори 85 тадир.

Бошланиши (в. 463 б):

حمد موفور اول صانع غه کيم علمی منشی سی صنع قلمی بيله . . .

Охири (в. 481 б):

جامه چرکين مکن اکر کردی
پاک پاکش بشوی اکر مردی

IX. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 50 варақ (483 б—532 а). Асар «Хамса»нинг иккинчи достони бўлиб, 1483 йилда ёзилган. «Фарҳод ва Ширин» Яқин ва Урта Шарқ халқлари адабий аънаналарида муҳим ўрин олган Фарҳод ва Ширин образларини янгича талқин қилиб яратилган ишқий-романтик, қаҳрамонлик достонидир.

Достон нусхада 38 боб, 7120 мисрадан иборат.

Бошланиши (в. 483 б):

بحمد که فتح ابواب المعانی
نصیب ایت کونکومه فتح ایتماک آنی

Охири (в. 532 а):

منکا توتقیل که سوزنی کوته ایتیم
تینای بیر لحظه چون منزلغه یتیم

X. ХАМСАТУЛ-МУТАҲАҲҲИРИН. 8 варақ (533 б—540 а). Асар форс-тожик адабиётининг буюк вакили, Алишер Навоийнинг устози Абдураҳмон Жомийнинг вафотидан кейин унинг хотирасига бағишлаб 1494 йилда ёзилган. «Хамсатул-мутаҳаҳҳи-рин» бир муқаддима, уч мақола ва бир хотимадан таркиб топган. Муқаддимада Абдураҳмон Жомийнинг насл-насаби, туғилиши,

тарбияланиши, билим олиши, шоир ва олим бўлиб етишуви; биринчи мақолада Жомий ва Навоий ўрталарида бўлиб ўтган мунозара ва баҳслар, шулар туфайли туғилган мутойиба ва ҳикоятлар; иккинчи мақолада Жомий ва Навоийнинг ўзаро ёзишмалари; учинчи мақолада Жомий асарларининг рўйхати, Жомий ва Навоийнинг ижодий фаолиятидаги яқинлик ва ҳамкорликлар; хотимада эса Жомий ҳаётининг сўнги дамлари, вафоти, дафн маросими сўзланади. Жомий вафотига бир йил тўлганда Навоий унинг қabri устига мақбара қурдиради, Ҳусайн Бойқаро иштирокида катта маросим ўтказилади. Бу анжуманда Навоий устозининг вафотига бағишлаб ёзган 140 мисрали марсиясини ўша даврнинг машҳур нотиқи Мавлоно Ҳусайн Воизга ўқитади. Бу воқеалар ҳам хотимада баён қилинади.

Бошланиши (в. 533 б) — рубоий:

اول عالم علامه غه يوز حمد ثنا
 كيم آدم ايله توزدى چو بو دير فنا
 علميغه ملك سورمادى بير حرف يانا
 جز نكته* سبحانك لا علم لنا

Охири (в. 540 а):

ای باد دلم شد و کر جانب یار
 جان هم سرو پای اوستاز نثار

XI. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 31 варақ (542 б—572 а). Асар «Хамса»нинг учинчи достони бўлиб, 1483 йилда ёзилган. «Лайли ва Мажнун» Шарқ адабиётида кўп тарқалган анъанавий мавзуда ёзилган ишқий дostonдир.

Достон нусхада 38 боб, 7120 мисрадан иборат.

Бошланиши (в. 542 б):

ای یخشی آتینک بیله سرآغاز
 انجامیکاکیم یتار هر آغاز

Охири (в. 572 а):

عصیانیمه عفو بولغای آمین
 یارب که بو نوع بولغای آمین

XII. АРБАИН. 4 варақ (573 б—576 а). Асар 1481—1482 йилларда ёзилган. «Арбаин» муқаддима (46 мисра), 40 та ҳикматли қитъа (160 мисра) ва хотима (10 мисра)дан иборат. Қитъалар 40 та қадимий арабий ҳадис (ҳикмат) мазмунидан келиб чиқиб ёзилган. Шу сабабли «Арбаин»нинг ҳамма нусхаларида ҳар бир қитъа устига мазмунидан фойдаланилган ҳадис ёзиб қўйилади.

Бошланиши (в. 573 б):

حمد انكاکيم كلام خيرمآل
قىلدى ايلكا رسولىدين ارسال

Охири (в. 576 а):

که نوایی غه اول دعا یتکای
بلبل روحیغه نوا یتکای

XIII. «ХИЛОЛИЯ» ҚАСИДАСИ. 2 варақ (576 б—577 б). Қа-
сида 91 байтдан иборат. У 1469 йилда Султон Ҳусайн Бойқарога
бағишлаб ёзилган. Уша йили апрель ойида Ҳусайн Бойқаронинг
тахтга ўтириши муносабати билан ўтказилган катта тантанали
маросимда Навоий шу қасидани ўқиб берган. Навоий қасидани
«Хазойинул-маоний»нинг учинчи девони «Бадоеул-васат»га ки-
ритган.

Бошланиши (в. 576 б):

چون نهان قىلدى ترنجى مهر رخشان طلعتين
آشكارا ايتى فلک بير طوق غبغب هيا تين

Охири (в. 577 б):

يانكى آى عيد ايكى قوللۇغچينكى اولسون ايلكان
سين هلال آينىك اتن بيرم بو يرنيىك كنعتين

XIV. САБЪАИ САЙЁР. 42 варақ (579 б—620 а). Асар «Хам-
са»нинг тўртинчи достони бўлиб, 1484 йилда яратилган. «Сабъан
сайёр» Шарқда кенг шуҳрат топган Баҳром Гўр афсонаси бў-
йича хамсанавислар анъанасини давом эттириб ёзилган ишқий-
саргузашт дostonдир.

Достон нусхада 38 боб, 9976 мисрадан иборат.

Бошланиши (в. 579 б):

اى سپاسينىك ديماكدا ايل تىلى لال
ايلكا تىل سيندين اولدى تىلكا مقال

Охири (в. 620 а):

يتى اقليم ايلين خريدار ايت
يتى افلاكنى انكا يار ايت

XV. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 60 варақ (621 б—680 а). Бу
достон 1484 йилда ёзилган, Навоий «Садди Искандарий»ни
қадимги Юнонистоннинг машҳур саркардаси Искандар Зулқар-
найн (Александр Македонский)нинг тарихий, афсонавий ва ада-
бий образи ҳақида Низомий Ганжавий, Амир Хисрав Деҳлавий,
Абдураҳмон Жомий дostonларига жавобан яратди. Ажойиб қаҳ-

рамонлик эпопеяси бўлган бу асар Навоийнинг «Хамса»да илгари сурган барча ижтимоий-сиёсий, ахлоқий-таълимий қарашларига яқун ясайди.

Достон нусхада 89 боб, 14152 мисрадан иборат.

Бошланиши (в. 621 б):

خدايا مسلم خداليق سنكا
بيراوشه كه دابي كداليق سنكا

Охири (в. 680 а):

باقيب ديدى فضل اهليغه پراه
كه سيز شاه اول داغى خوش طبع شاه

XVI. ВАҚФИЯ. 12 варақ (681 б—692 а). 1481 йилда ёзилган. Бу асарда Навоийнинг давлат арбоби сифатида юқори лавозимларда хизмат қилган вақтида ўз ихтиёридаги мулк ва маблағлардан қандай мақсадда фойдалангани, шу маблағлар ҳисобига Ҳиротда ва унинг ташқарисида қурдирган жамоат бинолари (бинойи хайрия), уларда ўрнатилган тартиб ва қондалар, мадраса талабалари ва мударрисларига, илм аҳлларига берилган холисона моддий ёрдамлар; вақф қилдирган ерлари, мулкларининг миқдори ва бошқалар ҳақида маълумот берилади.

Бошланиши (в. 681 б):

علوم حقایقى بلكى حقایق علومى نينك فصیح كلام ليق و صحیح حدیث ليق
مدرس لارى . . .

Охири (в. 692 а)—рубой:

بو قاعده نى كيمكى توزار بار بولسون
تنكرى بارى حالت دا مددكار اولسون
كيم بوزسه بوزوغلوق غه سزاوار اولسون
حق لعنتى قهرىكا كرفتار اولسون

Ушбу қўлёзма Алишер Навоий куллиётларининг XIX асрда кўчирилган мўътабар нусхаларидан биридир. Нухани беш йил мобайнида 1240—1245 (1824—1830) йилларда Шарқий Туркистоннинг Қошғар шаҳрида Абдураҳим ибн Муҳаммад Фозил Қошғарий кўчирган. Бу ҳақда қўлёзманинг беш жойида таърих берилган.

Биринчи таърих (в. 532 а): ۱۲۴۰ сене сана 1240.

Иккинчи таърих (в. 572 а): ۱۲۴۰ сене сана 1240.

Учинчи таърих (в. 576 а): ۱۲۴۰ сене сана 1245.

Тўртинчи таърих (в. 680 а):

راقم . . . عبدالرحيم ابن محمد فاضل كاشغرى

(кўчирувчи... Абдурахим ибн Муҳаммад Фозил Кошғарий).

Бешинчи таърих (в. 692 а):

. . . تمت هذه النسخة الشريفة المباركة فى تاريخ سنة ١٢٤٥ . . .

هر كسى اين كتاب مينكرى

خط عبدالرحيم كاشغرى

(...Ушбу муборак шариф нусханинг кўчирилиши 1245 йилда тугади...

Ҳар ким бу китобга қараса
Абдурахим Кошғарий хатини кўради)

Қўлёмзанинг варақларида пойгир белгилари мукаммал қўйилган. Қўлёмза саҳифалари (варақнинг ҳар икки томони) кейинчалик қалам билан янгича рақамлаб чиқилган (бунда текст ёзилмай, бўш қолган варақлар ҳисобга олинмаган).

Китобнинг камдан-кам саҳифаларида асосий такстан тушиб қолган байтлар, парчалар, сўзлар (баъзан хато ёзилган сўзлар тўғриланиб) котибнинг ўз қалами билан ҳошияга ёзиб қўйилган.

Нусхага оқ, қалин, Шарқ қоғози ишлатилган.

Текст қора сиёҳда ёзилган. Ҳамма асарларда сарлавҳалар, насрий асарларда шеърий парчаларнинг номлари, «Мажолисун-нафоис»да шоирларнинг номлари, «Муншаот»да аксарият мактубларнинг бошланиши бўлмиш «Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким», «Қуллуқ арзадошт улким» иборалари, насрий асарларнинг шеърий парчаларида мисралар (камдан-кам ўринларда жумлалар орасига ҳам) ўзаро фарқланиб туриши учун қўйилган уч нуқта (. . .), тўрт нуқта (. . .) тиниш белгилари, арабий иқтибослар (жумла ва иборалар) устига тортилган чизиқлар қизил сиёҳда бажарилган.

Қўлёмза матни XIX аср Кошғар услубига хос йирик настаълиқ хатида битилган. Лирик шеърлар матни тўрт устунли қилиб 19 йўлдан (демак, тўлиқ ёзилган бир саҳифада 76 мисра), достонлар матни олти устунли қилиб 21 йўлдан (демак, тўлиқ ёзилган бир саҳифада 126 мисра), насрий асарлар сидирға, «Бадоеул-бидоя» дебочаси, «Вақфия» ҳар саҳифада 19 йўлдан, «Мажолисун-нафоис», «Маҳбул-қулуб», «Ҳазойинул-маоний» дебочаси, «Муншаот», «Хамсатул-мутаҳаййирин» эса ҳар саҳифада 21 йўлдан жойлашган.

Қуллийётдаги ҳар бир асарнинг бошланишида (вв. 16 б, 22 б, 333 б, 363 б, 394 б, 424 б, 459 б, 483 б, 533 б, 542 б, 573 б, 579 б, 621 б, 681 б) зарҳал лавҳа мавжуд. Улардан учтаси ниҳоятда характерлидир. «Ҳазойинул-маоний» (вв. 22 б—23 а) ва «Лисонут-тайр» (вв. 363 б—364 а)нинг бошланишида ҳар икки

саҳифага яхлит зарварақ ишланган. «Арбаин» асарин (вв. 573 б—576 а) эса зийнатланиш жиҳатидан куллиётда алоҳида кўзга ташланади. Асардаги 40 ҳадиснинг ҳар бирига алоҳида доира чизилган ва олтин суви билан ҳалланган. Доира ичига сулс хати билан ҳадис ёзилиб, тагига эса ўша ҳадис мазмуни асосида Навоий яратган қитъа берилган. Доира ва қитъа атрофлари рангин қилиб безатилган. Бир саҳифага тўққиз доира ва тўққиз қитъа (доиралар уч қатордан, қитъалар олти йўлдан) жойлашган.

Ҳар бир саҳифа тексти зарҳал жадвал ичига олинган. Ҳар бир устун бир-биридан икки йўлли зарҳал чизиқ билан ажратилган. Достонларда сарлавҳалар ҳам зарҳал жадвал билан ажратиб қўйилган. Девонларда эса ҳар бир шеърнинг оралиғида (2 ва 3-устунда) икки мисра ўрни бўш қолдирилиб, зарҳал чизиқ тортиб қўйилган. Бу белги лирик шеърларни (асосан ғазалларни), бандларни (бир қанча бандлардан ташкил топадиган шеърини турларни) бир-биридан айириб, алоҳида кўрсатиб туради. Айрим саҳифаларда шеърларни бир-биридан ажратиб туриш учун икки шеър оралиғида зарҳал доирача бор (вв. 22 б, 25 а, 28 б, 35 а, 55 б, 56 а, 274 а, 281 б). Ҳар икки саҳифа учун ҳошиядан яхлит кўк рамка тортилган.

Куллиёт ўзининг Қошғар услубида ишланган, дастлабки, картон муқовасига эга. Муқова юзига тамға ва тамғасимон нақшлар туширилган.

Китобнинг баъзи варақлари мутолаа жараёнида уринган ва жузв ёнида жадвал чизигидан қирқилган.

Варақлар сони—692. Текст ўлчови—18x28. Қўлёзма ўлчови—30x44.

Библиографик маълумот: Ҳ. С. Сулаймонов. Алишер Навоий куллиёти қўлёзмалари тадқиқотидан. — Адабий мерос. 3. Тошкент, 1973. 83—92-бетлар; М. Ҳакимов. Алишер Навоий куллиёти ни илмий тавсифлаш тажрибасидан. — Адабий мерос. 15. Тошкент, 1980, 9—16-бетлар; Д. Рўзиева. Навоий куллиёти Низорий қаламида. — «Тошкент оқшоми», 1970 йил 12 октябрь.

2

ЯНА УША

526

Навоий куллиётининг катта ҳажмда тайёрланган нусхаларидан. Нусха «Хазойинул-маоний», «Хамса» ва «Маҳбубул-қулуб»дан ташкил топган.

I. «БАДОЕУЛ-БИДОЯ» ДЕБОЧАСИ. 5 варақ (1 б—5 б).

Дебочанинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

II. ХАЗОЙИНУЛ-МАОНИЙ. 329 варақ (6 б—334 а).

Лирик шеърлар гўрт девонга ажратилмай тузилган. Девон таркиби ва шеърлар миқдори қуйидагича:

30

1) ғазал (вв. 6 б—299 а)—2543 та. Алифбо тартиби: | —155, ب —108, پ —8, ت —80, ث —12, ج —16, چ —20, ح —24, خ —27, د —60, ذ —12, ر —266, ز —92, ژ —4, س —76, ش —116, ص —20, ض —16, ط —16, ظ —9, ع —20, غ —32, ف —24, ق —52, ك —168, ل —116, م —180, ن —272, و —60, ه —208, ي —8, ی —266.

Ғазалнинг мазкур алифбо тартибидаги айрим ҳарфларда, чунончи, «алиф» ҳарфида 1 та, «хе» ҳарфида 1 та, «ре» ҳарфида 2 та, «изги» ҳарфида 7 та, «айн» ҳарфида 8 та, «ё» ҳарфида 38 та ғазал етишмайди;

- 2) мустазод (вв. 299 б—300 а)—4 та;
- 3) мухаммас (вв. 300 а—302 б, 304 аб)—9 та;
- 4) мусаддас (вв. 302 б—304 б)—5 та;
- 5) мусамман (вв. 304 б—305 а)—1 та;
- 6) таржибанд (вв. 305 а—310 а)—4 та;
- 7) маснавий (вв. 310 а—312 а)—1 та;
- 8) таркиббанд (вв. 312 а—313 а)—1 та;
- 9) қасида (вв. 313 а—314 а)—1 та;
- 10) соқийнома (вв. 314 а—320 б)—1 та;
- 11) қитъа (вв. 320 б—329 б)—193 та;
- 12) рубоий (вв. 329 б—333 б)—100 та;
- 13) муаммо (вв. 333 б—334 а)—34 та.

III. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 45 varaқ (335 б—379 б).

IV. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 83 varaқ (380б—462а).

V. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 51 varaқ (463 б—513 а).

VI. САБЪАИ САЙЁР. 68 varaқ (514 б—581 а).

VII. САДДИ ИСҚАНДАРИЙ. 100 varaқ (582 б—681 а).

Достонларнинг бошланиши ва охири одатдаги байтларга эга.

VIII. МАҲБУБУЛ-ҚУЛУБ. 36 varaқ (682 б—717 а).

Асарнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёзма куллиёт таркибидаги асарларни нисбатан мукамал деб айтсак бўлади. Тушиб қолган шеърлар, парчалар жуда кам. Шунинг учун ушбу нусхадан Навоий меросининг манбалари қаторида маълум даражада фойдаланиш мумкин.

Куллиётнинг бошидан ўрин олган «Дебоча»нинг сўнггида (в. 5 б) 1236 санаси қўйилган, Бу сана, яъни 1236 (милодий 1820) йил ушбу куллиётнинг кўчирилиш вақтини билдиради. Куллиётдаги кейинги асарлар тугалланмасида таърих ва котиб ҳақида маълумот берилмайди. «Маҳбубул-қулуб» тугагандан кейин котиб томонидан ёзилган икки бетли хотима (в. 717 аб) бор. Унда ёзилишича қўлёзма محمد رحيم ديوان بيكي Муҳаммад

Раҳим Девонбеги кўрсатмаси билан котиб

میرزا محمد نظر

Мирза Муҳаммад Назар томонидан

مینک ایکی یوزو فرق بیر

минг икки юзу қирқ бир (1241/1825) йилда Қўқонда кўчириб тугалланган. Демак, ушбу қўлёзма тўплам 1820—1825 йиллар давомида бир котиб қаламида кўчириб чиқилган.

Қўлёзманинг ҳошиясида жуда кам ўринларда айрим тушиб қолган байтлар ёзиб қўйилган.

Китобнинг 1 а, 6 а, 334 б саҳифаларида муҳр бор. Унинг ёзуви: حاجی علی اصغر Хожи Али Асгар. Бу муҳр китобни маълум вақтлар сақлаган кишига тегншлидир.

Нусханинг бошидан охиригача пойгир белгилари қўйилган.

Қўқоннинг оқиш, қалин, дағал қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил, гоҳо кўк сиёҳда ёзилган, йирик, оддий настиғлиқ хат. Қўлёзмада шеърий асарлар («Хазойинул-маоний» ва «Хамса») ҳар саҳифада 19 йўлдан тўрт устунда, насрий асарлар («Дебоcha» ва «Маҳбубул-қулуб») 19 йўлдан сидирға жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин чарм муқова. Муқова тамғасида ёзув:

عمل ملا نیاز صحاف Амали Мулло Ниёз саҳҳоф.

Қўлёзманинг ўргаларида айрим варақлар жузвдан кўчганлигини мустасно қилганда умуман яхши сақланган.

Варақлар сони—717. Текст ўлчови—21x40. Қўлёзма ўлчови—29,5x50,5.

3

ЯНА УША

2589

«Хазойинул маоний» ва еттита насрий асар жамланган тўплам.

Таркиби:

I. ВАҚФИЯ. 12 варақ (1 б—12 б).

Бошланиши (в. 1 б):

چون حق سبحانه و تعالی نینک حکمت . . .

Нусханинг охирида каттагина парча етишмаган ҳолда текст тугалланади (в. 12 б):

اکر بوالعجب حالیمدین شمه اظهار قیلسام ایردی اول حضرت نینک

نازوک مزاجیغه موجب غم و مبارک خاطر یغه باعث الم بولغای

II. «БАДОЕУЛ-БИДОЯ» ДЕБОЧАСИ. 9 варақ (13 б—21 а).

Дебочанинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Дебочанинг сўнгида Навоийнинг қуйидаги матла билан бошланадиган етти байтли ғазали келтирилган (в. 21 аб):

آلسانك آل جانيمنى تا سين سينز منكا جان قالماسون
جان قاليب جان ايچرا نى كه داغ هجران قالماسون

III. ХАЗОЙИНУЛ-МАОНИЙ. 328 варақ (22 б—349 а).

Жанрлар тартиби ва миқдори:

1) ғазал (вв. 22 б—287 б)—1157 та. Алифбо тартиби: |—97,
б—68, т—36, 3—12, ж—31, 3—20, х—19, д—44,
20—45, ш—43, с—4, 3—45, з—101, р—11, д—
31, қ—16, ф—17, ғ—16, 3—6, 3—15, 3—15, 3—15,
8—49, 3—35, 3—88, 3—70, 3—42, 3—76, 3—

3—77;

- 2) мустазод (вв. 287 б—289 а)—4 та;
- 3) мухаммас (вв. 289 а—293 а)—7 та;
- 4) мусаддас (вв. 293 а—296 б)—4 та;
- 5) мусамман (вв. 296 б—297 а)—1 та;
- 6) таркиббанд (вв. 297 б—299 а)—1 та;
- 7) таржибанд (вв. 299 а—307 б)—4 та;
- 8) рубоий (вв. 307 б—313 а)—76 та;
- 9) чистон (вв. 317 а—318 б)—10 та;
- 10) муаммо (вв. 318 б—320 б)—45 та;
- 11) туюқ (вв. 320 б—321 а)—8 та;
- 12) қитъа (вв. 330 а—349 а)—203 та.

Қитъаларнинг ҳаммасига сарлавҳа қўйилган. Шу қитъаларнинг 48 таси 313 а—317 а, 16 таси 321 а—323 а варақларда такрор ёзилган. Қўлёманинг 323 б—327 б варақларида Қиромий, Равнақ, Нишотийларнинг Навоий ғазалларига боғлаган мухаммаслари ва ўз мухаммаслари, Навоийнинг ғазал ва мухаммаслари аралаш ҳолда берилган.

IV. МАҲБУБУЛ-ҚУЛУБ. 53 варақ (350 б—402 а).

Асарнинг ҳамма қисм ва боблари мавжуд. Бошланиши ва охири одатдаги матндан иборат.

V. ТАРИХИ МУЛУКИ АЖАМ. 30 варақ (403 б—432 б). 1488 йилда битилган бу рисоли Эрон подшоҳлари тарихини ёритишга бағишланган. Бу асарда Навоий Эрон подшоҳлари ҳақидаги хроникаларни ўзбек тилида биринчи марта тартибга солиб, аввалги тарихчиларнинг асарларида мавжуд бўлган ноаниқликлар,

қарама-қаршиликларни бартараф қилишга интилган. Навоий Эрон тарихининг тўрт—пешдодийлар, каёнийлар, ашконийлар, сосонийлар сулоласида ўтган подшоҳлар ҳақида сўзлар экан, бошқа асарларида бўлгани каби халқпарварлик ва инсонпарварлик мавқеида туриб фикр юритади, одил шоҳларнинг ишларини юксак баҳолайди, золим подшоҳларни эса қаттиқ қоралайди.

Нусхада асарнинг тексти тўлиқ.

Бошланиши (в. 403 б):

عجم تاريخی دا فرس سلاطينی تورت طبقه قلیب دورلار

Охири (в. 432 б):

قیامتقاچه حشمتینک مستدام
سلامینک قلیب شاهلار والسلام

VI. ХАМСАТУЛ-МУТАҲАЙИРИН. 27 варақ (433 б—459 б). Асарнинг тексти тўлиқ эмас. Хотимада Жомий вафотига бағишланган форсча марсиядан 60 байт етишмаган ҳолда текст тугалланади. Аввали одатдаги рубоий билан бошланади.

Охири (в. 459 б):

ذین سبب مست من جام ازل عارف جام
سرخوش از دار فنا سوی وطن کرد خرام

VII. МЕЗОНУЛ-АВЗОН. 17 варақ (460 б—476 б). «Мезонул-авзон» Алишер Навоийнинг аруз назариясига бағишланган асаридир. 1492 йилда ёзилган бу рисолада Навоий аруз илмидаги мавжуд қоидаларни ўзбек тилида биринчи марта мукамал таҳлил қилиб бериш билан бирга бу илмга қўшимча ва янгиликлар киритиб, уни бойитишни ҳам ўз олдига мақсад қилиб қўйди. «Мезонул-авзон»да Навоий илми арузни: 1) араб ва форс тилларидаги поэзияда қўлланиб келган аруз системасига янги доираларни киритиш; 2) ўзбек поэзияси ва халқ оғзаки ижодининг кўп асрлик тарихий тажрибасини текшириб, умумлаштириб арузга тааллуқли бўлган янги баҳр ва вазнларни аруз системасига киритиш йўли билан уни бойитди.

Нусхада асарнинг тексти тўлиқ. Боши ва охири одатдаги матнга эга.

VIII. МУНШАОТ. 20 варақ (477 б—496 б). Асарнинг унча тўлиқ бўлмаган учинчи таҳририга мансуб нусха. Таркибида 94 та мактуб бор.

Охири (в. 496 б):

تا جهان بولغای جهان اهلی غه سین شاه بولغاسین
شرط بوکیم قوللارینک حالیدین آگاه بولغاسین

Қўлёзма тўпلامга кирган саккизта асардан еттитасининг сўн-
гида кўчирилиш таърихи кўрсатилган. «Вақфия»нинг охирида
в. 12 б) ۱۲۴۶ سنه сана 1246 [-милодий 1830—1831 йиллар]

деб қайд этилган. «Хазойинул-маоний» (в. 323 а), «Маҳбубул-қу-
луб» (в. 402 а), «Тарихи мулуки Ажам» (в. 432 б), «Хамсатул-
мутаҳаййирин» (в. 459 б), «Мезонул-авзон» (в. 476 б) ва «Мун-
шаот» (в. 496 б) сўнгида ۱۲۴۷ سنه сана 1247 [-милодий

1831—1832 йиллар] қўйилган. Демак, куллиёт ҳижрий 1246—47
[-милодий 1830—1832] йилларда кўчириб тугалланган. Қотиб

(в. 323 а): *خواجہ نياز بن ملا محمد موئن قلی خواجہ* Хожаниёз бинни
Мулло Муҳаммад Мўъмин Қулихожа. Қўлёзма Ўрта Осиёда
китобат этилган.

Тўпلامдаги иккинчи асар «Хазойинул-маоний»нинг жуда кўп
ҳошияларига асосий текстга кирмай қолган ғазаллар ва бошқа
жанрлардаги шеърлар ёзиб қўйилган (вв. 31, б, 32 а, 40 б, 41 а,
42 б, 43 а, 44 а, 51 а, 67 а, 68 б, 69 а, 70 а, 81 а, 93 а, 103 аб,
104 а, 105 а, 106 а, 107 а, 108 а, 109 а, 110 а, 111 а, 112 а,
113 а, 114 а, 115 а, 116 а, 117 а, 118 а, 119 а, 120 а, 121 а—
125 а, 127 а, 129 а, 130 а, 131 а, 139 а, 140 а, 141 а, 142 а,
161 а, 168 а, 171 а, 184 а, 186 а, 187 б, 188 а, 189 а, 190 а,
191 а, 192 а, 193 а, 194 а, 195 а, 197 а—198 а, 199 б—202 а,
203 а—206 а, 207 а—208 а, 209 а, 210 а, 211 а, 213 а, 214 а, 215 а,
216 а, 217 а, 219 а, 221 а, 224 а, 226 а, 227 а, 237 а, 238 а, 241 а,
242 а, 249 а, 251 а, 253 а, 254 а, 258 а, 259 а, 260 а, 261 а,
262 а, 263 а, 264 а, 265 а, 266 а, 267 а, 271 б, 273 а, 274 а,
276 а, 280 а, 283 а, 284 а, 285 а, 309 а, 310 аб, 312 а, 318 б,
320 а, 322 б).

Куллиётнинг 88 а саҳифасида муҳр бор. Муҳрда китоб эгаси
бўлган бир аёл—Фотима исми ва 1290 [-милодий 1873] санаси
ёзилган.

Китобнинг барча варақларида пойгир белгилари мукамал.
Оқиш, қалин, Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, қитъаларнинг сарлавҳалари, насрий асар-
ларда қисмлар, боб (фасл)лар, шеъринг парчаларнинг номлари,
ҳар турли тиниш белгилар қизил сиёҳда ёзилган. Йирик, оддий
настаълиқ хат. «Хазойинул-маоний» тексти ҳар саҳифада 19 йўл-
дан икки устунда, насрий асарлар тексти ҳар саҳифада 19 йўл-
дан сидирға жойлашган. Барча текстлар қизил жадвал ичига
олинган.

Дастлабки, қалин картонли, уч тамғали, қирмизиранг муқова.
Унг томон муқова тушиб кетган. Қўлёзма яхши сақланган. Ва-
рақлар сони—496. Текст ўлчови—11х21. Қўлёзма ўлчови—18х31.

«Бадоеул-бидоя» дебочаси, «Хазойинул-маоний», «Хамса» ва «Маҳбуул-қулуб»дан ташкил топган оддий тўплам.

I. «БАДОЕУЛ-БИДОЯ» ДЕБОЧАСИ. 4 варақ (1 б—4 б).

Дебочанинг боши ва охири одатдаги матнга эга.

II. ХАЗОЙИНУЛ-МАОНИЙ. 122 варақ (9 б—130 б).

Жанрлар тартиби ва миқдори:

1) ғазал (вв. 9 б—119 а)—1390 та. Алифбо тартиби: |—132,

б—94, ت —58, ث —7, ج —23, ح —15, خ —22, د —48,

ذ —8, ر —161, ز —86, ر —3, س —43, ش —46, ص —10,

ض —7, ط —8, ظ —7, ع —11, غ —12, ف —13, ق —30,

ك —78, ل —66, م —107, ن —104, و —23, ه —71, ی —97;

2) мустазод (в. 119 аб)—4 та;

3) мусаддас (вв. 119 б—120 б, 124 а)—4 та;

4) мухаммас (вв. 120 б—123 б)—10 та;

5) таржибанд (вв. 124 а—127 б)—4 та;

6) рубой (вв. 127 б—130 б)—108 та.

III. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 40 варақ (133 б—172 б).

IV. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 35 варақ (173 б—207 б).

V. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 57 варақ (210 б—266 б).

VI. САБЪАИ САЙЕР. 48 варақ (268 б—315 б).

VII. САДДИ ЁСКАНДАРИЙ. 71 варақ (316 б—386 а).

Барча дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

VIII. МАҲБУБУЛ-ҚУЛУБ. 19 варақ (388 б—406 а).

Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Тўпламдаги «Хазойинул-маоний» охирида котиб ва таърих ҳа-

қида маълумот бор (в. 130 б): ملا اسماعيل خواجه ابن محمد شريف خواجه

Мулло Исмоилхожа ибн Муҳаммад Шарифхожа Урганжий اورگانجی

Хўқанд шаҳрида سنه هزارو دو صدو شصت و چهار خوقند

(бир минг икки юз олтимиш тўрт йилнинг) بارات барот

ойида кўчириб тугаллайди. «Хамса»нинг охирида (в. 386 а) эса

سنه ۱۲۶۶ сана 1266 деган таърих қўйилган. Демак, куллиёт

1264 йил барот ойи [милодий 1848 йил июль ойи] билан

1266 [милодий 1850] йиллар орасида кўчириб тугалланган.

Кўлзмадаги асарлар текстида хатолар кўп. Тушиб қолган байтлар, парчалар ҳошияга ёзиб қўйилган.

Ҳамма варақларда пойғирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. «Маҳбул-қулуб»даги сарлавҳалар, шеърӣй парчаларнинг номлари, мисралар ва жумлалар орасига қўйилган тиниш белгилар қизил сиёҳда бажарилган. Оддий настаълиқ хат. «Бадоеул-бидоя» ва «Маҳбул-қулуб» текстлари ҳар саҳифада 27 йўлдан сидирға жойлашган, «Ҳазойинул-маоний» ва «Ҳамса» текстлари эса ҳар саҳифада 27 йўлдан тўрт устунда жойлашган. Ҳар бир асар бошланишида (вв. 1 б, 9 б, 133 б, 173 б, 210 б, 268 б, 316 б, 388 б) лавҳа бор. Текст ҳам оддий жадвал ичига олинган. Ҳар икки саҳифа учун яхлит рамка тортилган.

Дастлабки, қалин картонли, оғзи қопқоқли (ғилофли), безакли муқова.

Қўлёзманинг охиридан икки варақ уринганлигини ҳисобга олмаса, умуман яхши сақланган.

Варақлар сони—406.

«Ҳазойинул-маоний»нинг текст ўлчови—19х35,5; «Ҳамса»нинг текст ўлчови—18х36; «Маҳбул-қулуб»нинг текст ўлчови—19х35,5. Қўлёзма ўлчови—30х54.

5

ЯНА УША

1248

Навоний куллиётининг Хоразмда китобат қилинган нодир нусхаларидан бири. Таркибида қуйидаги асарлар бор:

I. «БАДОЕУЛ-БИДОЯ» ДЕБОЧАСИ. 4 варақ (1 б—4 а).

Дебочанинг боши ва охири одатдаги матнга эга.

II. ҒАРОЙИБУС-СИҒАР. 43 варақ (5 б—47 б).

- 1) ғазал (вв. 5 б—40 а)—630 та;
- 2) мустазод (в. 40 а)—1 та;
- 3) мухаммас (вв. 40 а—41 а)—3 та;
- 4) мусаддас (в. 41 аб)—1 та;
- 5) таржибанд (вв. 41 б—42 а)—1 та;
- 6) маснавий (вв. 42 а—43 а)—1 та;
- 7) қитъа (вв. 43 а—45 б)—95 та;
- 8) рубоӣй (вв. 45 б—47 б)—66 та;
- 9) муаммо (в. 47 б)—9 та.

III. НАВОДИРУШ-ШАБОБ. 40 варақ (49 б—88 б).

- 1) ғазал (вв. 49 б—84 б)—640 та;
- 2) мустазод (в. 84 б)—1 та;
- 3) мухаммас (вв. 84 б—85 а)—2 та;
- 4) таржибанд (в. 85 аб)—1 та;
- 5) таркибанд (вв. 85 б—86 а)—1 та;
- 6) қасида (в. 86 аб)—1 та;
- 7) қитъа (вв. 86 б—87 б)—35 та;

8) рубоий (вв. 87 б—88 а)—29 та;

9) муаммо (в. 88 аб)—20 та.

IV. БАДОЕУЛ-ВАСАТ. 45 varaқ (93 б—137 б).

1) ғазал (вв. 93 б—131 б)—644 та;

2) мустазод (в. 131 б)—1 та;

3) мухаммас (вв. 131 б—132 а)—3 та;

4) мусаддас (в. 132 аб)—2 та;

5) таржибанд (вв. 132 б—133 а)—1 та;

6) соқийнома (вв. 133 а—135 а)—1 та;

7) қитъа (вв. 135 а—136 б)—54 та;

8) рубоий (вв. 136 б—137 а)—31 та;

9) муаммо (в. 137 аб)—14 та.

V. ФАВОЙИДУЛ-КИБАР. 43 varaқ (139 б—181 б).

1) ғазал (вв. 139 б—175 а)—640 та;

2) мустазод (в. 175 аб)—1 та;

3) мухаммас (вв. 175 б—176 а)—3 та;

4) мусаддас (в. 176 аб)—2 та;

5) мусамман (в. 176 б)—1 та;

6) таржибанд (вв. 176 б—177 б)—1 та;

7) соқийнома (вв. 177 б—179 а)—1 та;

8) қитъа (вв. 179 а—180 б)—45 та;

9) рубоий (вв. 180 б—181 а)—22 та;

10) муаммо (в. 181 аб)—30 та.

VI. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 28 varaқ (182 б—209 б).

VII. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 40 varaқ (210 б—249 б).

VIII. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 25 varaқ (250 б—274 б).

IX. САБЪАИ САЙЕР. 34 varaқ (275 б—308 а).

X. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 50 varaқ (309 б—358 а).

XI. ЛИСОНУТ-ТАЙР. 26 varaқ (359 б—384 а).

Ҳамма дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёманинг кўчирилиш таърихи, жойи ва котиби маълум. Ҳар бир асар охирида муфассал жолофон берилган. Уларда кўр-сатилишича, нусха Хива хони سید محمد رحیم بہادرخان ثانی

Сайид Муҳаммад Раҳим Баҳодирхон Соний фармони билан

سنه ۱۳۲۷

сана 1327 [—милодий 1909] йилда кўчирилган. Ҳам-

ма асарлар охирига қўйилган таърих 1327 дир. Демак, бутун куллиёт бир йил мобайнида ёзиб тугатилган. Куллиётни иккита котиб кўчирган. «Ғаройбус-сиғар» ва «Наводируш-шабоб» охирига داملا عبدالله ولد داملا محمد مراد Домла Абдуллоҳ валад Домла Муҳаммад Мурод имзо чеккан. «Бадоеул-васат», «Фавойидул-кибар», «Хамса» ва «Лисонут-тайр»ни эса ایشان خواجه ابن

Эшонхожа ибн Қубодхожа эшон кўчирган. قبادخواجه ایشان

Ҳамма варақларда пойгирлар бор. Оқиш, юпқа, шалдироқ, сифатли Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил (қирмизи) сиёҳда ёзилган. Майда, нафис, чиройли Хоразм настаълиқ хати. Ҳар иккала котибнинг хат услуби бир-бирига яқин. Бироқ биринчи котибнинг қаламида ўта ингичкалик, нозиклик бор. Иккинчи котиб услубида хийла йириклик сезилиб турибди. Ҳар бир саҳифада текст тўрт устунда, 39 йўлдан жойлашган. Текст нафис, зарҳал жадвал ичига олинган. Ҳошия четидан ҳар икки саҳифа учун яхлит қизил рамка тортилган.

Дастлабки, қалин чармли, тамғали, безакли муқова. Муқова тамғасидаги ёзув: *عمل محمد رحيم صحاف* Амали Муҳаммад Раҳим саҳҳоф.

Қўлёзма яхши сақланган. Варақлар сони—384. Текст ўлчови—18,5x38,5. Қўлёзма ўлчови—31x50.

6

1807—IV

بدايع البدايه ديبا چه سي

«БАДОЕУЛ-БИДОЯ» ДЕБОЧАСИ

Асарнинг ёзилиш тарихи ва мазмуни ҳақида инв. № 316—I дан қаранг.

Дебочанинг тўлиқ нусхаларидан ҳисобланади.

Бошланиши ва охири одатдаги матндан иборат.

Дебоचा тугагандан сўнг 179 б—185 а саҳифаларда Навоийнинг мусаддас, қитъа, рубоий ва бошқа асарларидан намуналар кўчирилган.

Қўлёзманинг кўчирилиш таърихи (в. 179 а): ۱۲۸۴ сана 1284 I-милодий 1867—1868 йилларI.

Варақлар сони—18 (162 б—179 а).

Нусханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 1807—III дан қаранг.

7

ЯНА УША

2902

Асарнинг нотўлиқ нусхаларидан. Бошидан икки варақ тушган. Охири одатдаги матн билан тугайди.

Бошланиши (в. 1 а):

... خرابات دردنوش لاری بلکه مناجات خرقه پوش لاری ...

Китобат таърихи, жойи, котиби йўқ. Қўринишидан XIX аср охириларида кўчирилган.

Пойгирлар бор.

39

Оқиш, қалин, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, оддий, йирик настаълиқ хати билан ҳар саҳифада 15 йўлдан ёзилган.

Қўлёзма яхши сақланган. Варақлар сони—10. Текст ўлчови—8x18. Қўлёзма ўлчови—16x27.

بدايع البدياه

БАДОЕУЛ-БИДОЯ

8

216

«Бадоеул-бидоя» Алишер Навоийнинг «Хазойинул-маоний»ни тузгун (1492—1498 йиллар)га қадар шахсан ўзи тасниф этган ва махсус дебоча ҳам бағишланган биринчи девонидир. Бу девонни 1469 йилдан кейин Ҳусайн Бойқаронинг топшириғи билан Навоийнинг ўзи тузган. Унинг таркибига кирган шеърлар кейинчалик «Хазойинул-маоний»нинг тўрт девонига тақсим қилиб жойлаштирилган.

«Бадоеул-бидоя»нинг ҳозиргача фанда аниқланган нусхалари тўртта бўлиб, уларнинг ҳаммаси Ҳиротда кўчирилган. Биринчи—Париж Миллий кутубхонасидаги 746 рақами билан сақланувчи нусха 1480—1481, иккинчи—Лондон Британия музейидаги 401 рақами билан сақланувчи нусха 1482—1483, учинчи—Бокудаги Республика Қўлёзмалар фондида 3010 рақами билан сақланувчи нусха 1484 йилда кўчирилган. Ва, ниҳоят, тўртинчи—Тошкент нусхаси деб юритилувчи ушбу тасниф этилаётган қўлёмадир. «Бадоеул-бидоя»нинг қайд этилган тўрт нусхаси ичида энг мукаммали Қўлёзмалар институтидаги Тошкент нусхасидир.

Қўлёзма Навоий барҳаёт вақтида кўчирилганлиги, Ҳирот хатотлик ва бадий қўлёзма санъатининг бебаҳо намунаси бўлиши билан фан учун фавқулодда аҳамиятга моликдир. «Бадоеул-бидоя»нинг бу нусхаси Навоий шеърятининг ижодий тақомилини ва Навоий девонларининг тасниф тарихини ўрганишда ноёб ва ягона манбалардан бири бўлиб қолади.

Нусханинг бошида дебоча жойлашган (вв. 1 б—11 а).

Бошланиши (в. 1 б):

فصاحت ديوانی نینک غزل سرالاری طبع مخزیندین . . .

Охири (в. 11 а):

لطف ایلا بقای جاودانی یارب

اول دم سین بیل نی قیلسانک انی یارب

Девон таркиби:

1) ғазал (вв. 12 б—177 а)—670 та;

2) мустазод (вв. 177 а—178 а)—3 та;

- 3) мусаддас (вв. 178 б—180 а)—2 та;
 - 4) мухаммас (вв. 180 а—183 а)—5 та;
 - 5) таржибанд (вв. 183 а—196 б)—3 та;
 - 6) қитъа (вв. 196 б—198 а, 207 а—208 б)—49 та;
 - 7) рубойй (вв. 198 а—205 б)—83 та;
 - 8) чистон (вв. 205 б—207 а)—10 та;
 - 9) муаммо (вв. 209 а—212 а)—52 та;
 - 10) туюқ (в. 212 аб)—10 та;
 - 11) фард (вв. 213 а—216 а)—53 та.
- Бошланиши (в. 12 б):

اشرقت من عكس شمس الكاس انوار الحدا
يار عكسين ميذا كور ديب جامدين چقتى صدا

Охири (в. 216 а):

ايكى كوزونكو و ليينك غميدين
مين خسته اولوب اولوب تيريلديم

Нусханинг котиби, кўчирилиш таърихи ва жойи ҳақида маълумот бор (в. 216 а):

. كتاب العبد على بن نور في عشر الاوسط من
شهر جمادى الاول سنة احدى و تسعين و ثمانمائة بلدة هراة

Котиб Али бинни Нур саккиз юз тўқсон биринчи йил жумодул аввал ойининг ўнинчисида Ҳирот шаҳрида бу девонни кўчириб тугатган [—милодий 1486 йил 15 май].

Асосий текстдан тушиб қолган баъзи ғазаллар, байтлар котибнинг ўз қалами билан ҳошияга ёзиб қўйилган.

12 б, 216 а саҳифаларда муҳрлар бор. Ёзувларини ўқиб бўлмади.

Пойгирлар камдан-кам варақларда қўйилган.

Ҳиротнинг аъло навли новвотранг, қалин ипак қоғози. Текст қора снэхда, Ҳирот бадийи настаълиқ хати билан битилган ва ҳар саҳифада 15 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Қўлёманинг бадийи безаги 12 б саҳифада (девон бошланишида) берилган ғоят нафис зарҳал лавҳа ва текст учун қўлёманинг бошидан охиригача чизилган нафис зарҳал жадвал бор. Жадвал чизиқлари асосан зарҳал йўлдан ташкил топиб, четидан кўк чизиқ ҳам тортилган.

Дастлабки, чармли, нақшли, жигарранг муқова.

Қўлёмма яхши сақланган.

Китобнинг сўнгида — кичик жанрларда китобат вақтида баъзи варақларнинг ўрни алмашилиб тушган.

Қўлёзма бир марта таъмир қилиниб, йиртилган ва жузвдан кўчган варақлари тикланган.

Варақлар сони—216. Текст ўлчови—9х16. Қўлёзма ўлчови—15х23.

Библиографик маълумот: Ҳ. С. Сулаймонов. «Хазойинул-маоний» текстларини ўрганиш ва нашрга тайёрлашнинг асосий масалалари. — Алишер Навоий. Хазойинул-маоний. I том. Тошкент, 1959, V—XXVIII бетлар; Х. С. Сулейманов. Текстологические исследования лирики Алишера Навои. АДД. Ташкент, 1961.

خزاین المعانی

9

152

ХАЗОЙИНУЛ-МАОНИЙ

«Хазойинул-маоний»нинг тасниф тарихи ва мазмуни ҳақида инв. № 316—II дан қаранг.

Тўрт девон алоҳида-алоҳида жойлашган, текстлар бирмунча тўлиқ. Қўлёзманing бошидан «Бадоеул-бидоя» дебочаси ўрин олган (вв. 3 б—7 а). Бошланиши ва охири одатдагича.

Таркиби:

I. ҒАРОЙИБУС-СИҒАР. 59 варақ (8 б—66 а).

- 1) ғазал (вв. 8 б—59 б)—548 та;
- 2) мустазод (вв. 59 б—60 а)—1 та;
- 3) мухаммас (в. 60 аб)—3 та;
- 4) мусаддас (в. 61 а)—1 та;
- 5) таржибанд (вв. 61 а—62 а)—1 та;
- 6) маснавий (вв. 62 а—64 а)—1 та;
- 7) қитъа (вв. 64 а—65 а)—19 та;
- 8) рубоий (вв. 65 а—66 а)—58 та.

II. НАВОДИРУШ-ШАБОБ. 63 варақ (68 б—130 б).

- 1) ғазал (вв. 68 б—125 б)—616 та;
- 2) мустазод (в. 125 б)—1 та;
- 3) мухаммас (вв. 125 б—126 б)—3 та;
- 4) мусаддас (в. 126 а)—1 та;
- 5) таржибанд (вв. 126 б—127 б)—1 та;
- 6) таркиббанд (вв. 127 б—128 а)—1 та;
- 7) қитъа (вв. 128 б—129 б)—34 та;
- 8) муаммо (вв. 129 б—130 б)—45 та.

III. БАДОЕУЛ-ВАСАТ. 57 варақ (132 б—188 б).

- 1) ғазал (вв. 132 б—184 а)—554 та;
- 2) мустазод (в. 184 а)—1 та;
- 3) мухаммас (в. 184 б)—2 та;
- 4) мусаддас (в. 185 аб)—2 та;
- 5) таржибанд (вв. 185 б—186 а)—1 та;

6) қасида (вв. 186 а—187 а)—1 та;

7) қитъа (вв. 187 а—188 а)—34 та;

8) туюқ (в. 188 б)—6 та.

IV. ФАВОЙИДУЛ-КИБАР. 57 варақ (190 б—254 б).

1) ғазал (вв. 190 б—246 а)—592 та;

2) мустазод (в. 246 аб)—1 та;

3) мухаммас (вв. 246 б—247 а)—2 та;

4) мусаддас (в. 247 а)—1 та;

5) мусамман (в. 247 аб)—1 та;

6) таржибанд (вв. 247 б—248 а)—1 та;

7) соқийнома (вв. 248 б—252 а)—1 та;

8) қитъа (вв. 252 а—254 а)—51 та;

9) фард (в. 254 аб)—81 та.

Қўлёманинг котиби номаълум. «Ғаройибус-сиғар» девони охири (в. 66 а) да кўчирилиш таърихи ۱۲۳۱ сана 1231 [милодий 1816 йил] деб кўрсатилган.

Асосий текстда етишмаган шеърлар кўп саҳифаларда ҳошияга ёзилган.

Варақларда пойгирлар бор.

Қош, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 23 йўлли тўрт устун. Текст зарҳал жадвал ичига олинган. Девоннинг бошланиши (в. 8 б) да оддий лавҳа мавжуд.

Дастлабки, чармли муқова.

Қўлёманинг бош қисмидан анчагина варақлари уринган, жадвал чизигидан қирқилган. Сиёҳи суркалган, турли доғлар босган саҳифалари кўп.

Китоб бир марта таъмир бўлган.

Варақлар сони—254. Текст ўлчови—17х33,5. Қўлёмма ўлчови—28х46,5.

Тўрт девоннинг ҳар бири алоҳида-алоҳида жойлашган тўлиқ нусхалардан бири. «Бадоеул-бидоя»нинг дебочаси билан бошланади (вв. 1 б—6 б). Дебоча одатдаги бошланма ва тугалланмага эга.

Таркиби:

I. ҒАРОЙИБУС-СИҒАР. 133 варақ (7 б—139 а).

1) ғазал (вв. 7 б—119 а)—646 та;

2) мустазод (в. 119 аб)—1 та;

3) мухаммас (вв. 119 б—120 б, 121 аб)—3 та;

4) мусаддас (вв. 120 б—121 а, 121 б—122 б)—2 та;

5) таржибанд (вв. 122 б—124 б)—1 та;

6) маснавий (вв. 124 б—127 б)—1 та;

7) қитъа (вв. 127 б—135 а)—92 та;

8) рубойй (вв. 135 а—138 б)—66 та;

9) муаммо (вв. 138 б—139 а)—9 та.

II. НАВОДИРУШ-ШАБОБ. 122 варақ (140 б—261 б).

1) ғазал (вв. 140 б—250 б)—644 та;

2) мустазод (вв. 250 б—251 а)—1 та;

3) мухаммас (вв. 251 а—252 а)—2 та;

4) таржибанд (вв. 252 а—254 а)—1 та;

5) таркиббанд (вв. 254 а—255 а)—1 та;

6) қасида (вв. 255 а—257 а)—1 та;

7) қитъа (вв. 257 а—259 б)—35 та;

8) рубойй (вв. 259 б—261 а)—29 та;

9) муаммо (в. 261 аб)—20 та.

III. БАДОЕУЛ-ВАСАТ. 128 варақ (262 б—389 а).

1) ғазал (вв. 262 б—374 а)—641 та;

2) мустазод (в. 374 а)—1 та;

3) мухаммас (вв. 374 а—375 а)—3 та;

4) мусаддас (вв. 375 б—376 б)—2 та;

5) таржибанд (вв. 376 б—377 б)—1 та;

6) соқийнома (вв. 377 б—383 б)—1 та;

7) қитъа (вв. 383 б—387 а)—51 та;

8) рубойй (вв. 387 а—388 б)—31 та;

9) муаммо (вв. 388 б—389 а)—14 та.

IV. ФАВОЙИДУЛ-ҚИБАР. 129 варақ (390 б—517 а).

1) ғазал (вв. 390 б—501 а)—647 та;

2) мустазод (в. 501 аб)—1 та;

3) мухаммас (вв. 501 б—502 б, 503 б—504 а)—3 та;

4) мусаддас (вв. 502 б—503 б)—2 та;

5) мусамман (вв. 504 а—505 а)—1 та;

6) таржибанд (вв. 505 а—507 а)—1 та;

7) соқийнома (вв. 507 а—511 а)—1 та;

8) қитъа (вв. 511 а—514 б)—45 та;

9) рубойй (вв. 514 б—516 а)—25 та;

10) муаммо (вв. 516 а—517 а)—26 та.

Қўлёзманинг котиби маълум эмас. «Наводируш-шабоб» ва «Бадоеул-васат» девонларининг охирида (вв. 261 б, 389 а) шундай таърих берилган: ۱۷۳۴ سنه сана 1234 [-милодий 1819 йил].

Пойгир белгилари бор.

Сарғиш, юпқа, жилоли, шалдиروق Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, баъзи шеърларнинг айрим мисралари ва ҳамма сарлавҳалар қизил (қирмизи) сиёҳда битилган. Аниқ ва раво чиройли настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 22 йўлли икки устун. Зарҳал жадвал чизилган

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, сабзаранг муқова.

Қўлёзманинг ўртасидан анчагина варақлар жузвдан кўчган

бўлса ҳам нусха умуман яхши сақланган. Четлари йиртилган варақлар ямалиб, бир марта таъмир бўлган.

Варақлар сони — 517. Текст ўлчови — 11x30,5. Қўлёзма ўлчови — 23,5x40.

11

ЯНА УША

312

Асарнинг анча уринган нотўлиқ нусхаларидан ҳисобланади. Дебоча ва тўрт девон алоҳида-алоҳида жойлаштирилган.

Дебоча «Бадоеул-бидоя»га мансуб бўлиб, қўлёзманинг боши 2 варақ (вв. 1 *a*—2 *b*)дан иборат. Дебочанинг бошланиши ва охири қисмлари ёзилган варақлар тушган. Унинг мавжуд икки варағи ҳам ўрин алмашилиб 1-варақ кейинга, 2-варақ олдинга ўтиб қолган.

Бошланиши (в. 1 *a*).

شفيح ايتكىل آنى جاود الهى
مىنى هم قويماغىل نوميد الهى

Охири (в. 2 *b*):

ديوان تاپلغاي كيم اندا معرفت آميز بير غزل تاپلماغاي

Тарғиби:

I. ҒАРОИИБУС-СИҒАР. 126 варақ (3 *a*—128 *a*).

- 1) ғазал (вв. 3 *a* —108 *a*)—620 та;
- 2) мустазод (в. 108 *аб*)—1 та;
- 3) мухаммас (вв. 108 *б* —109 *б*, 110 *аб*)—3 та;
- 4) мусаддас (вв. 109. *б* —110 *a*, 110 *б* —111 *б*)—2 та;
- 5) таржибанд (вв. 111 *б* —113 *б*)—1 та;
- 6) маснавий (вв. 113 *б* —116 *б*)—1 та;
- 7) қитъа (вв. 116 *б* —124 *a*)—98 та;
- 8) рубой (вв. 124 *a* —127 *б*)—65 та;
- 9) муаммо (вв. 127 *б* —128 *a*)—9 та.

II. НАВОДИРУШ-ШАБОБ. 113 варақ (129 *a* —241 *б*).

- 1) ғазал (вв. 129 *a* —231 *б*)—598 та;
- 2) мухаммас (в. 232 *a*)—1 та;
- 3) таржибанд (вв. 232 *a* —234 *a*)—1 та;
- 4) таркиббанд (вв. 234 *a* —235 *a*)—1 та;
- 5) қасида (вв. 235 *a* —237 *a*)—1 та;
- 6) қитъа (вв. 237 *a* —239 *б*)—33 та;
- 7) рубой (вв. 239 *б* —241 *a*)—29 та;
- 8) муаммо (в. 241 *аб*)—18 та.

III. БАДОЕУЛ-ВАСАТ. 118 варақ (242 *б* —359 *a*).

- 1) ғазал (вв. 242 *б* —344 *a*)—586 та;
- 2) мустазод (в. 344 *a*)—1 та;

- 3) мухаммас (вв. 344 а — 345 а) — 3 та;
- 4) мусаддас (вв. 345 б — 346 б) — 2 та;
- 5) таржибанд (вв. 346 б — 347 б) — 1 та;
- 6) соқийнома (вв. 347 б — 353 б) — 1 та;
- 7) қитъа (вв. 353 б — 356 б) — 56 та;
- 8) рубойй (вв. 356 б — 358 б) — 31 та;
- 9) муаммо (вв. 358. б — 359 а) — 14 та.

IV. ФАВОЙИДУЛ-КИБАР. 99 варақ (360 б — 459 б).

Ғазал (вв. 360 б — 458 б) — 571 та. Ғазал ° (ҳе) ҳарфида узилиб қолади.

Қўлэзманинг кўчирилиш таърихи тўғрисида «Ғаройбус-сиғар»нинг охирида (в. 128 а) ۱۲۵۰ سنه сана 1250 [милодий 1834—1835 йиллар], «Наводируш-шабоб»нинг охирида (в. 241 б) ۱۲۵۱ سنه сана 1251 [милодий 1835—1836 йиллар] деб қайд этилган. Котиб ўз номини «Наводируш-шабоб» сўнгига (в. 241 б) Муҳаммад деб кўрсатган.

Нусханинг китобат ўрни номаълум.

Қўлэзма давомида кўп саҳифаларда тушиб қолган байтлар ҳошияга ёзиб қўйилган.

Варақларда пойгирлар мавжуд. Тушиб қолган варақларда пойгирлар узилган.

Оқиш, юпқа, шалдиروق Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳ билан йирик, оддий настаълиқ хатида кўчирилган. Ҳар саҳифада 22—23 йўлли икки устун. «Бадоеул-васат» ва «Фавойидул-кибар» девонлари бошланишида (вв. 242 б, 360 б) нафис зарҳал лавҳа бор. Текст зарҳал жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлэзма жуда уринган. Дебочанинг бир неча варағи, «Ғаройбус-сиғар» ва «Наводируш-шабоб» девонларининг лавҳа ишланган бошланғич варақлари йиртиб олинган. Китобнинг қарийб учдан икки қисмида жадвал чизиги ёнидан қоғозлари қирқиб олинган. «Фавойидул-кибар» девонининг охириги варақлари ҳам йўқ.

Варақлар сони—458. Текст ўлчови—12,5x32. Қўлэзма ўлчови—30x54.

12

ЯНА УША

1261

Асарнинг оддий нусхаларидан бири. «Бадоеул-бидоя» дебочаси ва тўрт девон алоҳида-алоҳида жойлашган.

«Бадоеул-бидоя» дебочаси. 7 варақ (1 б — 7 а). Дебоча одатдаги бошланиш ва тугалланмага эга. Ундан кейин бир маснавий келтирилган.

Маснавийнинг бошланиши (в. 7 а):

ای کونکول باقماغیل جهان ایشیکا
بو جهان قیلمادی وفا کیشیکا

Охири (в. 7 а):

نیچه کون چونکه سر بلند ایتی
مرک دامیغه پای بند ایتی

Таркиби:

I. ҒАРОҒИИБУС-СИҒАР. 110 варақ (8 б — 117 б).

- 1) ғазал (вв. 8 б — 110 б) — 588 та;
- 2) мустазод (в. 111 а) — 1 та;
- 3) мухаммас (вв. 111 а — 112 а) — 2 та;
- 4) мусаддас (вв. 112 а — 113 б) — 2 та;
- 5) таржибанд (вв. 113 б — 115 б) — 1 та;
- 6) маснавий (вв. 115 б — 117 б) — 1 та.

II. НАВОДИРУШ-ШАБОБ. 122 варақ (118 б — 239 б).

- 1) ғазал (вв. 118 б — 228 б) — 641 та;
- 2) мустазод (вв. 228 б — 229 а) — 1 та;
- 3) мухаммас (вв. 229 а — 230 а) — 2 та;
- 4) таржибанд (вв. 230 а — 232 а) — 1 та;
- 5) таркиббанд (вв. 232 а — 233 а) — 1 та;
- 6) қасида (вв. 233 а — 234 б) — 1 та;
- 7) қитъа (вв. 234 б — 237 а) — 34 та;
- 8) рубойй (вв. 237 а — 239 а) — 29 та;
- 9) муаммо (в. 239 аб) — 20 та.

III. БАДОЕУЛ-ВАСАТ. 129 варақ (240 б — 368 а).

- 1) ғазал (вв. 240 б — 361 а) — 695 та;
- 2) мустазод (в. 361 а) — 1 та;
- 3) мухаммас (вв. 361 а — 362 а) — 3 та;
- 4) мусаддас (вв. 362 б — 363 б) — 2 та;
- 5) қитъа (вв. 363 б — 366 а) — 39 та;
- 6) рубойй (вв. 366 а — 367 б) — 29 та;
- 7) муаммо (вв. 367 б — 368 а) — 14 та.

IV. ФАВОИИДУЛ-КИБАР. 127 варақ (369 б — 495 а).

- 1) ғазал (вв. 369 б — 480 а) — 645 та;
- 2) мустазод (в. 480 аб) — 1 та;
- 3) мухаммас (вв. 480 б — 481 а, 482 б — 483 а) — 3 та;
- 4) мусаддас (вв. 481 б — 482 б) — 2 та;
- 5) мусамман (вв. 483 а — 484 а) — 1 та;
- 6) таржибанд (вв. 484 а — 485 а) — 1 та;
- 7) соқийнома (вв. 485 а — 489 б) — 1 та;
- 8) қитъа (вв. 489 б — 492 б) — 48 та;
- 9) рубойй (вв. 492 б — 494 а) — 22 та;
- 10) фард (вв. 494 а — 495 а) — 30 та.

Девонлар бўйича шеърларни жойлаштиришда «Хазойинул-маоний»нинг ҳақиқий структурасига риоя қилинмаган.

Қўлёманинг охирида (в. 495 а) котиб томонидан ёзилган ярим саҳифа хотима бор. Унда котиб ўз номини ва кимнинг фармони билан қаерда кўчирганлигини айтмайди. Котибнинг ёзишича махсус фармон билан «Хазойинул-маоний» уч юз нусхада (адад) кўчирилган ва ушбу қўлёмза ҳам ўша уч юз нусханинг биридир. Бу нусха ҳижрий 1254 [милодий 1838] йилда ёзиб туғалланган (в. 495 а).

Нусха Қўқонда китобат қилинган.

Қўлёманинг жуда кўп саҳифаларига муҳр босилган. Муҳрнинг ички қисмига араб хатида, четига рус хатида ёзилган. Рус хатида «Дадабаев Габдухалик Хаджи. 1906» дейилган. Бизнингча бу киши китоб эгаси бўлиши керак.

Қўлёмзада бошдан-оёқ пойғирлар қўйилган.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган йирик, равон, чиройли настаълиқ хат.

Текст ҳар саҳифада икки устунли қилиб 22 йўлдан жойлаштирилган. Дебоча ва ҳар бир девон бошланишида (вв. 16, 86, 118 б, 240 б, 369 б) XIX аср услубида лавҳа ишланган. Ҳар бир девон бошланишида яхлит икки саҳифага (вв. 8 б—9 а, 118 б—119 а, 240 б—241 а, 369 б—370 а) зарҳал жадвал (асосий жадвалдан ташқари) чизилган. Текст зарҳал жадвалга олинган. Ҳазаллар ҳам бир-биридан зарҳал чизиқ орқали ажратилган. Ҳазалдан бошқа жанрларда бу тартибга қатъий риоя этилмаган.

Дастлабки, қалин картонли, қирмизиранг, беш тамғали муқова. Муқованинг таякиси қалин чармдан қилинган, ички томонига мато қопланган.

Қўлёмза яхши сақланган. Варақлар сони —495. Текст ўлчови —12х31. Қўлёмза ўлчови —30х52.

13

ЯНА УША

2825

Асарнинг анча диққат билан кўчирилган ва ҳар бир девон алоҳида-алоҳида жойлашган нусхаларидан ҳисобланади.

Таркиби:

1. ҒАРОЙИБУС-СИҒАР. 80 варақ (1 б —80 б).

1) ғазал (вв. 16 —69 а)—597 та;

2) мустазод (в. 69 а)—1 та;

3) мухаммас (вв. 69 а —70 б)—3 та;

4) мусаддас (в. 70 б —71 а)—1та;

5) таржибанд (вв. 71 а —72 б)—1 та;

6) қитъа (вв. 72 б —75 б)—49 та;

7) рубоий (вв. 75 б —80 б)—104 та.

II. НАВОДИРУШ-ШАБОБ. 84 варақ (81 б —164 б).

- 1) ғазал (вв. 81 б —156 а)—652 та;
- 2) мустазод (в. 156 а)—1 та;
- 3) мухаммас (вв. 156 а —157 а)—3 та;
- 4) мусаддас (в. 157 аб) —1 та;
- 5) таржибанд (вв. 157 б —159 а)—1 та;
- 6) таркиббанд (вв. 159 а—160 а)—1 та;
- 7) қитъа (вв. 160 а —163 а)—50 та;
- 8) рубойй (вв. 163 а —164 б)—29 та.

III. БАДОЕУЛ-ВАСАТ. 68 варақ (165 б —231 а).

- 1) ғазал (вв. 165 б —224 б)—518 та;
- 2) мустазод (в. 225 а)—1 та;
- 3) мухаммас (в. 225 аб)—2 та;
- 4) мусаддас (вв. 225 б —226 б)—2 та;
- 5) таржибанд (вв. 226 б —227 а)—1 та;
- 6) қасида (вв. 227 а —228 б)—1 та;
- 7) қитъа (вв. 228 б —231 а)—50 та.

IV. ФАВОЙИДУЛ-КИБАР. 70 варақ (231 б —300 б).

- 1) ғазал (вв. 231 б—299 а)—692 та;
- 2) мустазод (в. 299 а)—1 та;
- 3) мухаммас (в. 299 аб)—1 та;
- 4) мусаддас (вв. 299 б—300 а)—1 та;
- 5) мусамман (в. 300 аб) —1 та.

Қўлёманинг котиби ва китобат жойи кўрсатилмаган. Китобат таърихи учинчи ва тўртинчи девонлар охирида (вв. 231 а, 300 б) ۱۲۷۲ سنة сана 1273 [= милодий 1856—1857 йиллар] деб қайд этилган.

Ҳамма варақларда пойгир қўйилган.

Ҳуқоннинг оқиш, юпқа, шалдироқ қоғози.

Текст қора сиёҳда, қитъа сарлавҳалари, барча жанрлардаги шеърларнинг мақталари (рубойй бундан мустасно) қизил сиёҳда ажратиб ёзилган. Йирик ва раvon хушхат настаълиқ. Ҳар саҳифада текст тўрт устунли қилиб, 19 йўлдан жойлаштирилган ва қизил жадвал ичига олинган. Ҳошия четидан ҳар икки саҳифа учун яхлит рамка ҳам тортилган. Дастлабки, қалин картонли, тамғали муқова. Муқова ёзуви: عمل نعمت قارى صحف Амали Неъмат қори саҳҳоф.

Қўлёмза яхши сақланган. Варақлар сони —300. Текст ўлчови —18x32. Қўлёмза ўлчови —29x46.

Бирмунча эътибор билан тузилган нусхалардан ҳисобланади. Тўрт девон алоҳида-алоҳида жойлашган.

Таркиби:

I. ҒАРОЙИБУС-СИҒАР. 138 варақ (2 б — 139 б),

- 1) ғазал (вв. 2 б — 120 б) — 615 та;
- 2) мустазод (в. 120 б) — 1 та;
- 3) мусаддас (вв. 121 б — 124 а) — 5 та;
- 4) мухаммас (в. 21 а) — 1 та;
- 5) таржибанд (вв. 124 а — 126 б) — 1 та;
- 6) маснавий (вв. 126 б — 129 б) — 1 та;
- 7) қитъа (вв. 128 б — 135 б) — 65 та;
- 8) рубойй (вв. 136 а — 139 б) — 60 та;
- 9) муаммо (в. 139 б) — 6 та.

II. НАВОДИРУШ-ШАБОБ. 133 варақ (141 б — 273 б).

- 1) ғазал (вв. 141 б — 257 б) — 636 та;
- 2) мустазод (вв. 257 б — 258 а) — 1 та;
- 3) мухаммас (вв. 258 а — 259 а) — 3 та;
- 4) мусаддас (вв. 259 а — 260 б) — 2 та;
- 5) таржибанд (вв. 260 б — 261 б) — 1 та;
- 6) соқийнома (вв. 261 б — 267 б) — 1 та;
- 7) қитъа (вв. 268 а — 270 б) — 41 та;
- 8) рубойй (вв. 271 а — 272 б) — 31 та;
- 9) муаммо (в. 273 аб) — 16 та.

III. БАДОЕУЛ-ВАСАТ. 67 варақ (274 б — 340 а).

- 1) ғазал (вв. 274 б — 325 б) — 285 та;
- 2) мустазод (вв. 325 б — 326 а) — 1 та;
- 3) мусаддас (вв. 326 а — 329 а) — 6 та;
- 4) мусамман (в. 329 аб) — 1 та;
- 5) таржибанд (вв. 330 а — 332 а) — 1 та;
- 6) соқийнома (вв. 332 б — 336 б) — 1 та;
- 7) қитъа (вв. 336 б — 337 б) — 7 та;
- 8) рубойй (вв. 337 б — 339 а) — 25 та;
- 9) муаммо (вв. 339 а — 340 а) — 27 та.

IV. ФАВОЙИДУЛ-ҚИБАР. 71 варақ (341 б — 412 б).

- 1) ғазал (вв. 341 б — 403 а) — 336 та;
- 2) мустазод (в. 403 аб) — 1 та;
- 3) мусаддас (вв. 403 б — 404 б) — 2 та;
- 4) таржибанд (вв. 405 а — 407 а) — 1 та;
- 5) таркибанд (вв. 407 а — 408 а) — 1 та;
- 6) қитъа (вв. 408 а — 410 а) — 24 та;
- 7) рубойй (вв. 410 а — 412 а) — 29 та;
- 8) муаммо (в. 412 аб) — 19 та.

Қўлёзманинг котиби ҳақида «Бадоеул-васат» девонининг охирида (в. 340 а) шундай дейилади: ملا مقيم سمرقندی ابن اوستا باباجان
Мулло Муқим Самарқандий ибн Усто Бобожон این نسخه . . . در
Тошкент шаҳридаги базозлик
дўқонида бу нусха (кўчирилиб) охирига етди.

Нуханинг китобат таърихи қайд этилмаган. Аммо 413 б варақда китоб эгасининг ёзиб қўйган шу санаси бор:

صاحبش ملا محمود سنه ۱۲۷۴
1274 [милодий 1857—1858 йиллар].

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, жилоли, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан йирик, настаълиқ хатида битилган ва ҳар саҳифада 21 йўлли икки устундан жойлаштирилган. Текст учун қизил сиёҳда оддий жадвал чизилган. Ҳар икки саҳифа учун хошия четида қизил рамка ҳам бор.

Дастлабки, қалин картонли, нақшли, қора рангли муқова.

Бошидан ва охиридан бир-икки варақлар уринган бўлса-да, умуман қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—412. Текст ўлчови — 14x34. Қўлёзма ўлчови —27x48.

15

ЯНА УША

147

Тўрт девоннинг яхлит тузилган тўлиқ нусхаларидан. «Бадоеул-бидоя» дебочаси (вв. 1 а —4 б) билан бошланади. Дебочанинг бошланишидаги икки варақ тушган.

Дебочанинг боши (в. 1 а):

... الطالين ديوان لارى اراده بولغاي

Охири одатдаги байт билан тугайди.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 4б —291 а)—1527 та;
- 2) мустазод (вв. 291 а —292 б)—4 та;
- 3) мухаммас (вв. 292 б —296 а, 298 а —299 а)—10 та;
- 4) мусаддас (вв. 296 а —298 а, 299 аб)—5 та;
- 5) мусамман (вв. 299 б —300 а)—1 та;
- 6) таржибанд (вв. 300 а —308 б)—4 та;
- 7) маснавий (вв. 308 б —311 б)—1 та;
- 8) таркибанд (вв. 311 б —313 а)—1 та;
- 9) қасида (вв. 313 а —315 а)—1 та;
- 10) соқийнома (вв. 315 а —325 б)—1 та;
- 11) қитъа (вв. 325 б —340 а)—199 та;
- 12) рубой (вв. 340 а —348 б)—133 та;
- 13) муаммо (вв. 348 б —350 б)—52 та;
- 14) чистон (вв. 350 б —351 б)—9 та;
- 15) туюқ (вв. 351 б —352 б)—13 та;
- 16) фард (вв. 352 б —355 б)—75 та.

Қотиб ва таърих маълум эмас. Қоғози ва хатига кўра XVIII асрда китобат бўлган.

Айрим шеърлар ҳошияга ёзилган.

Китобнинг сўнгги саҳифасида иккита муҳр бор. Ёзувлари ўчиб кетганлиги сабабли ўқиб бўлмади.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Новвотранг, қалин, юпқа Шарқ қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган аниқ ва равон, чиройли настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 21 йўлли икки устундан иборат.

Дастлабки, қалин картонли, безакли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган ва бир марта таъмир бўлган.

Варақлар сони —355. Текст ўлчови —13,5х26,5. Қўлёзма ўлчови —24х39.

Нусхада тўрт девондан олинган шеърлар яхлит қилиб жойлаштирилган. Ҳазалларда ҳар бир ҳарфга сарлавҳа бор. Сўнг ҳар бир девондан биттадан ҳазал олиниб «Ғаройиб»дин, «Наводир»дин, «Бадоеъ»дин, «Фавойид»дин тартибида сарлавҳа остида берилган.

Таркиби:

1) ҳазал (вв. 1 б —512 а)—2016 та;

2) мустазод (вв. 512 а —513 б)—4 та;

3) мухаммас (вв. 513 б—519 а, 522 б—523 б)—10 та;

4) мусаддас (вв. 519 а —522 б, 523 б —524 а)—5 та;

5) мусамман (вв. 524 б —525 а)—1 та;

6) таржибанд (вв. 525 б —536 б)—4 та;

7) маснавий (вв. 536 б —541 а) —1 та;

8) таркиббанд (вв. 541 а —542 б)—1 та;

9) соқийнома (вв. 542 б —551 б)—1 та.

Қўлёзманинг охирида (в. 551 б) котибнинг номи *عبدالکریم* Абдулкарим деб берилган. Кўчирилиш таърихи ва жойи ҳақида маълумот йўқ. Қоғоз ва муқовага кўра XVIII асрда китобат бўлган.

Баъзи тушиб қолган ҳазаллар кейинчалик бошқа киши томонидан ҳошияга ёзиб қўйилган (вв. 4 аб, 151 а, 159 а, 350 б, 483 б, 493 б).

Қўлёзманинг бошидан охиригача пойгир мукаммал.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Майда чиройли настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 17 йўлли икки устундан иборат.

Дастлабки, чармли, тамғали муқова.

Қўлёзма яхши сақланган ва бир марта таъмир бўлган.

Варақлар сони—551. Текст ўлчови—7х16,5. Қўлёзма ўлчови —14х24.

Тўлиқ бўлмаган оддий нусхалардан бири.

«Бадоеул-бидоя» дебочаси билан бошланади (вв. 1 б — 8 б).

Дебочанинг боши ва охири одатдаги матндан иборат.

Тарқиб:

- 1) ғазал (вв. 9 б — 311 б) — 1346 та;
- 2) қасида (вв. 311 б — 314 а) — 1 та;
- 3) қитъа (вв. 314 а — 318 а) — 40 та;
- 4) чистон (в. 318 аб) — 4 та;
- 5) соқийнома (вв. 318 б — 325 а) — 1 та;
- 6) туюқ (вв. 325 а — 326 а) — 10 та;
- 7) мустазод (вв. 326 а — 327 а) — 4 та;
- 8) мухаммас (вв. 327 б — 333 б) — 10 та;
- 9) мусаддас (вв. 333 б — 337 а) — 5 та.
- 10) мусамман (вв. 337 б — 338 а) — 1 та;
- 11) таржибанд (вв. 338 а — 341 а) — 1 та.

Котиб номаълум.

Кўчирилиш таърихи (в. 341 а):

جمادى الاخر سنة ۱۲۳۳

сана 1233 жумодиул охир I-милодий 1818 йилнинг апрель ойи.

Кўчирилиш жойи (в. 341 а): دهنو Деҳнав (ҳозирги Денов).

Пойгир белгилари бор.

Оқиш, юпқа Кўқон қоғози.

Қора сиёҳда битилган оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳи-фада икки устунда 19 йўлдан жойлашган.

Дастлабки, қалин картонли, қирмизиранг муқова.

Қўлёзма-яхши сақланган.

Китоб бир марта таъмирдан ўтиб, жуздан кўчган варақлар қайта ёпиштирилган.

Варақлар сони — 341. Текст ўлчови — 9,5x22. Қўлёзма ўлчови — 17x30.

Эътибор билан тузилган, кўчирилган бирмунча тўлиқ нусхалардан.

Тарқиб:

- 1) ғазал (вв. 1 б — 442 б) — 2567 та;
- 2) мустазод (вв. 442 б — 444 а) — 4 та;
- 3) мухаммас (вв. 444 а — 448 а, 250 б — 251 а) — 10 та;
- 4) мусаддас (вв. 448 а — 450 б, 451 аб) — 5 та;
- 5) мусамман (вв. 451 б — 452 б) — 1 та;
- 6) таржибанд (вв. 452 б — 460 а) — 4 та;
- 7) маснавий (вв. 460 а — 463 а) — 1 та;
- 8) таркиббанд (вв. 463 а — 464 б) — 1 та;

- 9) қасида (вв. 464 б —466 а)—1 та;
- 10) соқийнома (вв. 466 а —475 б)—1 та;
- 11) қитъа (вв. 475 б —489 б)—206 та;
- 12) рубой (вв. 489 б —495 б)—100 та;
- 13) фард (вв. 495 б —496 б, 479 а)—40 та;
- 14) муаммо (вв. 496 б, 497 б—498 б)—41 та.

Қўлёманинг котиби ҳақида маълумот йўқ. В 498 б да кўчири-
лиш таърихи ۱۲۰۲ سنه сана 1252 [-милодий 1836—1837 йиллар]
деб кўрсатилган.

Ҳамма варақларда пойғирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, жанрларнинг сарлавҳалари ва қитъа сар-
лавҳалари (бир қисми) қизил сиёҳда ёзилган. Аниқ ва равон,
йирик хушхат настаълиқ. Ҳар саҳифада текст 22 йўлли икки ус-
тундан жойлашган ва зарҳал жадвал ичига олинган. Ҳар икки
саҳифа учун ҳошия четидан тортилган кўк рамка мавжуд.

Дастлабки, қалин картонли муқова. Муқованинг ички бетида
абри баҳори бор.

Қўлёмма яхши сақланган. Варақлар сони —498. Текст ўлчо-
ви —12х32. Қўлёмма ўлчови —30х53.

19

ЯНА УША

154

Тўрт девоннинг яхлит тузилган нусхаларидан. «Бадоеул-бидоя»
дебочаси билан бошланади (вв. 1б —8 б). Унинг бошланиши ва
охири одатдаги матндан иборат.

Шундан кейин (в. 8 б) бир маснавий келтирилган.

Бошланиши (в. 8 б):

ای کونکول باقماغیل جهان ایشیکا
بو جهان قیلمادی وفا کیشیکا

Охири (в. 8 б):

نیچه کون کرچه سربلند ایتی
مرک دامیغه پای بند ایتی

«Хазойинул-маоний» қўлёманинг 9 б —386 а варақларига
жойлашган. Девон тугагач 10 варақ ҳажмида (392 б —401 а) ки-
чик луғат берилган. Унга حضرت میر علی شیر ملقب بالنوایی деб
сарлавҳа қўйилган. Луғатда Навоий асарларидаги арабча сўз-
ларнинг ўзбекча маъноси айtilган. Араб сўзлари қора, ўзбек
сўзлари қизил сиёҳда ёзилган.

Масалан:

اشرقت — ياروغان

اختر — يولدوز

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 96 —353 б)—1405 та;
- 2) мухаммас (вв. 354 а —361 б)—12 та;
- 3) мусаддас (вв. 361 б —365 б)—5 та;
- 4) мусамман (вв. 365 б —366 б)—1 та;
- 5) мустазод (вв. 366 б —367 б)—3 та;
- 6) таржибанд (вв. 367 б —377 б)—4 та;
- 7) рубойи (вв. 377 б —380 а, 383 а —385 а)—53 та;
- 8) қитъа (вв. 380 а —383 а)—28 та;
- 9) туюқ (вв. 385 а—386 а)—10 та.

Нусханинг охирида — 386 а—387 а саҳифаларида котибнинг хо-

тимаси бор. Қотиб آخوند ابن مير حسن چهاركويي Охунд ибн

Мир Ҳасан ал-Чаҳорғўйи. في شهر جمادى الثاني سنة ١٢٦٠
фи шаҳри жумодиюссоний сана 1260!-милодий 1844 йилнинг

июнь-июль ойлари]. Хивада китобат бўлган.

Текстнинг тушиб қолган байтлари, сўзлари кўп саҳифаларда ҳошияга ёзиб қўйилган.

Варақларда пойгирлар бор. 353-варақдан кейин пойгир узилган, яъни варақлар тушган.

Оқиш, қалин Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳ билан аниқ ва раvon, йирик чиройли настаълиқ хатида кўчирилган ва ҳар саҳифада 16 йўлли икки устундан жойлаштирилган. Девон бошланишида (в. 9 б) лавҳа бор. Зарҳал жадвал чизилган. Ҳар икки саҳифа жадваллари яхлит кўк рамка ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони —401. Текст ўлчови —12x21,5. Қўлёзма ўлчови —21x34.

20

ЯНА УША

150—11

Лирик жанрлар бирмунча мураккаб жойлаштирилган нусхалардан бири. Лутфий девони билан бирга кўчирилган ва бир муқовага олинган. 1—18-варақларда Лутфий девони, 21—253-варақларда «Хазойинул-маоний» жойлашган.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 21 б —217 а)—2350 та;
- 2—3) мухаммас ва мусаддас (вв. 218 а —224 б, 230 а —233 б)— Навоийнинг 7 та мухаммаси, 4 та мусаддаси ўрин олган. Ана шу мухаммас ва мусаддаслар орасига Навоий ғазалларига

қуйидаги шоирларнинг ёзган тахмислари жойлаштирилган: Шоҳийнинг 14 та, Воланинг 4 та, Воқифнинг 4 та, Хиромийнинг 2 та, Адонинг 2 та, Рамзийнинг 2 та, Андалибнинг 2 та, Зеварийнинг 1 та, Киромийнинг 1 та, Умрийнинг 1 та, Восилнинг 1 та, Муштоқнинг 1 та, Улфатнинг 1 та, Гулшанийнинг 1 та, Ҳакимнинг 1 та, Нишотийнинг 1 та мухаммаси ва мусаддаси.

- 4) таржибанд (вв. 226 аб, 227 а — 229 б, 234 а — 235 б) — 5 та;
- 5) мустазод (в. 226 б) — 4 та;
- 6) маснавий (вв. 235 б — 237 б) — 1 та;
- 7) қасида (вв. 237 б — 238 б) — 1 та;
- 8) соқийнома (вв. 238 б — 241 б) — 1 та;
- 9) қитъа (вв. 242 а — 248 а) — 170 та;
- 10) рубойи (вв. 248 б — 251 б) — 128 та;
- 11) туюқ (в. 251 б) — 10 та;
- 12) фард (вв. 251 б — 252 б) — 70 та;
- 13) муаммо (вв. 252 б — 253 б) — 70 та;
- 14) чистон (в. 253 аб) — 10 та.

Қўлёмзанинг котиб ва таърихи хусусида маълумот айтилмаган. Муқовадаги саҳхоф ёзувида 1236 санаси [—милодий 1820—1821 йиллар] кўрсатилган.

Баъзи тушиб қолган байтлар ҳошияга ёзиб қўйилган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, баъзи майда жанрларнинг сарлавҳалари қизил сиёҳда ёзилган. Йирик, оддий настиълик хат. Текст ҳар саҳифада тўрт устунда 25 йўлдан жойлаштирилган. Шеърларни бир-биридан ажратиб қўйиш қоидасига риоя қилинмаган. Мисралар худди насрий асар тексти сингари бир-бирининг ортидан сидирға бошланиб кетаверади. Бу ҳолат шеърларни бир-биридан ажратиб олишни ғоятда мураккаблаштиради. Оддий қора чизиқли жадвал мавжуд (ҳамма саҳифаларда эмас).

Дастлабки, қалин картонли, нақшли, мошранг муқова. Тамғасида ёзув бор: *عمل مير محمد صحاف ۱۲۳۶* Амали Мир Муҳаммад саҳхоф. 1236 [—милодий 1820—1821 йиллар].

Қўлёмза яхши сақланган.

Варақлар сони—233 (вв. 21 б—253 б). Текст ўлчови—18х40,5.

Қўлёмза ўлчови — 28х47.

21

ЯНА УША

2677—1

«Хазойинул-маоний»нинг асосий жанрларини қамраб олган бирмунча эътиборли нусхалардан бўлиб, Лутфий девони билан бирга кўчирилган ва бир муқовада тартиб берилган. Навоий девони в. 394 б да тугайди. 395 б — 402 б варақларда Маҳжур, Бобо Соиб, Ғурбатий, Волаҳий деган шоирларнинг ғазал ва мухаммас-

лари ўрин олган. 403 б — 429 б варақларда Лутфий терма девони жойлашган. Сўнги 430 а варақда ҳам Навойнинг «нун» ҳарфидан учта ғазали ёзиб қўйилган. 479 а — 479 б варақларда Навойнинг майда жанрдаги шеърлари орасида Андалиб, Маҳжур, Эшон Сўфи деган шоирларнинг тахмислари аралаш кириб қолган. Шулардан Маҳжурнинг 1 та, Андалибнинг 1 та тахмиси Навой ғазалига ёзилган.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б — 375 б) — 1755 та;
- 2) мухаммас (вв. 358 а — 363 а) — 11 та;
- 3) мусаддас (вв. 363 а — 366 а) — 4 та;
- 4) таржибанд (вв. 366 а — 374 а, 379 б — 381 а) — 4 та;
- 5) мустазод (вв. 374 а — 375 а) — 3 та;
- 6) қитъа (вв. 375 а, 381 аб) — 12 та;
- 7) мусамман (вв. 375 а — 376 а) — 1 та;
- 8) рубоий (вв. 381 б — 387 б) — 83 та;
- 9) чистон (вв. 387 б — 389 а) — 10 та;
- 10) муаммо (вв. 389 а — 391 б) — 55 та;
- 11) туюқ (вв. 391 б — 392 а) — 9 та;
- 12) фард (вв. 392 а — 394 б) — 51 та.

Қўлёзма XIX аср охирларида Фарғона водийсида кўчирилган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор. Бироқ 357-варақда пойгир узилиб қолган. Бу эса «ё» ҳарфидаги ғазаллар яна давом этганлигини ва шу варақлар китобат вақтида тушиб қолганлигини кўрсатади.

Оқиш, юпқа, шалдиروق Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан майда, равон хушхат настаълиқда битилган. Ҳар икки девон бир котиб қалами билан кўчирилган. Текст ҳар саҳифада 21 йўлли икки устундан иборат.

Кейин қилинган муқова.

Дастлабки 4—5 варақнинг уриниб четлари йиртилганлигини, баъзи варақларда сиёҳ суркалганлигини мустасно қилсак, қўлёзма умуман яхши сақланган.

Варақлар сони — 394 (вв. 1 б — 394 б). Текст ўлчови — 11,5х 22,5. Қўлёзма ўлчови — 22х33.

غرائب الصغر

22

386

ҒАРОЙИБУС-СИҒАР

«Хазойинул-маоний»нинг биринчи девони «Ғаройибус-сиғар»нинг деярли тўлиқ, қадимий, нодир нусхасидир.

Қўлёзма ғазал билан бошланади. 340-ғазалдан кейин «Ғаройибус-сиғар»нинг бошқа нусхаларида бўлмаган бир ғазал бор (вв. 100 б — 101 а). Унинг матлаи:

57

تيلاکيم سينيک حضورونک طلیم سينيک جمالک
نيچه کون تيرکک ليکيم دين غرضيم سينيک وصالينک

Ана шу ғазални ҳам қўшиб ҳисоблаганда нусхадаги ғазал миқдори 651 тадир. Мазкур ғазал проф. Ҳ. С. Сулаймоновнинг аниқлашича, Навоий «Хазойинул-маоний»ни тузгунга қадар тасниф этган биринчи девони «Бадоеул-бидоя»га кирган (проф. Ҳ. С. Сулаймонов мазкур ғазални «Бадоеул-бидоя»нинг 1480—1481 йилларда кўчирилган ва ҳозирда Париж Миллий кутубхонасида 746 инвентарь рақами остида сақланаётган нусхадан олиб эълон қилди. Навоий. Хазойинул-маоний. IV том. Тошкент, 1960, 775-бет).

Ғазалдан кейинги жанрлар қитъагача тартибли жойлашган. 16-қитъадан кейин икки варақ тушиб қолган ва 34-қитъадан бошланиб кетади (тушиб қолган бу икки варақ рубойдан кейинга ўтиб қолган).

Қитъадан сўнг рубой келади. 100-рубойгача ёзилиб, кейинги варақлари тушиб қолган.

«Ғаройбус-сиғар» таркибига кирган жанрлар тугагандан кейин қўлёзманинг охирига «Ғавойидул-кибар» ва «Бадоеул-васат»нинг таржибандлари кўчирилган.

Шундай қилиб, «Ғаройбус-сиғар»нинг ушбу нусхасида тушиб қолган 33 та рубойни мустасно қилганда унинг тўлиқлик даражаси мукамалдир.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б — 188 а) — 651 та. Алифбо таркиби: а — 39, б — 27, в — 2, г — 20, д — 3, е — 4, ё — 5, Ғ — 6, х — 7, 8 — 5, 9 — 29, 10 — 19, 11 — 1, 12 — 23, 13 — 67, 14 — 3, 15 — 15, 16 — 4, 17 — 4, 18 — 4, 19 — 7, 20 — 8, 21 — 6, 22 — 13, 23 — 43, 24 — 29, 25 — 45, 26 — 68, 27 — 15, 28 — 52, 29 — 2, 30 — 76;

2) мустазод (в. 188 а б) — 1 та;

3) мухаммас (вв. 188 б — 190 б) — 3 та;

4) мусаддас (вв. 191 а — 192 а) — 1 та;

5) таржибанд (вв. 192 а — 195 б) — 1 та;

6) маснавий (вв. 195 б — 200 б) — 1 та;

7) қитъа (вв. 200 б — 204 б, 215 а — 216 б) — 50 та;

8) рубой (вв. 205 а — 214 б) — 100 та.

«Ғавойидул-кибар»дан таржибанд (вв. 217 а — 219 а) — 1 та.

«Бадоеул-васат»дан таржибанд (вв. 219 а — 221 а) — 1 та.

Нусханинг бошланиши (в. 1 б):

اشرقت من عكس شمس الكاس انوار الحدا
يار عكسين ميدا كور ديب جامدين چىقتى صدا

Нусханинг охири (в. 220 б):

يادينكنى قىلاى حريف مجلس
فكرينكنى ايتاى كونكول كا مونس

Қўлёзманинг кўчирилиш таърихи, жойи, котиби тўғрисида ҳеч бир маълумот қайд этилмаган (албатта, бундай маълумот рубойнинг тушиб кетган сўнгги варағида бўлиши керак эди). Қўлёзманинг қоғози, хати ва бошқа хусусиятларидан XV аср охири ёки XVI аср бошларида Ҳиротда китобат бўлган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор. Тушиб қолган варақларда пойгир узилган.

Хуросоннинг новвотранг, юпқа, ипак қоғози.

Асосий текст қора сиёҳда ёзилган. Ҳар бир шеър устига «Ва айзан лаҳу» ибораси тилло билан бажарилган. Нусха Ҳирот хат-тотлик мактабига мансуб ҳаракат белгилари қўйилган классик насх хатида кўчирилган. Бу жиҳатдан нусха ҳозирча жаҳон қўлёзма хазиналари ичида ягона қўлёзмадир. Қўлёзманинг сўнгида «Фавойидул-кибар» ва «Бадоеул-васат»дан олинган таржибанд (вв. 217 а — 220 б) ёзилган. Бу саҳифаларнинг хати бир оз йўғонроқ ва сиёҳи хийла тўқроқдир. Албатта, бу саҳифаларни ҳам қўлёзмани кўчирган котиб ёзган, бироқ олдинги қаламда эмас, бошқа қаламда битган бўлса керак. Нусханинг энг охири саҳифаси (в. 221 а)да «Бадоеул-васат»дан олинган таржибанднинг 8 байти ёзилган. Уни кейинги асрларда бирор киши бадхат настаълиқ билан ёзиб қўйган. Нусханинг ҳаракатлар қўйилган насх хати билан битилган асл, қадимий тексти 220 б варақда тугайди.

Текст ҳар саҳифада 13 йўлли икки устундан иборат. Варақ 1 б да кичикроқ зарҳал лавҳа мавжуд. Текст зарҳал жадвал ичига олинган.

Дастлабки, чармли муқова.

Қўлёзма уринган, варақларнинг юқори қисмини сув доғли босган, аввалги варақларнинг четлари йиртилган, кўпчилик варақларда жадвал чизигидан қирқилган.

Китоб бир неча марта таъмирдан ўтган.

Нусха уринган ва таъмир этилган бўлишига қарамай уни. текстига шикаст етмаган.

«Гаройибус-сиғар»нинг ушбу нусхаси фан тарихи учун жуда қимматли, нодир манбадир. У ҳаракат белгилари қўйилган насх хати билан ёзилгани учун ўзбек тили тарихини, ўзбек тилининг тарихий фонетикасини, XV аср ўзбек тилининг талаффуз нормаларини ўрганишга ғоят ишончли ҳужжат бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга нусха Навоий девонларининг текстини ва тарки-

бйни қиёсий ўрганишда, насх хатининг XV аср хаттотлик санъатида тутган ўрни, аҳамияти ва тадрижий тараққиётини текширишда ҳам қимматли ёзма ёдгорликдир.

Варақлар сони —221. Текст формати —10,5x16,5. Қўлёзма формати —14,5x22.

23

ЯНА УША

1954

Эътиборли нусхалардан бири. «Хазойинул-маоний» дебочаси билан бошланади (вв. 1 а— 13 а). Дебочанинг 1-варағи тушган. Охири одатдаги рубой билан тугайди.

Бошланиши (в. 1 а):

نظم ایچرا بلاغت انتظامین بیردی
ترکیبی دا اعجاز مقامین بیردی

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 146 —196 а)—638 та;
- 2) мустазод (в. 196 аб)—1 та;
- 3) мухаммас (вв. 196 б —199 а)—3 та;
- 4) мусаддас (вв. 199 а —200 а)—1 та;
- 5) таржибанд (вв. 200 а —204 а)—1 та;
- 6) маснавий (вв. 204 а —208 б)—1 та;
- 7) қитъа (вв. 209 а —215 а)—50 та;
- 8) рубой (вв. 215 а —228 а)—132 та;
- 9) туюқ (вв. 228 а —229 а)—10 та.

Нусханинг охирида котиб ва кўчирилиш таърихи мавжуд (в. 229 а):
داملا محمد يوسف سنه ۱۲۹۷
Домла Муҳаммад Юсуф сана 1297 [—милодий 1880 йил]. Қўлёзма Хоразмда китобат қилинган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, рус қоғози. Текст қора сиёҳ билан йирик, оддий настаълиқ хатида кўчирилган ва нафис зарҳал жадвал ичига олинган. Қитъада сарлавҳалар қизил сиёҳ билан ёзилган. Ҳар саҳифада текст 15 йўлли икки устундан иборат. Ҳошия четидан ҳар икки саҳифа учун яхлит қизил рамка тортилган.

Дастлабки, қалин чармли, нақшли, қора муқова.

Қўлёзманинг бошида бир неча варақнинг четлари уриниб, йиртилганлигини мустасно қилсак, нусха, умуман, яхши сақланган.

Баъзи варақлар бир марта таъмирдан ўтган. Варақлар сони — 229. Текст ўлчови —10x19. Қўлёзма ўлчови —16,5x27.

60

Эътиборли нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 7 б — 143 б) — 356 та;
 - 2) таржибанд (вв. 143 б — 161 а) — 4 та;
 - 3) мустазод (вв. 161 а — 163 б) — 4 та;
 - 4) соқийнома (вв. 163 б — 164 а) — 1 та;
 - 5) қитъа (вв. 164 а — 167 а) — 20 та.
- Бошланиши (в. 7 б):

ای نوبهار عارضینک صبحیغه جانپورور هوا
اندىن کل و بلبل تاپیب یوز برک بیرله مینک نوا

Нусханинг котиби (в. 167 а):

قربان محمد بن داملا ایرکابای تاشکندی

Қурбон Муҳаммад бинни Домла Эркабой Тошкандий. Қўчирилиш таърихи (в. 167 а): ۱۲۹۴ سنه сана 1294 [-милодий 1877 йил].

Пойгир белгилари бор.

Новвотранг, юпқа, шалдироқ, жилоли Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳ билан чиройли настаълиқ хатида битилган ва ҳар саҳифада 10 йўлли икки устундан жойлаштирилган. Зарҳал жадвал бор. Ҳар икки саҳифа ҳошиясида яхлит кўк рамка тортилган.

Дастлабки, қалин картонли, беш тамғали, сабзаранг муқова. Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони — 161 (вв. 7 б — 167 а). Текст ўлчови — 8x18. Қўлёзма ўлчови — 15x26.

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б — 90 б) — 244 та;
- 2) таржибанд (вв. 90 б — 102 б) — 3 та;
- 3) мухаммас (вв. 103 а — 108 б, 109 б — 110 б) — 7 та;
- 4) мусаддас (вв. 108 б — 109 б, 110 б — 111 а) — 2 та;
- 5) рубой (вв. 111 а — 115 а) — 31 та.

Девон одатдаги ғазал билан бошланади.

Китобат таърихи бор (в. 115 а): ۱۳۱۰ سنه сана 1310 [-милодий 1892—1893 йиллар].

Пойгирлар қўйилган.

Оқиш, юпқа, Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий йирик настаълиқ хатида битилган ва ҳар саҳифада 10 йўлли икки устундан жойлаштирилган.

Дастлабки муқова.

Қўлэзма уринган, варақлар жузвдан кўчган. Варақлар сони — 115. Текст ўлчови—9x17. Қўлэзма ўлчови—15x26.

Оддий, нотўлиқ нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б —67 б)—176 та;
- 2) таржибанд (вв. 67 б —74 б)—2 та;
- 3) рубой (вв. 75 а —78 б)—28 та.

Девон одатдаги ғазал билан бошланади.

Нусханинг котиби, кўчирилиш таърихи, жойи ҳақида маълумот йўқ. Қўринишидан XIX асрга мансуб.

Пойгирлар бор.

Оқиш, қалин, дағал Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган бадхат настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 11 йўлли икки устундан жойлашган.

Дастлабки, қалин картонли, уч тамғали, сабзаранг муқова.

Кўпгина варақлар жузвдан кўчган, турли доғлар босган саҳифалар ҳам бор.

Варақлар сони —78. Текст ўлчови —8x17. Қўлэзма ўлчови —15,5x26.

فوائدالكبير

ФАВОИИДУЛ-КИБАР

«Хазойинул-маоний»нинг тўрт девонидан танлаб олинган «Ғазалиёт» ва «Хамса» (қаранг: инв. № 941—1, 941—111) билан бирга китобат қилинган.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 112 б —220 б)—630 та. Алифбо тартиби: 1—41, б—29, п—1, т—20, 3—3, ж—5, 4—4, х—6, 7—7, 5—5, 27—27, ш—19, с—1, 1—1, 23—23, з—68, р—3, 3—15, д—31, 11—11, қ—6, ф—7, 7—7, 4—4, 2—2, 3—3, 4—4, 30—30, л—30, м—45, н—68, о—15, 51—51, у—2, 74—74;
- 2) мустазод (вв. 220 б —221 а)—1 та;
- 3) мухаммас (вв. 221 а —222 а, 223 аб)—3 та;
- 4) мусаддас (вв. 222 а—223 а)—2 та;

- 5) мусамман (вв. 223 б — 224 б) — 1 та;
- 6) таржибанд (вв. 224 б — 226 а) — 1 та;
- 7) соқийнома (вв. 226 а — 230 а) — 1 та;
- 8) қитъа (вв. 230 а — 233 а) — 49 та;
- 9) рубойй (вв. 233 а — 234 б) — 22 та;
- 10) фард (вв. 234 б — 285 б) — 30 та.

Бошланиши (в. 112 б):

ای یتی منظر طرحیغه معمار صنعینک دین بنا
مصنوعلار فانی ولی مسلوب صانعدین فنا

Охири (в. 235 б):

اول شوخ آنچه جوردا کورکوزدی اهتمام
کیم آت چیقاردی بلکی انکا اوشبو ایردی کام

Қўлёзма таркибидаги биринчи асар «Ғазалиёт» охирида котиб ва китобат таърихи йўқ, иккинчи асар «Фавойидул-кибар» охирида (вв. 235 б — 236 а) котибнинг хотимаси бор. Унда айтилишича минг икки юз элик тўрт [-милодий

1838 йил]да

ابوالمظفر والمنصور سيد محمد علي غازي بهادرخان

Абулмузаффар вал Мансур Сайид Муҳаммад Али Ғозий Баҳодирхон замонида Навоий девонлари уч юз нусха кўчирилган. Ушбу нусха ана шу девонлардан биридир. «Хамса»нинг охирида шундай маълумот бор (в. 521 а): Котиб

Сайид

باباييک توقسابه

Бобобек тўқсоба фармойиши билан

лан

سنه ۱۲۵۴

سانا 1254 [-милодий 1838 йил]да кўчириб

тугатган.

Тўпламдаги учта асарнинг хати уч хил. Демак, бундан маълум бўладики, «Ғазалиёт», «Фавойидул-кибар» ва «Хамса»ни бир вақтнинг ўзида учта котиб кўчирган ва учала асар бир муқовага олиниб яхлит китобат қилинган.

Варақларда пойғир белгилари бор.

«Ғазалиёт» билан «Хамса»нинг қоғози бир хил; оқиш, юпқа, шалдиروق, сифатли Шарқ қоғози. «Фавойидул-кибар» девони кўчирилган қоғоз малларанг, юпқа, шалдиروق, Шарқда ишланган.

Қўлёзма таркибидаги ҳамма асарлар қора сиёҳда, «Хамса» дostonларининг сарлавҳалари қизил сиёҳда ёзилган. «Ғазалиёт» тексти йирик оддий настаълиқ хатида, «Фавойидул-кибар» тексти аниқ ва равон, майда нафис настаълиқ хатида битилган. Қўлёзма таркибидаги учала асар тексти саҳифада турлича ўрин олган. «Ғазалиёт» тексти ҳар саҳифада 25 йўлли уч устундан, «Фавойидул-кибар» тексти ҳар саҳифада 22 йўлли икки устундан, «Хамса» дostonлари тексти 25 йўлли тўрт устундан ташкил топган.

«Ғазалиёт» тексти оддий (кўк, сариқ, қизил рангли), «Фавойидул-кибар» тексти эса зарҳал жадвал ичига олинган. «Хамса» дostonлари тексти учун баъзи саҳифаларда оддий жадвал чизилган.

Дастлабки, қалин картонли, безакли муқова. Муқова тамғасида ёзув бор: *عمل ملا حالمؤمن صحاف* Амали Мулло Ҳолмуъмин саҳҳоф.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони —124 (вв. 112 б —235 б). Текст ўлчови —12х31,5. Қўлёзма ўлчови —28х47,5.

نیرمه دیوان

ТЕРМА ДЕВОН

28

98

XVI аср бадийи қўлёзма ва китобат санъатининг энг яхши намуналаридан бўлган нусха.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б —131 б)—507 та;
- 2) мустазод (вв. 131 б —132 б)—3 та;
- 3) мусаддас (вв. 132 б —134 а)—2 та;
- 4) мухаммас (вв. 134 б —137 а)—5 та;
- 5) таржибанд (вв. 137 б —145 б)—3 та;
- 6) қитъа (вв. 145 б—151 а)—48 та;
- 7) рубой (вв. 151 а —158 а)—79 та;
- 8) чистон (вв. 158 а —159 б)—10 та;
- 9) муаммо (вв. 159 б —162 б)—51 та;
- 10) туюқ (вв. 162 б —163 б)—10 та;
- 11) фард (вв. 163 б —166 б)—53 та.

Девон *اشرفت* ғазали билан бошланади.

Нусханинг охирида қотиб ва кўчирилиш таърихи кўрсатилган (в 167 а): Қотиб *پير محمد ابن شيخ طاهر تبريزي* Пир Муҳаммад ибн Шайх Тоҳир Табризий.

بتاريخ خامس عشر شهر شعبان المعظم سنة خمس و ثلاثين و تسعما من الهجرة . . .

Батаърих хомис ашар шаҳри шаъбон ул-муаззам сана хамсу салосин ва тисъа миа минал ҳижрат—935 йил 15 шаъбон [милодий 1529 йил 24 апрель].

Қўлёзманинг кўчирилиш жойи кўрсатилмаган. Лекин нусханинг китобат белгиларига кўра Ҳирот ёки Бухорода кўчирилган дейиш мумкин.

Китобнинг 1 а саҳифасига ўнга яқин турли шаклдаги муҳрлар

босилган. Уларнинг айримларида ёзувлар ўчиб кетган. Бу муҳрлар китобни сақлаган кишиларга тегишли бўлиши керак.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор. Қўлёзма янгирақ рақамланганда рақам варақнинг ўнг (а) томонига эмас, чап (б) томонига қўйилган.

Самарқандда ишланган новотранг, юпқа, илак қоғози. Нусхани кўчиришда турли рангдаги сиёҳлардан фойдаланилган. Асосий текст қора сиёҳда ёзилган. Ҳар бир шеър устига «айзан», «валаҳу айзан» каби сўзлар ҳаворанг ёки тиллоранг сиёҳ билан битилган. Сарлавҳаларни ана шундай турли рангдаги сиёҳлар билан бериш Ҳирот хаттотлик мактаби учун ниҳоятда хосдир. Нафис, майда настаълиқ хат (хатга бадийлик белгилари ҳам аралаштирилган). Сарлавҳалар сулс хати билан ёзилган. Текст ҳар саҳифада 15 йўлли икки устундан жойлашган. Нусханинг бошланиши (вв. 1 б—2 а) да Ҳирот бадий қўлёзмалари учун хос бўлган ғоят чиройли зарварақ ишланган. Текст ўта нафис зарҳал жадвалга олинган. Устун ва шеърларни бир-биридан ажратиб турувчи йўллар ҳам тиллоҳал билан чизилган.

Дастлабки, қалин чармли, нақшли, қирмизиранг муқова. Нақшида نصر من الله وفتح قريب (насрун миналлоҳу фатҳи қариб) сўзлари ёзилган.

Қўлёзма яхши сақланган.

Китобнинг бошланғич қисмидаги 4 варақ уринган, йиртилган. 30-варақларгача жадвал чизигидан қирқилган.

Китоб бир неча марта таъмирдан ўтган.

Варақлар сони—167. Текст ўлчови—8x15. Қўлёзма ўлчови—15,5x24,5.

29

ЯНА УША

533—1

Ноёб терма девонлардан бири. Навоийнинг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асари билан бирга кўчирилган. Терма девоннинг биринчи саҳифасига «Наводируш-шабоб» деб ёзиб қўйилган ва девоннинг «Зиҳи зуҳур жамолинг куёш киби пайдо» деб бошланувчи илк ғазали билан очилади. «Мим» ҳарфига келганда «Наводируш-шабоб» девони тугаб, «Ғаройбус-сиғар»нинг ғазаллари бошланади. Бу девон «нун» ҳарфигача изчил давом этади. Сўнг шу «Ғаройбус-сиғар» девонидан «зе», «же», «син» ҳарфларидан ғазаллар келтирилади. Ғазалдан сўнг «Наводируш-шабоб» девонидаги 50 та муаммо жой олган. Шундай қилиб, нусха «Ғаройбус-сиғар» ва «Наводируш-шабоб» девонларидаги шеърлардан тузилгани учун терма девон кўринишини олган. Нусханинг таркибида 564 та ғазал ва 50 та муаммо мавжуд.

Бошланиши (в. 1 б):

ذهی ظهور جمالینک قویاش کبی پیدا

Охири (в. 47 б):

زلف آچماک يوزونکدور منکا شمع مجلس
محو قيل تون رقمين كون يوزيدين اى يونس

Терма девон сўнгида (в. 47 б) кўчирилиш таърихи ۹۷۲ سنه
сана 972 деб қайд этилган, қўлэзмадаги иккинчи асар «Тарихи
анбиё ва ҳукамо»нинг охирида (в. 73 а) сўз билан

توقوز يوز يتمش ايکيدا قوتلوغ رمضان آيى نينک اون ايکى سيدا . . .

توکاندى ديب تاريخ بتلدى

«Тўққуз юз етмиш иккида қутлуғ рамазон ойининг ўн иккисида... тугонди деб таърих битилди» деб ёзилган. Бу санани милодийга айлантирсак, 1565 йил 13 апрелга тўғри келади. Қотиб номи кўрсатилмаган.

Қўлэзмада варақларнинг изчиллигини кўрсатувчи пойгирлар йўқ. Пойгир белгилари ўрнига саҳифанинг юқори қисмидан қизил сиёҳда сон билан рақамлаб чиқилган. Маълумки, Ўрта аср Шарқ китобат ишида варақларнинг изчиллигини сонлар билан тартиб-лаш камдан-кам учрайдиган ҳодисадир.

Ушбу қўлэзмада биринчи асар—терма девон 488-саҳифадан бошланади ва иккинчи асар «Тарихи анбиё ва ҳукамо» 769-саҳифада тугайди. Бу саҳифа рақамлари, бизнингча, ушбу икки асар катта ҳажмли Навоий куллиётининг қўлэзмаси ичидан ажратиб олинганидан дарак беради.

Қўлэзмага новотранг, қалин, силлиқ Шарқ қоғози ишлатилган. Асосий текст қора сиёҳда, сарлавҳалар, муаммо исмлари, ғазаллар орасига қўйилган «валаҳу айзан», «айзан лаҳу» иборалари, ғазалларни бир-биридан ажратувчи чизиқчалар қизил сиёҳда ёзилган. Нуханинг хати майда, бадийий настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 27 йўлдан тўрт устунда жойлашган. Саҳифа, ҳар бир устун, ҳар бир шеър (ўртадаги икки устунда) зарҳал жадвал ичига олинган.

Кейинчалик қилинган, қалин картонли, оддий муқова.

Китоб кўп мутолаада бўлгани учун уринган ва таъмирдан ўтган.

Варақдор сони—47 (1 б—47 б). Текст ўлчови—17,5x26,5. Қўлэзма ўлчови—22x31,5.

Нотўлиқ, уринган нусхалардан.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 33 б—89 а)—260 та;
- 2) мустазод (вв. 89 а—90 б)—2 та;
- 3) рубойй (вв. 90 б—93 б)—27 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қоғози ва хатига қараб XVI асрда Ўрта Осиёда кўчирилган дейиш мумкин.

136, 28 а варақларнинг ҳошияларида Навоий ғазалларига ёзилган иккита татаббу бор.

Варақларда пойғир белгилари йўқ. Пойғирлар китоб қайта муқоваланганда жузв орасида қолиб кетган.

Қалин, новотранг Шарқ қоғози. Текст қора сиёҳда, ғазаллар устига қўйилган сарлавҳалар зарҳалда ёзилган. Аниқ ва равон, хушхат настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 10 йўлли икки устундан жойлашган ва нафис зарҳал жадвал ичига олинган.

Кейин қилинган муқова.

Нуханинг ўрталаридан варақлар тушган ва охири ҳам йўқ. Варақлар уриниб эскирган, жадвал чизигидан йиртилган, турли доғлар босган.

3—11-варақлар кейинчалик ёзиб, қўлёзмага қўшиб қўйилган. Айрим варақлар таъмир бўлган.

Варақлар сони—93. Текст ўлчови—9,5x15,5. Қўлёзма ўлчови—17x23.

31

ЯНА УША

1048

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—54 б)—137 та;
- 2) мухаммас (вв. 55 а—64 б)—10 та;
- 3) мусаддас (вв. 64 б—71 а)—5 та;
- 4) мусамман (вв. 71 а—72 б)—1 та;
- 5) мустазд (вв. 72 б—75 а)—4 та;
- 6) таржибанд (вв. 75 а—84 б, 107 б—121 б)—6 та;
- 7) соқийнома (вв. 85 а—103 б)—1 та;
- 8) қитъа (вв. 103 б—105 а)—18 та;
- 9) фард (вв. 105 а—107 б)—49 та;
- 10) рубойй (вв. 121 б—131 а)—76 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёзма охирида (в. 131 б) қуйидаги таърих бор:

تاریخ سنه ۱۱۹۷ ماه برات الاخر روز چهارشنبه در بلده خوقند فرزند
کانوبادام راقم ملا عبدنی خان قاضی

1197 йил барот ойининг охириги чаҳоршанба [1783 йил 30 июль]

куни Хўқанд шаҳрида конибодомлик мулло Абдинабихон қози та-
рафидан кўчирилди.

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин, сифатли Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳ билан чиройли настаълиқ хатида кўчирилган
ва ҳар саҳифада 8, 9, 10, 11 йўлдан икки устунда жойлашган.
Зарҳал жадвал чизилган.

Дастлабки, картон муқова.

Қўлёзма қисман уринган, айрим варақлар жузвдан кўчган.

Қўлёзма бир марта таъмир бўлган.

Варақлар сони—131. Текст ўлчови—13x23. Қўлёзма ўлчови—
21x35.

32

ЯНА УША

111

Навоний терма девонларининг мўътабар нусхаларидан бири.
Қўлёзма «Бадоеул-бидоя» дебочаси билан очилади (вв. 1 б—7 б).
Дебочанинг бошланиши одатдагича. Охиридан эса каттагина текст
тушириб қолдирилган ҳолда тугалланади.

Охири (в. 7 б):

حکم مضمونینغه قلم چیکتیم
صفحه ترتیبیغه رقم چیکتیم

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 8 б—141 б)—355 та;
- 2) мустазод (вв. 141 б—143 б)—3 та;
- 3) мусаддас (вв. 143 б—146 а)—2 та;
- 4) мухаммас (вв. 146 а—149 б)—4 та;
- 5) қитъа (вв. 149 б—151 а)—6 та;
- 6) таржибанд (вв. 151 а—152 б)—1 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Нусханинг кўчирилиш таърихи (в. 152 б):
сана 1226 [—милодий 1811 йил].

سنه ۱۲۲۶

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Новотранг, қалин, дағал Шарқ қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган йирик, чиройли настаълиқ хат. Текст
ҳар саҳифада 11 йўлдан икки устунда жойлашган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма бир марта таъмирдан ўтган ва яхши сақланган.

Варақлар сони—152. Текст ўлчови—10x18. Қўлёзма ўлчови—
15x24.

33

ЯНА УША

2748

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—112 б)—361 та;
- 2) таржибанд (вв. 112 б—119 а)—2 та;
- 3) рубой (вв. 119 а—128 а) — 78 та;
- 4) мусаддас (вв. 128 а—130 а)—2 та;
- 5) мусамман (в. 130 а)—1 та;
- 6) мухаммас (вв. 130 б—131 б)—2 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Нуханинг кўчирилиш таърихи (в. 131 б): ۱۲۳۲ سنه сана

1232 [-милодий 1817 йил].

Кўлёманинг 1 а саҳифасида муҳр бор. Бироқ муҳр ёзувлари чаплашиб кетганлиги сабабли ўқиб бўлмади.

Пойгир ҳамма варақларда бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Кўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настайлиқ хатида битилган ва ҳар саҳифада 11 йўлли икки устундан жойлашган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, мошранг муқова.

Кўлёмза яхши сақланган. Варақлар сони—131. Текст ўлчови — 9x19. Кўлёмза ўлчови—15,5x27.

34

ЯНА УША

1498—1

Оддий нухалардан бири. Фузулий девони билан бирга кўчирилган.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—202 б) — 723 та;
- 2) мустазод (вв. 202 б — 204 а) — 4 та;
- 3) мухаммас (вв. 204 а—211 а)—10 та;
- 4) мусаддас (вв. 211 а — 216 а) — 5 та;
- 5) мусамман (вв. 216 а — 217 а) — 1 та;
- 6) таржибанд (вв. 217 а — 222 б) — 3 та;
- 7) соқийнома (вв. 222 б—224 б)—1 та;
- 8) маснавий (вв. 225 б — 230 б) — 1 та;
- 9) қитъа (вв. 235 а — 239 а, 249 б — 251 а) — 51 та;
- 10) рубой (вв. 239 б — 249 б) — 100 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Кўлёманинг таркибидаги иккинчи асар — Фузулий девонининг охирида кўчирилиш таърихи ва котиб ҳақида қуйидаги маълумот мавжуд.

Кўчирилиш таърихи (в. 340 б): شهر رجب سنه ۱۲۳۴
шаҳри ражаб сана 1234 [-милодий 1819 йилнинг май ойи].

Котиб (в. 340 б): فخرالدين خواجه ابن ابراهيم خواجه
Фахриддинхожа ибн Иброҳимхожа.

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан битилган майдароқ, чиройли настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан икки устунда жойлашган ва зарҳал жадвал ичига олинган. Варақ 1 б да XIX асрга хос оддийгина лавҳа бор.

Дастлабки, қалин картонли, безакли муқова. Муқованинг ички томонида абри баҳори бор.

Китобнинг 20-варақларигача жадвал чизигидан қирқилган. Қўлёзма таъмир қилинган.

Варақлар сони—251 (1 б—251 а). Текст ўлчови—8,5х16,5. Қўлёзма ўлчови — 15х26.

35

ЯНА УША

387

Навоий терма девонларининг мўътабар нусхаларидан бири. Қўлёзманинг аввалидан «Бадоеул-бидоя» дебочаси ўрин олган (вв. 1 б—12 б). Боши ва охири одатдагича.

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 15 б—316 б)—1047 та;
- 2) мустазод (вв. 319 а—320 б)—4 та;
- 3) мухаммас (вв. 320 б—327 б)—9 та;
- 4) мусаддас (вв. 327 б—329 б)—2 та;
- 5) мусамман (вв. 330 б—331 б)—1 та;
- 6) таржибанд (вв. 331 б—343 б)—4 та;
- 7) маснавий (вв. 343 б—348 а)—1 та;
- 8) соқийнома (вв. 348 а—364 б)—1 та;
- 9) таркиббанд (вв. 364 б—366 б)—1 та;
- 10) қасида (вв. 366 б—369 б)—1 та;
- 11) чистон (вв. 369 б—370 а)—2 та;
- 12) рубой (вв. 373 б—381 а)—74 та;
- 13) қитъа (вв. 370 а—373 б, 381 а—387 а)—80 та;
- 14) муаммо (вв. 387 а—388 б) —28 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёзманинг охирида котиб тарафидан ёзилган икки саҳифа (в. 388 аб) хотима бор. Унинг котиви, кўчирилиш жойи ва таърихи ҳақида шундай дейилади:

...کاتب ملا حی... بخارای شریف شهریندا... امیر حیدر سلطان... عصریندا... مینک ایکی یوز قرق بیر ییل... جمادی الثانی آیی نینک اون سکیزینچی کونینده... تمام قیلیندی

...Котиб Мулло Ҳай... Бухорои шариф шаҳринда... Амир Ҳайдар султон... асринда... минг икки юз қирқ бир йил...: жумодиюссоний ойининг ўн саккизинчи кунинда...тамом қилинди.

70

1241 йил 18 жумодиюссоний [-милодий 1826 йил 28 январь].

Ҳамма варақларда пойғир белгилари бор.

Оқиш, қалин, шалдиरोқ Шарқ қоғози.

Қора сиёҳ билан равон, чиройли настаълиқ хатида битилган.

Текст икки устунда 14 йўлдан жойлашган.

Дастлабки, қалин картонли, мошранг муқова.

Қўлёзма яхши сақланган. Варақлар сони—388. Текст ўлчови—11х20. Қўлёзма ўлчови—19х30.

36

ЯНА УША

903

Оддий нусхалардан бири. «Бадоеул-бидоя» дебочаси билан бошланади (вв. 1 б—11 а). Унинг боши ва охири одатдагича.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 12 б—321 а)—1105 та;
- 2) мустазод (в. 321 аб)—3 та;
- 3) мусаддас (вв. 321 б—324 а)—3 та;
- 4) мусамман (вв. 324 б—325 б)—1 та;
- 5) мухаммас (вв. 325 б—330 а)—7 та;
- 6) таржибанд (вв. 330 а—336 а, 340 б—344 а)—3 та;
- 7) маснавий (вв. 336 а—340 б)—1 та;
- 8) рубой (вв. 344 б—352 а)—76 та;
- 9) муаммо (вв. 352 а—354 б)—45 та;
- 10) фард (вв. 354 б—356 а, 356 б—357 а)—50 та;
- 11) туюқ (в. 356 аб)—5 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Нусханинг охирида (в. 357 а) котибнинг хотимаси бор. Қотиб: ملا جمعه باي ابن اوتقا Мулло Жумабой ибн Утқа (?).

Кўчирилиш таърихи: ۱۷۴۲ فی شهر شوال سنه

Фи шаҳри шаввол сана 1242 [-1827 йилнинг май ойи].

Жуда кўп варақларда ҳошияга ғазаллар ёзилган.

Қўлёзманинг 11 а, 12 б, 357 а варақларида муҳр бор. Унга дуо битилган.

Ҳамма варақларда пойғирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида ёзилган ва ҳар саҳифада 15 йўлли икки устундан жойлаштирилган. Оддий қизил чизиқли жадвал бор. Худди шундай қизил чизиқда ҳар икки саҳифа ҳошиясидан рамка тортилган.

Дастлабки, чармли муқова. Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони — 357. Текст ўлчови—9х19. Қўлёзма ўлчови—15х25.

37

ЯНА УША

253

Терма девонларнинг эътиборли нусхаларидан бири.

Таркиби:

71

- 1) ғазал (вв. 1 б—253 а)—788 та;
- 2) мухаммас (вв. 253 а—259 а)—8 та;
- 3) мусаддас (вв. 259 б—261 а)—2 та;
- 4) мусамман (вв. 261 а—262 б)—1 та;
- 5) таржибанд (вв. 262 б—267 а)—2 та;
- 6) туюқ (вв. 267 б—268 а)—7 та;
- 7) рубойй (вв. 269 б—276 б)—67 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёманинг охирида (вв. 277 а—281 б) Навоий рубоййларидан кейин Умар Хайёмнинг 46 та рубоййси берилган.

Нуханинг кўчирилиш таърихи (в. 276 б):

سنه ١٢٤٢ في شهر ذي القعدة في يوم الخميس

сана 1242 фи шаҳри зулқаъда фи явмул хамс—1242 йил зулқаъда ойининг бешинчи куни [-милодий 1827 йилнинг 31 майи].

Қотиб (в. 276 б): عبدالغفارخوқندی Абдулғаффор Хўқандий.

Айрим варақлар ҳошиясига асосий текстдаги шеърларнинг тушиб қолган байтлари ва асосий текстга кирмай қолган шеърлар (хусусан ғазаллар) қотибнинг ўз қалами билан ёзиб қўйилган.

Қўлёманинг варақларида пойгирлар мукаммал.

Қўқоннинг оқиш, қалин, сифатли қоғози.

Текст қора сиёҳ билан равон, чиройли настаълиқ хатида битилган ва ҳар саҳифада 12 йўлдан икки устунда жойлаштирилган ҳамда зарҳал жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли муқова. Муқованинг чап томондаги варағи титилган.

Қўлёмма яхши сақланган. Варақлар сони—276. Текст ўлчови—9х17. Қўлёмма ўлчови—15х25,5.

38

ЯНА УША

25—1

Хаттотлик ва бадий китобат санъати жиҳатидан алоҳида қимматга эга бўлган нусха. «Маҳбубул-қулуб» билан бирга кўчирилган (қаранг: инв. № 25—11).

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—162 б)—582 та;
- 2) мустазод (вв. 163 а—164 б)—4 та;
- 3) мусаддас (вв. 165 а—166 б)—2 та;
- 4) мухаммас (вв. 166 б—173 а)—9 та;
- 5) таржибанд (вв. 173 а—182 б)—3 та;
- 6) қитъа (вв. 182 б—188 б)—50 та;
- 7) рубойй (вв. 188 б—190 б)—18 та;
- 8) муаммо (вв. 190 б—192 а)—24 та.

Бошланиши (в. 1 б):

عسوف من عكس سمس الكاس ابوار الحدا

راز عكس مندا كور دت جامدن حصى صدا
Охири (в. 192 а):

هر كچه كوكلوم عسك باعدا فرهاد ابلا كاي
ابلا كم مرهاد فرهادى ابلا كاي

Нусханинг охирида котиб, кўчирилиш таърихи ва жойи ҳақида маълумот йўқ. Қўлёзмадаги иккинчи асар—«Маҳбул-қулуб» охирида (в. 266 б) ۱۲۴۰ 1245 [—милодий 1829—1830 йиллар] санаси қўйилган. Қўлёзма палеографик белгиларига кўра Қўқонда китобат бўлган.

Китобга кирган ҳар икки асарнинг охирида (вв. 192 а, 266 б) тўртбурчак муҳр бўлиб, унга дуо ёзилган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин ва юпқа, шалдироқ, сифатли Қўқон қоғози.

Текст қора сиеҳда ёзилган. Нусха ост-уст ҳаракат белгилари қўйилмай чиройли шикаста хати билан кўчирилган. Шу жиҳатдан нусха Навоий девонларининг Урта Осиё хаттотлиги тарихида турли хат усулларини қўллаб кўчирилганлигини аниқлаш ва текширишда ягона, ноёб манбадир. Текст ҳар саҳифада 15 йўлли икки устундан жойлашган.

Қўлёзмадаги ҳар икки асар бошланишида (вв. 1 б, 193 б) чиройли зарҳал лавҳа мавжуд. Текст сарғиш рангли нафис зарҳал жадвал ичига олинган. Ҳар икки саҳифа учун ҳошия четидан яхлит қизил рамка тортилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, қирмизиранг муқова.

Тамғасида шундай ёзув бор: عمل محمد سيدخواجه صحاف

Амали Муҳаммад Сайидхожа саҳҳоф.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони — 192 (вв. 1 б—192 а). Текст ўлчови: дастлабки варақлар—6,5x17, сўнгги варақлар—7,5x17. Қўлёзма ўлчови—16x26,5.

39

ЯНА УША

430

Оддий нусхалардан бири. «Бадоеул-бидоя» дебочаси билан бошланади (вв. 1 б—12 б). Дебочанинг боши ва охири одатдагича.

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 12 б—204 б)—679 та;
- 2) мухаммас (вв. 204 б—208 а)—5 та;
- 3) мусаддас (вв. 208 а—209 б)—2 та;
- 4) таржибанд (вв. 209 б—217 б)—3 та;
- 5) рубоий (вв. 217 б—222 б)—50 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Нусханинг охирида котиб ва кўчирилиш таърихи бор (в. 222 б):

محمد رحيم بن نعمت جان تاشكندی سنه ۱۲۴۸

73

Муҳаммад Раҳим бинни Неъматжон Тошкандий. Сана 1248
I-милодий 1832—1833 йиллар]. Тошкентда китобат қилинган.

Варақларда пойгир белгилари бор.

Юпқа, шалдиروق Қўқон қоғози. 88-вараққача новвотранг қоғоз,
89-варақдан охиригача оқиш рангли қоғоз ишлатилган.

Қора сиёҳ билан битилган оддий настаълиқ хат билан текст
ҳар саҳифада 14 йўлли икки устунда жойлашган.

Дастлабки, картонли муқова. Тамғасида *عمل ملا محمد امين صحاف*
Амали Мулло Муҳаммад Амин саҳхоф деган ёзув бор.

Қўлёзма яхши сақланган. Варақлар сони — 222. Текст ўлчови—
9x18. Қўлёзма ўлчови—16x26,5.

40

ЯНА УША

1393

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—235 б)—715 та;
- 2) мухаммас (вв. 235 б—238 б)—4 та;
- 3) рубой (вв. 238 б—244 а)—50 та.

Девон *اشرف* ғазали билан бошланади.

Нуханинг кўчирилиш таърихи (в. 244 а): *سنه ١٢٤٨* сана
1248 I-милодий 1832—1833 йиллар].

Пойгирлар ҳамма варақларда бор.

Кўпчилик саҳифаларнинг ҳошиясига асосий текстга кирмаган
ғазаллар ёзилган.

Оқиш, юпқа, шалдиروق Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан битилган чиройли настаълиқ хат. Текст ҳар
саҳифада 13 йўлли икки устунда жойлашган.

Муқоваси йўқ. Қўлёзма уринган. Варақлар сони—244. Текст
ўлчови—8,5x16,5. Қўлёзма ўлчови—15x25.

41

ЯНА УША

2582

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 3 б—269 б)—965 та;
- 2) туюқ (вв. 269 б—270 б)—7 та;
- 3) рубой (вв. 270 б—271 а)—8 та.

Девон *اشرف* ғазали билан бошланади.

Қўлёманинг котиби маълум эмас. 271 а саҳифада кўчирилиш
таърихи *سنه ١٢٥٣* сана 1253 I-милодий 1837 йил], деб қайд
этилган.

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдиروق Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда шикаста элементлари аралашган оддий

настаълиқ хати билан битилган ва ҳар саҳифада 13 йўлли икки устундан жойлашган.

Дастлабки, қалин картонли, уч тамғали, қора муқова. Тамғасида ёзув бор: *عمل مقصود صحاف* Амали Мақсуд саҳҳоф.

Қўлёмани турли доғлар босган бўлса ҳам текст яхши сақланган.

Варақлар сони—271. Текст ўлчови—8,5x17,5. Қўлёмма ўлчови—16x29,5.

42

ЯНА УША

141

Оддий нусхалардан бири. «Бадоеул-бидоя»нинг дебочаси ҳам бор (вв. 1 б—8 а). Дебочанинг боши ва охири одатдаги матнга эга.

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 8 б—143 а)—619 та;
- 2) таржибанд (вв. 143 б—148 б)—2 та;
- 3) мусаддас (вв. 148 б—149 б)—1 та;
- 4) мухаммас (вв. 149 б—154 а)—9 та;
- 5) қитъа (вв. 154 а—157 б)—35 та;
- 6) рубой (вв. 157 б—161 б)—52 та;
- 7) муаммо (вв. 161 б—163 а)—30 та.

Девон *اشرت* ғазали билан бошланади.

Қотиб номаълум. Нуханинг охирида (в. 163 а) кўчирилиш таърихи *سنه ١٢٥٤* сана 1254 [-милодий 1838 йил] деб кўрсатилган.

163 а варақда иккита думалоқ муҳр бор. Ёзувлари анча ўчиб кетганлиги сабабли ўқиб бўлмади.

Пойгир белгилари қўйилган.

Оқиш, юпқа Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда йирик, оддий настаълиқ хатида кўчирилган ва 19 йўлли икки устунда жойлаштирилган. 68 а—141 б варақларда текст оддий жадвал ичига олинган.

Кейинги муқова.

Китобнинг кўп варақлари уринган, сарғайган, йиртилган.

Варақлар сони — 163. Текст ўлчови—12x32. Қўлёмма ўлчови—23x41.

43

ЯНА УША

2766—11

Оддий нусхалардан бири. «Вақфия» билан бирга кўчирилган.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 25 б—192 б)—503 та;
- 2) мустазод (вв. 192 б—194 а)—3 та;
- 3) мусаддас (вв. 194 а—196 а)—2 та;

- 4) мухаммас (вв. 196 а—200 а)—5 та;
- 5) таржибанд (вв. 200 а—208 б)—3 та;
- 6) қитъа (вв. 208 б—213 а, 216 б—218 б)—48 та;
- 7) рубойй (вв. 213 а—216 б, 219 а)—35 та;
- 8) чистон (вв. 219 а—220 б)—8 та;
- 9) муаммо (вв. 220 б—221 а)—12 та.

Девон اشرفت ғазали билан бошланган.

Қўлэзманинг кўчирилиш таърихи (в. 221 а):
сана 1254 [-милодий 1838 йил].

Ҳамма варақларда пойгир бор.

Оқиш, қалин, дағал Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда йирик, оддий настаълиқ хати билан ёзилган ва ҳар саҳифада 11 йўлли икки устунда жойлашган ҳамда оддий жадвал ичига олинган.

Кейин қилинган муқова.

Қўлэзма яхши сақланган.

Варақлар сони—197 (вв. 25 б—221 а). Текст ўлчови—9,5x18.
Қўлэзма ўлчови—15x24,5.

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—238 б)—607 та;
- 2) мустазод (вв. 228 аб)—1 та;
- 3) мусаддас (вв. 238 б—240 а)—1 та;
- 4) мухаммас (вв. 240 а—241 б)—2 та;
- 5) рубойй (вв. 242 а—248 б)—53 та;
- 6) қитъа (вв. 248 б—250 б)—5 та;
- 7) фард (вв. 249 а—250 а)—10 та.

Девон اشرفت ғазали билан бошланади.

Қўлэзма сўнгида котиб, кўчирилиш таърихи ва жойи ҳақида маълумот бор.

Котиб: عباداللهخواجه بن عادلخواجه ايشان

Ибодуллахожа бинни Одилхожа эшон.

Кўчирилиш таърихи: فى شهر الربيع الآخر وفى يوم الثالث

وفى التاريخ الف و مائتين و خمسين و سبعة من هجرة

— ҳижрий 1257 йил 3 рабиъ ул-охир [-милодий 1841 йил 25 май].

Кўчирилиш жойи: فى المحلة المزار خان حضرت امام ابى بكر قفال شاشى

Хон Ҳазрати Имоми Абу Бакр Қафол Шоший мазори маҳалласида (Тошкент шаҳрида кўчирилди).

Пойгир белгилари бор.

Оқиш, қалин Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳда йирик, оддий настаълиқ хатида кўчирилган ва оддий қизил жадвалга олиниб, ҳар саҳифада 10 йўлли икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, қора муқова. Тамғасида ёзув бор *عمل ابوالقاسم قارى صحاف* Амали Абулқосимқори саҳҳоф.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—250. Текст ўлчови—10,5x17,5. Қўлёзма ўлчови—17x27.

45

ЯНА УША

666

Машқ учун кўчирилган нусхалардан бири. Таркибида ғазал (вв. 1 а—103 б), рубой (вв. 104 а—109 б), мухаммас (вв. 109 б—111 б), мусаддас (вв. 111 б—113 а), мусамман (вв. 113 а—114 а) ва таржибанд (вв. 114 а—117 б) мавжуд.

Нусханинг кўчирилиш таърихи (в. 117 б): ۱۲۵۷ сана 1257 [-милодий 1841 йил].

Пойгирлар бор.
Оқиш, юпқа, Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган бадхат настаълиқ. Текст икки устунда 11 йўлдан жойлашган.

Дастлабки, картон муқова.

Нусханинг бошланиши йўқ. Қўлёзма кўп ўринган.

Варақлар сони—117. Текст ўлчови—9,5x17. Қўлёзма ўлчови—15x25.

46

ЯНА УША

919—1

Навой терма девонларининг катта ҳажмли нусхаларидан бири. Таркибида «Бадоеул-бидоя» дебочаси ҳам мавжуд (вв. 5 б—12 б). Дебочанинг боши ва охири одатдаги матндан иборат.

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 14 б—312 б)—1165 та;
- 2) мустазод (вв. 312 б—314 а)—4 та;
- 3) мухаммас (вв. 314 б—318 б)—7 та;
- 4) мусаддас (вв. 318 б—322 б)—4 та;
- 5) мусамман (вв. 322 б—323 б)—1 та;
- 6) таркиббанд (вв. 323 б—325 а)—1 та;
- 7) таржибанд (вв. 325 б—335 а)—4 та;
- 8) рубой (вв. 335 а—341 а)—75 та;
- 9) қитъа (вв. 341 а—345 б, 350 а—352 а)—63 та;
- 10) чистон (вв. 345 б—347 а)—10 та;
- 11) фард (вв. 347 а—349 а)—48 та;
- 12) туюқ (вв. 349 а—350 а)—8 та.

Девон *اشرقت* ғазали билан бошланади.

Нусханинг кўчирилиш таърихи (в. 352 а): ۱۲۶۲ سنه
сана 1262 [-милодий 1846 йил].

Кўчирилган жойи (в. 352 а): سمرقند Самарқанд.

Котиб (в. 352 а): محمد علي خواجه بن نصرالدين خواجه

Муҳаммад Алихожа бинни Насриддинхожа.

Ҳамма варақларда пойгир белгилари бор.

Новвотранг, юпқа, шалдиरोқ Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида кўчирилган.

Ҳар саҳифада 17 йўлли икки устун.

Кейин қилинган муқова.

Қўлёзма бир марта таъмирдан ўтган ва яхши сақланган.

Варақлар сони—348 (вв. 5 б—352 а). Текст ўлчови—10x21.

Қўлёзма ўлчови—17x29.

47

ЯНА УША

1663

Терма девонларнинг эътиборли нусхаларидан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—169 б)—673 та;
- 2) мустазод (вв. 169 б—170 б)—3 та;
- 3) мусаддас (вв. 170 б—172 а)—2 та;
- 4) мухаммас (вв. 172 а—175 а)—5 та;
- 5) таржибанд (вв. 175 а—184 б)—3 та;
- 6) қитъа (вв. 184 б—189 а)—42 та;
- 7) рубойй (вв. 189 б—195 а)—57 та;
- 8) чистон (вв. 195 а—196 б)—10 та;
- 9) фард (вв. 196 б—199 а, 200 аб)—47 та;
- 10) туюқ (вв. 199 а—200 а)—10 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Нусханинг кўчирилиш таърихи (в. 200 б): شهر جمادى الثانی

۱۲۶۳ سنه шаҳри жумодиюссоний сана 1263 [-милодий 1847 йил
нинг май ойна].

Котиб (в. 200 б):

قوام الدين خواجه ولد سياد پناه ايشان محمد سيد خواجه

Қавомиддинхожа валад Сайёд паноҳ эшон Муҳаммад Сайид-
хожа.

Ҳамма саҳифаларда пойгирлар бор.

Новвотранг, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан кўчирилган, 5—31, 46—65-варақларда
ғазалларнинг матлаи қизил сиёҳ билан ёзилган. Нусханинг хати
равон, чиройли настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 17 йўлдан икки
устунда жойлаштирилган ва зарҳал жадвал ичига олинган. 1 б
варақда XIX аср услубида ишланган лавҳа мавжуд.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—200. Текст ўлчови—10x19. Қўлёзма ўлчови—16x26,5.

Терма девонларнинг энг мўътабар нусхаларидан бири. «Бадоеул-бидоя»нинг дебочаси билан бошланади (вв. 1 б—16 а). Дебоча одатдаги бошланма ва тугалланмага эга.

Дебоча сўнггида «Вақфия»дан етти саҳифа (вв. 16 а—19 а) парча берилади.

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 20 б—287 а)—678 та;
- 2) мустазод (в. 275 аб)—1 та;
- 3) таржибанд (вв. 287 а—295 а, 305 а—307 б)—3 та;
- 4) мусаддас (вв. 295 а—296 а)—1 та;
- 5) мухаммас (вв. 296 б—305 а)—9 та;
- 6) соқийнома (вв. 307 б—309 б)—1 та;
- 7) қитъа (вв. 309 б—310 а, 320 б)—2 та;
- 8) рубой (вв. 311 а—320 б)—78 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

310 аб варақда «Ҳайратул-аброр» достонининг ўн биринчи мақолатидаги «Имом Фахр Розий била Султон Муҳаммад Хоразмшоҳнинг ҳаммомда ошнолиқ шамъин ёрутғони ва имом сўзидин султоннинг истиғнодин илик ювғони» деган ҳикоя келтирилади (18 байт).

Котиб нусханинг охирида қуйидаги таърихни келтиради (вв. 320 б—321 а):

تاپيب ايمدی کلکيم بيتاردين فراغ
بو دهر ايچرا اولدی منکا وقت چاغ
انينک هجرتيدین کونکول تن ارا
خبر بيردی تاريخی باغ سرا

Топиб эмди килким битардин фароғ,
Бу даҳр ичра ўлди манга вақти чоғ,
Анинг ҳижратидин кўнгул тан аро,
Хабар берди таърихи «боғу саро».

Тўртликдаги «Боғу саро» (баغ سرا) иборасидан ҳижрий 1264 санаси [милодий 1848 йил] келиб чиқади.

Котиб (в. 321 а) عبادالله خواجه بن عادل خواجه شاشی

Ибодуллахожа бинни Одилхожа Шоший.

Ҳамма саҳифаларда пойгирлар мавжуд.

Оқиш, юпқа, шалдироқ, сифатли Қўқон қоғози.

Қора сиёҳда битилган равои, чиройли настаълиқ хат. Текст оддий жадвал (фақат 1 б—2 а варақларда зарҳал жадвал) ичига олинган ва 10 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, безакли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган. Варақлар сони—321. Текст ўлчови—10х16,5. Қўлёзма ўлчови—17х26,5.

49

ЯНА УША

1581

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—211 а)—636 та;
- 2) мустазод (в. 211 аб)—1 та;
- 3) мухаммас (вв. 211 б—213 а, 215 б—217 а)—3 та;
- 4) мусаддас (вв. 213 б—215 б)—2 та;
- 5) мусамман (вв. 217 а—218 а)—1 та;
- 6) таржибанд (вв. 218 а—220 б)—1 та;
- 7) соқийнома (вв. 221 а—228 б)—1 та;
- 8) қитъа (вв. 228 б—234 б)—49 та;
- 9) рубой (вв. 234 б—237 а)—22 та;
- 10) фард (вв. 237 а—239 б)—30 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Нусханинг кўчирилиш таърихи (в. 239 а): ۱۲۶۸ سنه
сана 1268 [—милодий 1851—1852 йиллар].

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 11 йўлдан икки устунда жойлашган ва оддий жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли, безакли муқова.

Қўлёзма бир марта таъмир бўлган ва яхши сақланган.

Варақлар сони—239. Текст ўлчови—10х18. Қўлёзма ўлчови—14,5х26.

50

ЯНА УША

2662

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—125 б)—449 та;
- 2) таржибанд (вв. 126 а—132 а)—3 та;
- 3) рубой (вв. 132 а—138 а)—62 та;
- 4) мухаммас (вв. 138 а—140 а)—3 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

30

Нуханинг кўчирилиши таърихи (в. 140 а): سنه ۱۲۷۴
сана 1274 [-милодий 1857—1858 йиллар].

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин, Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан шикаста унсурлари аралаштириб ёзилган оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 13 йўлли икки устун.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—140. Текст ўлчови—8x18,5. Қўлёзма ўлчови—14,5x25,5.

51 ЯНА УША 2767

Оддий нухалардан бири. Таркибида қуйидаги шеърлар бор:

- 1) ғазал (вв. 1 б—221 а)—592 та;
- 2) мустазод (вв. 221 а—223 а)—4 та;
- 3) мухаммас (вв. 223 б—225 б)—3 та;
- 4) мусаддас (вв. 225 б—226 б)—1 та;
- 5) таржибанд (вв. 227 а—231 б)—1 та;
- 6) қитъа (вв. 232 а—238 а)—39 та;
- 7) рубой (вв. 238 а—245 б)—60 та;
- 8) туюқ (вв. 245 б—247 а)—13 та;
- 9) фард (вв. 247 а—248 б)—14 та.

Нуха اشرف ғазали билан бошланади.

Котиб ва китобат таърихи бор (в. 248 б):

ابراهيم خواجه ابن محمد صالح خواجه استروشنی

Иброҳим Хожа ибн Муҳаммадсолиҳ Хожа Устаравшаний.

سنه ۱۲۷۰ сана 1275 [-милодий 1858—1859 йиллар].

Ҳамма варақларда пойгир бор.

Қўқоннинг оқиш, юпқа, шалдиरोқ қоғози.

Текст қора сиёҳ билан йирик, чиройли настаълиқ хатида кўчирилган ва ҳар саҳифада 10 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, мошранг, тамғали муқова. Тамғасида ёзув бор: عمل ملا كية صحائف Амали Мулло Киёт саҳхоф.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—248. Текст ўлчови—9x19. Қўлёзма ўлчови—15x26.

52 ЯНА УША 2228

Оддий нухалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—148 а)—502 та;
- 2) мустазод (вв. 148 а—149 б)—4 та;

- 3) мухаммас (вв. 150 а—151 б)—3 та;
- 4) мусаддас (вв. 151 б—154 б)—3 та;
- 5) рубойй (вв. 154 б—161 а)—68 та.

Девон اشرفت ғазали билан бошланади.

Қўлёзма 1276 [-милодий 1859—1860] йилда میرزا یوسف میالکالی

Мирзо Юсуф Миёлколий томонидан кўчирилган.

Саҳифаларда пойгирлар мавжуд.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Қора сиёҳда ёзилган оддий, йирик настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 13 йўлли икки устун.

Дастлабки, картонли муқова. Муқова уринган, бурчаклари йиртилган.

Варақлар сони—161. Текст ўлчови—13x23. Қўлёзма ўлчови—21x30.

53

ЯНА УША

227

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 а—232 б)—790 та;
- 2) мухаммас (вв. 233 а—243 б)—14 та;
- 3) мусаддас (вв. 243 б—249 б)—5 та;
- 4) мусамман (вв. 250 а—251 а)—1 та;
- 5) мустазод (вв. 251 а—252 а)—3 та;
- 6) таржибанд (вв. 252 б—264 а)—4 та;
- 7) рубойй (вв. 264 а—270 а)—60 та;
- 8) туюқ (в. 270 а)—1 та;
- 9) қитъа (вв. 270 а—275 а)—48 та.

Девон اشرفت ғазали билан бошланади.

Қўлёзма XIX асрда китобат бўлган. 273 а варақда 1283 [-милодий 1866—1867 йиллар] санаси ҳам бор.

Саҳифаларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда оддий настаълиқ хати билан кўчирилган. Ҳар саҳифада икки устунли 14 йўл. Текст оддий қизил чизик ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма уринган, варақлар жузвдан кўчган, ҳар хил доғлар бор.

Варақлар сони—275. Текст ўлчови—8x17. Қўлёзма ўлчови—13x23.

54

ЯНА УША

1015

Оддий нусхалардан бири.

82

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—120 б)—421 та;
- 2) мухаммас (вв. 120 б—125 а)—6 та;
- 3) мусаддас (вв. 125 а—126 б)—2 та;
- 4) таржибанд (вв. 127 а—136 а)—4 та;
- 5) мустазод (вв. 136 б—138 а)—4 та;
- 6) рубойй (вв. 138 а—142 а)—40 та.

Девон اشرفت ғазали билан бошланади.

Нусханинг охирида қуйидаги таърих бор (в. 142 а):

... ملا صفرخان ابن حيت خان از تومان شافركام در مدرسه حضرت
آخوند داملا حسن تحرير يافت سنه ۱۲۸۴.

...Мулло Сафархон ибн Ҳайитхон аз тумани Шофирком дар мадрасаи Ҳазрати Охунд домла Ҳасан таҳрир ёфт. Сана 1284.

Шофирком туманидаги Ҳазрати Охунд домла Ҳасан мадрасасида Мулло Сафархон ибн Ҳайитхон томонидан кўчирилди. 1284 йил [милодий 1867—1868 йиллар].

Пойгир белгилари қўйилган.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Қора сиёҳда битилган оддий, равон настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 14 йўлдан икки устунда жойлашган ва оддий жадвал ичига олинган

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони — 142. Текст ўлчови—10x20,5. Қўлёзма ўлчови—15x26.

55

ЯНА УША

1797

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—169 а)—511 та;
- 2) мустазод (вв. 169 а—171 б)—4 та;
- 3) мухаммас (вв. 171 б—173 б)—3 та;
- 4) мусаддас (вв. 173 б—177 а)—3 та;
- 5) таржибанд (вв. 177 а—184 б)—3 та;
- 6) рубойй (вв. 184 б—191 б)—62 та.

Девон اشرفت ғазали билан бошланади.

Қўлёзманинг кўчирилиш таърихи (в. 191 б): ۱۲۸۴ سنه сана 1284 [милодий 1867—1868 йиллар].

Саҳифаларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 13 йўлдан икки устунда жойлашган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.
Қўлёзма бир оз уринган.
Варақлар сони —191. Текст ўлчови—11x19. Қўлёзма ўлчови—
20x26,5.

56

ЯНА УША

226

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—154 б)—537 та;
- 2) мустазод (вв. 154 б—155 а)—2 та;
- 3) мусаддас (вв. 155 а—156 б)—2 та;
- 4) мухаммас (вв. 156 б—160 а)—5 та;
- 5) таржибанд (вв. 160 а—167 б)—3 та;
- 6) қитъа (в. 168 аб)—8 та;
- 7) рубойй (вв. 169 а—175 б)—80 та;
- 8) туюқ (вв. 175 б—176 а)—10 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Нусханинг котиби ва кўчирилиш таърихи (в. 176 б): ملا محمد
فلى ابن ملا محمد رسول سنه ۱۲۸۷. Мулло Муҳаммад Қули ибн
Мулло Муҳаммад Расул. Сана 1287 1-милодий 1870 йил.

Пойгирлар мавжуд.

Оқиш, юнқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида битилган ва
оддий қизил жадвал ичига олиниб, ҳар саҳифада икки устунли 14
йўлдан жойлаштирилган.

Дастлабки, картонли муқова. Тамғасида ёзув бор: عمل غيب الله

Амали Ғайбулло.

Қўлёзма анча уриниб, турли доғлар босган.

Варақлар сони—176. Текст ўлчови—9,5x20. Қўлёзма ўлчови—
15x26.

57

ЯНА УША

2979

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—166 б)—436 та;
- 2) мухаммас (вв. 167 а—169 а, 174 б—177 а)—6 та;
- 3) мустазод (вв. 169 а—171 б)—4 та;
- 4) рубойй (вв. 171 б—174 б)—24 та;
- 5) мусаддас (вв. 177 а—180 б)—4 та.

Нусха اشرف ғазали билан бошланади.

84

Қўлёманинг котиби ва китобат таърихи маълум (в. 180 б):

ملا عبدالرسول ابن عوض محمد حضار

Мулло Абдурасул ибн Авазмуҳаммад Ҳаззор ۱۲۹۳ сена сана
1293 [-милодий 1876 йил].

Ҳамма варақларда пойгир бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда йирик, оддий настаълиқ хати билан кўчирилган ва ҳар саҳифада 11 йўлли икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, картонли муқова.

Қўлёма уринган: намда қолгани сабабли кўп варақларни сув доғлари босган, йигирманчи варақгача йиртилиб, титилган, варақлар жузвдан кўчган.

Варақлар сони—180. Текст ўлчови—9x17. Қўлёма ўлчови—15x27.

58 ЯНА УША 966

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—87 б)—225 та;
- 2) таржибанд (вв. 87 б—100 б)—3 та;
- 3) мухаммас (вв. 100 б—103 б)—4 та;
- 4) рубоий (вв. 104 а—107 б)—31 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Кўчирилиш таърихи (в. 108 а): ۱۲۹۳ сена сана 1293 [-милодий 1876 йил].

Пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида кўчирилган ва ҳар саҳифада 10 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

73-варақдан кейин бир варақ йиртиб олинган.

Қўлёма яхши сақланган.

Варақлар сони—108. Текст ўлчови—8,5x17,5. Қўлёма ўлчови—16x26,5.

59 ЯНА УША 2765

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—210 а)—687 та;
- 2) мустазод (вв. 210 б—212 а)—3 та;
- 3) таржибанд (вв. 212 а—227 а)—4 та;

4) соқийнома (вв. 227 а—241 б)—1 та;

5) мухаммас (в. 242 аб)—1 та.

Девон اشرفат газаали билан бошланади.

Камдан-кам ғазалларнинг тушиб қолган байтлари котибнинг ўзи томонидан ҳошияга ёзиб қўйилган.

Нусханинг охирида котиб ва китобат таърихи кўрсатилган (в. 242 б):

میر عصمت الله ابن میرزا محمد نظر

Мир Исматуллоҳ ибн Мирзо Муҳаммад Назар. ۱۲۹۵ сана сана 1295 [-милодий 1878 йил].

Ҳамма варақларда пойғир қўйилган.

Оқиш, юпқа, шалдиروق Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда йирик, хушхат настаълиқ билан ёзилган ва ҳар саҳифада 12 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, сабзаранг, тамғали муқова. Тамғасида ёзув бор.

Қўлёзма яхши сақланган. Варақлар сони — 242. Текст ўлчови—8x18. Қўлёзма ўлчови—15,5x25,5.

60

ЯНА УША

1238

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б—211 б)—570 та;

2) таржибанд (вв. 211 б—216 а)—1 та;

3) соқийнома (вв. 216 а—237 а)—1 та;

4) мустазод (в. 237 аб)—1 та;

5) мусаддас (вв. 237 б—240 а)—2 та;

6) қитъа (вв. 240 а—244 б)—31 та;

7) рубоий (вв. 244 б—245 б)—6 та;

8) фард (вв. 245 б—247 а)—23 та;

9) маснавий (вв. 247 б—249 а)—1 та.

Қўлёзманинг қўчирилиш санаси, жойи, котиби ҳақида қуйидаги маълумот бор (в. 249 а):

دیوان حضرت امیر علیشیر نوابی... شنبه کونی اون توقوزونچى

رمضان مبارک آبیغه سنه ۱۲۹۶ ایردیکم... محمد یونس

شهرسبزی... قولیدین تاشکند بی مانند ولایتی ده اتمامغه یتى

Девони Ҳазрати Амир Алишер Навоий... шанба куні ўн тўққунчи рамазони муборак ойиға сана 1296 [-милодий 1879 йил 6 сентябрь] эрдиким... Муҳаммад Юнус Шаҳрисабзий... қўлидин Тошканди бемонанд вилоятида итмомға етди.

Пойгир белгилари қўйилган.
Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.
Қора сиёҳда ёзилган оддий настаълиқ хат. Текст 10 йўлдан
икки устунда жойлаштирилган.
Дастлабки, картон муқова.
Қўлёзма яхши сақланган.
Варақлар сони—249. Текст ўлчови—8x17. Қўлёзма ўлчови —
16x26,5

61

ЯНА УША

2820

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—134 а)—342 та;
- 2) таржибанд (вв. 134 а—142 а)—2 та;
- 3) рубой (вв. 142 а—151 б)—79 та;
- 4) мусаддас (вв. 152 а—154 а)—2 та;
- 5) мусамман (вв. 154 а—155 б)—1 та;
- 6) мухаммас (вв. 155 б—157 а)—2 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёзма (в. 157 а) ۱۲۹۶ سنه сана 1296 [-милодий 1879 йили
да кўчирилган.

Ҳамма варақларда пойгир белгилари бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳ билан
оддий, йирик настаълиқ хатида битилган ва ҳар саҳифада 11 йўл-
дан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, мошранг муқова. Там-
ғасида ёзув бор: عمل مير قاسم صحاف Амали Мир Қосим саҳҳоф.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—157. Текст ўлчови—10x19. Қўлёзма ўлчови—
16x26.

62

ЯНА УША

283

Терма девонларнинг мўътабар нусхаларидан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—236 а)—598 та;
- 2) мустазод (вв. 225 б—226 а)—1 та;
- 3) мусаддас (вв. 236 а—237 б)—1 та;
- 4) мухаммас (вв. 237 б—239 а)—2 та;
- 5) рубой (вв. 239 б—246 а, 247 а)—55 та;
- 6) қитъа (вв. 246 а—248 а)—5 та;
- 7) фард (вв. 246 б—248 а)—10 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

87

Нусханинг кўчирилиш таърихи (в. 248 а):

... فى يوم سته من شهر ربيع الاخر و فى سنه ۱۲۹۷ من هجرت ...

ҳижрий 1297 йил 7 рабиул-охир I-милодий 1880 йил 19 март.

Барча китобат белгилари Қўқонда кўчирилганидан далолат қилади.

Варақларда пойгир белгилари бор.

Оқиш, юпқа шалдиरोқ, сифатли Қўқон қоғози.

Қора сиёҳда битилган йирик, чиройли настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 10 йўлдан икки устунда жойлаштирилган ва оддий жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли, безакли, қирмизиранг муқова. Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—248. Текст ўлчови—12x18. Қўлёзма ўлчови—21x27.

63

ЯНА УША

1030

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—161 б)—402 та;
- 2) таржибанд (вв. 161 б—167 б)—2 та;
- 3) рубой (вв. 168 а—178 а)—84 та;
- 4) мусаддас (вв. 178 б—180 б)—2 та;
- 5) мусамман (вв. 180 б—182 а)—1 та;
- 6) мухаммас (вв. 182 а—183 б)—2 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёзма 1298 [милодий 1881] йилда кўчирилган (в. 183 б).

Пойгир белгилари тўлиқ.

Қўқоннинг новотранг, юпқа, шалдиरोқ қоғози.

Текст қора сиёҳ билан бадхат настаълиқда битилган ва ҳар саҳифада 11 йўлдан икки устунли қилиб жойлаштирилган.

Дастлабки, картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—183. Текст ўлчови—10x19. Қўлёзма ўлчови—15x26.

64

ЯНА УША

1265

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—262 б)—685 та;
- 2) мухаммас (вв. 262 б—271 а)—9 та;
- 3) мусаддас (вв. 271 а—275 а)—4 та;

4) таржибанд (вв. 275 а—283 а)—2 та;

5) мустазод (вв. 283 а—285 а)—2 та;

6) рубой (вв. 285 а—290 а)—41 та.

Девон اشرفат ғазали билан бошланади.

Нусханинг кўчирилиш таърихи (в. 290 а) ۱۲۹۹ سنه сана 1299 [-милодий 1882 йил] деб кўрсатилган.

Пойгир белгилари бор.

Оқиш, қалин, дағал Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан бадхат настаълиқда битилган ва ҳар саҳифада 11 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, нақшли муқова.

Қўлёзманинг бошидан айрим варақлари уринганлигини ҳисобга олмаса яхши сақланган.

Варақлар сони—290. Текст ўлчови—8,5x17. Қўлёзма ўлчови—15x26,5.

65

ЯНА УША

34

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1) ғазал, (вв. 1 б—182 а)—660 та;

2) мустазод (вв. 182 а—183 а)—3 та;

3) мусаддас (вв. 183 а—185 а)—2 та;

4) мухаммас (вв. 185 а—187 а)—3 та;

5) таржибанд (вв. 187 б—191 б)—1 та;

6) қитъа (вв. 191 б—194 а)—17 та;

7) рубой (в. 194 аб)—7 та.

Қўлёзманинг охирида котиб ва таърих кўрсатилган (в. 194 б).

Котиб في شهر شعبان سنه ۱۲۹۹ ميرزا عصمت الله Мирзо Исмадуллоҳ ۱۲۹۹ سنه сана 1299 [-милодий 1882 йилнинг июнь-июль ойлари].

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан, ғазалларнинг мақталари қизил (қир-мизи) сиёҳ билан битилган. Оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 15 йўлли икки устун.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, мошранг муқова. Там-ғасида ёзув бор: ايشان قلى صحاف Эшонқули Саҳҳоф.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—194. Текст ўлчови—8x18. Қўлёзма ўлчови—15x26.

66

ЯНА УША

2768

Оддий нусхалардан бири.

89

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—132 а)—336 та;
- 2) мухаммас (вв. 132 б—135 б, 137 аб)—5 та;
- 3) рубойй (вв. 136 аб, 138 аб)—15 та;
- 4) қитъа (вв. 138 б—139 б)—10 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Кўчирилиш таърихи (в. 139 б) ۱۳۰۳ سنه сана 1303 [-милодий 1886 йил].

Пойгирлар бор. Охирги бир неча варақда пойгир изчил эмас, бу варақлар алмашилиб кетганлигини кўрсатади.

Оқиш, қалин Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда йирик, оддий настаълиқ хати билан ёзилган ва ҳар саҳифада 10 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, мошранг муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—139. Текст ўлчови—8,5x17. Қўлёзма ўлчови—15x26.

67

ЯНА УША

2687

Оддий нусхалардан бири. Характерли хусусияти шундаки, ғазаллар тўлиқ берилмай қисқартирилган ҳолда келтирилади. Кўпчилик ғазаллар тўрт ёки беш байтдан иборат.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—111 б)—388 та;
- 2) мустазод (вв. 111 б—112 а)—1 та;
- 3) таржибанд (вв. 112 б—113 а)—1 та;
- 4) рубойй (вв. 113 а—114 а)—9 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёманинг кўчирилиш таърихи (в. 115 а): ۱۳۱۵ سنه сана 1315 [-милодий 1897—1898 йиллар].

Пойгир ҳамма варақларда бор.

Оқиш, қалин, дағал Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида битилган ва ҳар саҳифада 10 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—114. Текст ўлчови—7,5x14,5. Қўлёзма ўлчови—16x26.

68

ЯНА УША

1046

Оддий нусхалардан бири. «Бадоеул-бидоя» дебочаси билан бошланади (вв. 1 а—10 б). Дебочанинг бош қисмидан икки варақ йиртилган. Охири одатдагича тугалланади.

Текстнинг бошланиши (в. 1 а):

... ایردی و عاشق پیشه بی قرار لار نینک جلیس محتتی ...

Дебочадан кейин «Вақфия»дан беш саҳифа (вв. 10 б—13 а) парча берилади. «Вақфия» текстининг бошланиши (в. 10 б—11а):

آلدى قولومیز جهان دیارین
آجتی کوچومیز فلک غبارین
آی کوننی نقاره قیلدی دولت
چالدى بیزنینک آтімیزغه نوبت

«Вақфия»дан олинган парчалар олдинма-кейин бўлиб алмаши-
ниб кетган.

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 24 б—174 а)—450 та;
- 2) мухаммас (вв. 174 а—181 а)—9 та;
- 3) мусаддас (вв. 181 а—185 б)—4 та;
- 4) таржибанд (вв. 185 б—189 б)—2 та;
- 5) мустазод (вв. 190 а—191 б)—4 та;
- 6) рубой (вв. 192 а—195 б)—39 та;
- 7) муаммо (вв. 13 а—15 а)—26 та;
- 8) туюқ (вв. 15 а—16 б)—13 та;
- 9) фард (вв. 16 б—18 а)—30 та;
- 10) чистон (вв. 18 а—20 а)—10 та;
- 11) қитъа (вв. 20 а—23 а)—18 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлэзма тахминан XVIII асрда китобат қилинган.

Варақларда пойгир белгилари бор.

Қўлэзмага новвотранг, қалин, Шарқ қоғози ишлатилган.

Қора снѐхда ёзилган майда, чиройли настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада икки устунда 13 йўлдан жойлаштирилган ва оддий жадвал ичига олинган.

Дастлабки, устига чарм қопланган картон муқова.

Қўлэзмани китоб ҳолига келтириш вақтида унинг сўнгги бир неча варақлари алмашиниб олдинга ўтиб қолган. Муаммо, туюқ, фард, чистон ва қитъа ғазалдан олдин жойлашган.

Нусха анча уринган, саҳифаларда ҳар хил доғлар бор.

Баъзи варақларнинг четларига, жузв ёнларига юпқа қоғоз ёпиштирилиб, таъмир қилинган.

Варақлар сони—195. Текст ўлчови—8x15,5. Қўлэзма ўлчови—12x22.

Оддий нусхалардан бири. «Бадоеул-бидоя» дебочаси (вв. 1 а—

8 а) билан биргаликда кўчирилган. Дебочанинг бошланишидан икки варақ тушган. Охири одатдагидай тугалланади.

Бошланиши (в. 1 а): . . . یوقکیم خرابات دردوش لاری . . .

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 9 б—164 б)—552 та;
- 2) рубой (вв. 164 б—170 а)—57 та;
- 3) таржибанд (вв. 170 а—182 б)—4 та;
- 4) мухаммас (вв. 182 б—186 а, 187 б—188 б)—9 та;
- 5) мусаддас (вв. 186 а—187 б)—2 та.

Девон **شوقیة** ғазали билан бошланади.

Қўлёзма XVIII аср охири ёки XIX аср бошларига мансуб.

Пойгир белгилари бор.

Оқиш, қалин, дағал, Шарқ қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳи-фада 15 йўлдан икки устунда жойлаштирилган. Девоннинг бошланиши (вв. 9 б—10 а) да фақат икки саҳифа учун оддий жадвал чизилган. Биринчи ғазалнинг бошланиши олдидан оддий лавҳа ишланган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Нуханинг аввалида дебочадан икки варақ йўқ, нуханинг охири ҳам тушган. Девоннинг бошланишида 9—10-варақлар уринган ва айрим жойлари йиртилган.

Қўлёзма бир марта таъмир бўлган.

Варақлар сони—188. Текст ўлчови—8х18. Қўлёзма ўлчови—14х24,5.

70

ЯНА УША

2912

Оддий нухалардан бири. Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—167 б)—497 та;
- 2) рубой (вв. 168 а—175 б)—69 та;
- 3) қитъа (вв. 175 б—177 б)—16 та;
- 4) фард (вв. 175 б—176 б)—8 та;
- 5) мухаммас (вв. 177 б—185 б)—10 та;
- 6) мусаддас (вв. 185 б—188 б)—3 та;
- 7) мустазод (вв. 189 а—190 б)—4 та;
- 8) таржибанд (вв. 191 а—206 б)—5 та.

Девон **اشرفت** ғазали билан бошланади.

Нуханинг кўчирилиш таърихи, жойи, котиби номаълум. Қоғози, хати ва бошқа безакларига кўра қўлёзма XVIII аср охири ва XIX аср бошларига мансуб.

Ҳамма варақларда пойгир бор. Сўнгги варақлар тушганлиги учун бешинчи таржибандда пойгир узилиб қолган.

Оқиш, юпқа, шалдиروق Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан йирик, оддий настаълиқ хатида битилган. Ҳар саҳифада 13 йўлли икки устун. Биринчи ғазалнинг тепа-сида оддийгина лавҳа бор. Текст жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма кўп мутолаа бўлганлиги сабабли анча уринган ҳамда сўнгги варақлар тушган. Китобнинг бошидан охиригача ҳамма варақларнинг четига юпқа қоғоз ёпиштирилиб жиддий таъмир қилинган. Дастлабки етти варақда текстнинг йиртилиб тушиб кетган жойлари кейинчалик қайта ёзилиб тикланган.

Варақлар сони—206. Текст ўлчови—9х19. Қўлёзма ўлчови—14х24.

71

ЯНА УША

1256

Эътибор билан тузилган нусхалардан. Қўлёзмада «Бадоеул-бидоя» дебочаси ва «Вақфия»дан парча мавжуд бўлиб, улар одатдагидек нусханинг бошида эмас, балки майда жанрлар орасида берилган.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—185 а)—559 та;
- 2) таржибанд (вв. 185 б—191 б)—2 та;
- 3) рубой (вв. 191 б—199 а)—67 та;
- 4) мусаддас (вв. 191 б—199 а)—67 та;
- 5) мусамман (вв. 201 б—202 б)—1 та;
- 6) мухаммас (вв. 202 б—203 а)—2 та.

«Бадоеул-бидоя» дебочаси (вв. 204 б—218 б). Дебочанинг боши ва охири одатдаги матндан иборат.

Дебоча тугагандан кейин «Маснавийёт» деб сарлавҳа қўйилиб, «Вақфия»дан олти бетлик (вв. 216 а—218 б) парча келтирилган.

Бошланиши (в. 216 а):

همول اولى که دفع ايلاب المنى
چيتاريب سينه دين بو درد غم نى

Охири (в. 218 б):

عالم ايليدين كيم که مقرر بولدى
بو مرتبه كيم انكا ميسر بولدى

- 7) қитъа (в. 218 б)—3 та;
- 8) туюқ (вв. 218 б—219 б)—10 та.

Девон *اشرق* ғазали билан бошланади.

Котиб ва кўчирилиш таърихи номаълум. Тахминан XIX асрнинг биринчи ярмида китобат бўлган.

Пойгирлар бор.

Кўқоннинг новвотранг, юпқа, шалдироқ қоғози.

Текст қора сиёҳда чиройли настаълиқ хати билан ёзилган ва

оддий жадвал ичига олинб, 13 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, мошранг муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—219. Текст ўлчови—8x16. Қўлёзма ўлчови—14,5x25.

72

ЯНА УША

1012

Оддий нусхалардан бири. Аввал «Бадоеул-бидоя» деб очаси жойлашган (вв. 1 б—10 б). Дебочанинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 13 б—218 б)—749 та;
- 2) мусаддас (вв. 219 а—221 а)—3 та;
- 3) мухаммас (вв. 221 а—225 б)—7 та;
- 4) мустаод (вв. 225 б—226 б)—3 та;
- 5) таржибанд (вв. 227 а—234 б)—3 та;
- 6) рубой (вв. 235 а—237 б)—30 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёзма қоғози, хати ва бошқа хусусиятларига кўра XIX аср бошларида китобат қилинган.

Варақларда пойгир белгилари қўйилган.

Қўқоннинг новвотранг, юпқа, шалди роқ қоғози.

Текст қора сиёҳда оддий настаълиқ хати билан кўчирилган. Ҳар саҳифада икки устун, 14 йўл мавжуд. Текст учун оддий жадвал чизилган.

Дастлабки, қалин картонли, безакли муқова.

Нусханинг охири йўқ.

Китоб яхши сақланган.

Варақлар сони—237. Текст ўлчови—10x19,5. Қўлёзма ўлчови—15x26.

73

ЯНА УША

2030

Эътибор билан тузилган, аммо уринган нусхалардан.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 а—150 а)—550 та;
- 2) таржибанд (вв. 150 а—153 б)—1 та;
- 3) қитъа (вв. 153 б—158 а)—33 та;
- 4) чистон (вв. 158 а—159 б)—10 та;
- 5) муаммо (вв. 159 б—161 а)—28 та;
- 6) фард (вв. 161 а—162 а)—24 та;
- 7) мустаод (вв. 162 а—163 а)—2 та;
- 8) мусаддас (вв. 163 а—164 б)—2 та;

94

9) мухаммас (вв. 165 а—167 б)—4 та;

10) туюқ (вв. 167 б—168 б)—10 та;

11) рубойй (вв. 168 б—170 б)—20 та.

Девон اشرفат ғазали билан бошланади.

Котиб ва таърих кўрсатилмаган. Қоғози ва хатига кўра XIX асрнинг иккинчи ярмида кўчирилган.

Қўлёзма ҳошияларида шоир Кулфатнинг Навойга татаббу қилган 163 та ғазали битилган. Кулфат ғазаллари, албатта, дастхат бўлиши керак. Чунки Навой шеърларини мутолаа қилиш жараёнида худди ўша шеър (ғазал)нинг ёнига—ҳошиясига ёзиб борилаверган. Ўзбек адабиётида Навой анъаналари, хусусан Навой ғазалларига ёзилган татаббуларни ўрганишда ҳошиядаги Кулфат шеърлари муҳим аҳамиятга моликдир.

Пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда чиройли настаълиқ хати билан ёзилган ва ҳар саҳифада 15 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Қўлёзманинг ўнг томон муқоваси ва бошидан бир неча варақлар йиртилиб тушиб кетган (жузв ёнида бир қисми қолган). Китоб қаттиқ уринган.

Варақлар сони—170. Текст ўлчови—9x17. Қўлёзма ўлчови—14x24.

74

ЯНА УША

970

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б—103 б)—243 та;

2) рубойй (вв. 109 а—112 а)—20 та.

Қўлёзма XIX асрнинг иккинчи ярмида китобат бўлган.

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан йирик, оддий настаълиқ хатида битилган ва ҳар саҳифада 9 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, мошранг муқова.

Қўлёзма яхши сақланган. Варақлар сони—112. Текст ўлчови—8x15,5. Қўлёзма ўлчови—15x26.

75

ЯНА УША

959

Навой терма девонларининг энг катта ҳажмли нусхаларидан бири.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б—269 б)—1072 та;

2) рубойй (вв. 270 а—278 б)—130 та;

95

- 3) қитъа (вв. 278 б—279 б)—12 та;
- 4) мухаммас (вв. 279 б—238 б)—8 та;
- 5) мусаддас (вв. 284 б—285 б)—2 та;
- 6) мусамман (вв. 285 б—286 б)—1 та;
- 7) таржибанд (вв. 286 б—291 б)—3 та.

Девон اشرفат газали билан бошланади.

Қўлёзма XIX асрга мансуб.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Новотранг, қалин, дағал, Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида битилган ва қар саҳифада 17 йўлдан икки устули қилиб жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Нуханинг охири йўқ.

Қўлёзма бир марта таъмир бўлган ва яхши сақланган.

Варақлар сони—291. Текст ўлчови—11x20. Қўлёзма ўлчови—19x28,5.

76

ЯНА УША

232

Терма девонларнинг эътиборли нусхаларидан бири. Қўлёзманинг бошида «Бадоеул-бидоя» дебочаси (вв. 1 б—12 а) ва «Арбаин» (вв. 12 б—16 б) асарлари ўрин олган. Дебочанинг бошланиши, «Арбаин»нинг боши ва охири одатдаги матнга эга.

Дебочанинг охири (в. 11 б):

بناغه كرجه هر كيم بولسه باني
آتارلار اسم باني بيرله آنى

Сўнгра терма девон тексти ب (б) ҳарфидан бошланади.

Демак, нуханинг бошланишида ا (а) ва ب (б) ҳарфли ғазаллар кирган варақлар китобат вақтида тушиб қолган. 90-варақдан кейин ҳам пойгир тўғри келмайди. Бу ерда ى (ē) ҳарфли ғазаллардан тушиб қолган. «Арбаин» тугагандан кейин номаълум форсча асардан 1 варақ (бошқа котиб қаламида) муқовалаш вақтида кириб қолган.

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 18 а—91 а)—281 та;
- 2) қитъа (вв. 91 а—93 б, 108 б—110 б)—39 та;
- 3) таржибанд (вв. 93 б—107 а)—5 та;
- 4) туюқ (вв. 107 а—108 б)—15 та;
- 5) мустазод (в. 111 аб)—2 та;
- 6) мусаддас (вв. 111 б—114 б)—3 та;
- 7) мусамман (вв. 114 б—115 б)—1 та;
- 8) мухаммас (вв. 115 б—122 а)—9 та;

9) рубой (в. 122 а—130 б)—91 та.
Нуханинг бошланиши (в. 18 а):

قرب اوتكان اوقلارينك جان پرده سين ريش ايتكالى
صفحه ديك دور كيم قيريلغاي سهو خطالار يازيلىب

Қўлэзма XIX асрда Қўқонда китобат қилинган.
Пойгирлар бор.
Қўқоннинг оқиш, юпқа, шалдироқ, сифатли қоғози.
Текст қора сиёҳ билан йирик, чиройли настаълиқ хатида битилган ва ҳар саҳифада 14 йўлли икки устундан қилиб жойлаштирилган.

Кейин қилинган картон муқова.
Нуханинг охири йўқ.
Қўлэзма яхши сақланган.
Варақлар сони—130. Текст ўлчови—9х22. Қўлэзма ўлчови—17х28.

77

ЯНА УША

2637

Оддий нухалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—143 а)—467 та;
- 2) мустазод (вв. 143 а—144 а)—3 та;
- 3) мусаддас (вв. 144 б—145 б)—2 та;
- 4) мухаммас (вв. 146 а—147 б)—2 та;
- 5) таржибанд (вв. 147 б—152 а)—2 та;
- 6) қитъа (в. 152 аб)—1 та;
- 7) рубой (вв. 152 б—154 б)—22 та.

Девон ^{اشرف} ғазали билан бошланади.

Қўлэзма XIX асрда китобат бўлган.

Варақларда пойгирлар бор. 154-варақда пойгир узилиб қолган.

Оқиш юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида кўчирилган ва ҳар саҳифада 13 йўлли икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, мошранг муқова.

Қўлэзма яхши сақланган. Сўнгги варақлар тушган.

Варақлар сони—154. Текст ўлчови—8,5х16. Қўлэзма ўлчови—14х26.

78

ЯНА УША

2712

Оддий нухалардан бири.

Таркиби:

7—165

97

- 1) ғазал (вв. 1 б—132 а)—387 та;
- 2) таржибанд (вв. 132 а—138 б)—2 та;
- 3) рубойи (вв. 139 а—147 б)—81 та;
- 4) мусаддас (вв. 147 б—150 а)—2 та;
- 5) мусамман (вв. 150 а—151 а)—1 та;
- 6) мухаммас (вв. 151 а—152 б)—2 та.

Девон **أشرف** ғазали билан бошланади.

Нусха XIX асрда кўчирилган.

Ҳамма варақларда пойғирлар бор.

Новвотранг, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан битилган йирик, чиройли настаълиқ **хат.**

Текст ҳар саҳифада 13 йўлли икки устундан жойлашган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, мошранг муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—152. Текст ўлчови—10x18. Қўлёзма ўлчови—15x26.

79

ЯНА УША

1034

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—368 а)—1318 та;
- 2) қитъа (вв. 368 а—374 б—403 аб)—61 та;
- 3) таржибанд (вв. 374 б—377 а, 380 а—389 б)—5 та;
- 4) рубойи (вв. 377 а—378 а, 403 б—405 а)—24 та;
- 5) таркиббанд (вв. 378 а—379 б)—1 та;
- 6) соқийнома (вв. 289 б—402 а)—1 та;
- 7) чистон (вв. 402 а—403 а)—5 та;
- 8) маснавий (вв. 405 а—410 а)—1 та;
- 9) муаммо (вв. 410 а—413 б)—47 та;
- 10) фард (вв. 413 б—414 б)—15 та;
- 11) мустазод (вв. 414 б—416 б)—4 та;
- 12) мухаммас (вв. 416 б—427 а)—17 та;
- 13) мусаддас (в. 427 аб)—1 та;
- 14) мусамман (в. 428 аб)—1 та.

Девон **أشرف** ғазали билан бошланади.

Ғазалдан кейинги майда жанрларнинг тартиби жуда ўзгариб кетган. Муқовалаш вақтида қўлёзманинг охиридан анчагина варақларнинг ўрни алмашилиб тушган. Нусханинг охирида текст узилиб қолган.

Қўлёзманинг котиби, кўчирилиш таърихи ва жойи ҳақида маълумот йўқ. Афтидан, нусхани XIX аср иккинчи ярмига нисбат бериш мумкин.

Пойғирлар бор. Сўнгги саҳифаларда пойғирларнинг узилиб-узилиб қолганлиги варақлар алмашилиб кетганлигини кўрсатиб турибди.

98

Оқиш, юпқа Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида кўчирилган ва ҳар саҳифада 15 йўлдан икки устунда жойлаштирилган ҳамда оддий жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли, нақшли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Кўп саҳифаларни турли доғлар босган ва сиёҳи суркалган ўринлари бор.

Варақлар сони—428. Текст ўлчови—9,5x18. Қўлёзма ўлчови—15x25,5.

80

ЯНА УША *

1630

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б—142 а)—359 та;

2) таржибанд (вв. 142 б—148 а)—2 та;

3) рубой (вв. 148 б—154 а)—47 та.

Қўлёзма XIX аср охирларида китобат бўлган.

Пойгирлар бор.

Қўқон қоғозига қора сиёҳ билан ёзилган йирик, бадхат настаълиқ. Ҳар саҳифада икки устунли 10 йўл.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—154. Текст ўлчови—9x19. Қўлёзма ўлчови—16x26.

Дастлабки, қалин картон муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—134. Текст ўлчови—8,5x18. Қўлёзма ўлчови—16x27.

81

ЯНА УША

70

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б—118 б)—423 та;

2) мустазод (вв. 118 б—119 а)—1 та;

3) мухаммас (вв. 119 а—122 а)—5 та;

4) мусаддас (вв. 122 а—123 б)—2 та;

5) таржибанд (вв. 124 а—129 а)—2 та;

6) муаммо (в. 129 а)—5 та;

7) рубой (вв. 129 б—134 а)—50 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёзма XIX асрда китобат бўлган.

* Бу қўлёзма Андижон Адабиёт музейи экспозициясида сақланади.

Ҳамма саҳифаларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий, майдароқ настаълиқ хатида битилган ва икки устунда 15 йўлдан жойлашган.

Дастлабки, қалин картон муқова.

Қўлёзма яхши сақланган. Варақлар сони—134.

Текст ўлчови—8,5х18. Қўлёзма ўлчови—16х27.

82

ЯНА УША

339

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б—88 а)—229 та;

2) мусаддас (в. 88 б)—1 та;

3) мустазод (вв. 89 б—92 а)—3 та;

4) мухаммас (в. 90 аб)—3 та;

5) таржибанд (вв. 92 а—95 б)—3 та;

6) қитъа (вв. 95 б—96 а)—6 та.

Девон اشرفат ғазали билан бошланади.

XIX асрда китобат бўлган.

Пойгирлар 88—92-варақларда тўғри келмайди. Шунга кўра баъзи варақлар китобат вақтида тушиб қолган, баъзи варақларнинг ўрни алмашган.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Қора сиёҳда ёзилган оддий настаълиқ хат. Текст 11 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Муқоваси йўқ.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—96. Текст ўлчови—9х17. Қўлёзма ўлчови—15,5х26.

83

ЯНА УША

2107

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б—114 а)—315 та;

2) таржибанд (вв. 114 б—121 б)—2 та;

3) мусаддас (вв. 122 а—123 а)—1 та;

4) мухаммас (вв. 123 а—128 а)—5 та;

5) қитъа (вв. 128 а—136 а)—51 та;

6) рубоий (вв. 136 а—142 б)—55 та.

Нусха XIX асрда китобат қилинган.

Пойгир белгилари бор.

Қўқоннинг новвотранг, юпқа, шалдиरोқ қоғози.

100

Қора сиёҳда битилган оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада икки устун, 10 йўл.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—142. Текст ўлчови—9,5x18. Қўлёзма ўлчови—16x26,5.

84

ЯНА УША

1165

Терма девонларнинг эътиборли нусхаларидан бири. «Бадоеул-бидоя» дебочаси ҳам бор (вв. 1 б—11 б). У одатдаги бошланма ва тугалланмага эга.

Девоннинг сўнгига 10 байтли маснавий келтирилган.

Девон таркиби:

- 1) ғазал (вв. 12 б—392 а)—1377 та;
- 2) мухаммас (вв. 392 а—401 б)—14 та;
- 3) мусаддас (вв. 401 б—406 а)—5 та;
- 4) мусамман (вв. 406 б—407 а)—1 та;
- 5) мустазод (вв. 407 а—408 б)—3 та;
- 6) таржибанд (вв. 408 б—419 б)—4 та;
- 7) рубой (вв. 419 б—425 б)—65 та;
- 8) туюқ (в. 426 аб)—8 та;
- 9) қитъа (вв. 426 б—432 б)—54 та;
- 10) фард (вв. 432 б—433 а)—5 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёзма қоғози, хати ва бошқа хусусиятларига кўра XIX асрда Қўқонда кўчирилган.

Саҳифаларда пойгирлар мавжуд.

Оқиш ва новвотранг, қалин ва юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Нусха қора сиёҳ билан оддий, майда настаълиқ хатида битилган. Текст ҳар саҳифада икки устунда 15 йўлдан жойлашган.

Дастлабки, картон муқова.

Айрим варақларнинг жузвдан кўчганлигини ҳисобга олмасак, қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—433. Текст ўлчови—8,5x20. Қўлёзма ўлчови—16x29.

85

ЯНА УША

308—11

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 13 б—419 б)—1457 та;
- 2) мусамман (вв. 419 б—420 а)—1 та;
- 3) таржибанд (вв. 420 б—422 б)—1 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёзма XIX асрнинг иккинчи ярмига мансуб.
 Варақларда пойгирлар қўйилган.
 Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.
 Қора сиёҳ билан битилган оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.
 Дастлабки, қалин картонли муқова.
 Нусханинг охири йўқ.
 Қўлёзма яхши сақланган.
 Варақлар сони — 410 (вв. 13 б—422 б). Текст ўлчови—
 9,5x19. Қўлёзма ўлчови—15x26,5.

86

ЯНА УША

1104

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 а—140 б)—431 та;
- 2) мухаммас (вв. 141 а—148 а)—9 та;
- 3) мусаддас (вв. 148 а—152 а)—4 та;
- 4) таржибанд (вв. 152 а—167 б)—5 та;
- 5) рубой (вв. 167 б—174 б)—65 та.

Нусханинг бошланиши (в. 1 а):

ذهي حسنونك ظهوريدين توشوب هرکيم کا بير سودا
 بو سودالار بينه کونين بازاريدا يوز غوعا

Нусха XIX асрда китобат қилинган.

Пойгирлар бор.

Қўқон қоғози. Қора сиёҳ билан ёзилган оддий настаълиқ хат.
 Текст ҳар саҳифада 13 йўлдан икки устунда жойлашган.

Дастлабки, картон муқова.

Қўлёзма уринган, турли доғлар босган, бош қисми йўқ.

Варақлар сони—174. Текст ўлчови—9,5x18. Қўлёзма ўлчови—
 15x25.

87

ЯНА УША

2550

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—130 а)—324 та;
- 2) рубой (вв. 130 а—135 б)—46 та;
- 3) мухаммас (вв. 135 б—138 а)—3 та.

Девон اشرف ғазали билан бошланади.

Қўлёзманинг охирида (в. 138 а) котиб кўрсатилган:

محمد الصادق بن محمد صالح كاشغرى

Муҳаммад ал-Содиқ бинни Муҳаммад Солиҳ Қошғарий.

102

Нусха XIX асрда китобат бўлган.

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳда оддий настаълиқ хати билан ёзилган ва ҳар саҳифада 10 йўлдан икки устунда жойлашган.

Дастлабки, картонли, тамғали, мошранг муқова.

Қўлёзма анча уринган, баъзи варақлар жувдан кўчган.

Варақлар сони—138. Текст ўлчови—8x14. Қўлёзма ўлчови—12,5x20.

88

ЯНА УША

2663

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б—148 а)—404 та;

2) мустазод (вв. 148 б—150 а)—4 та;

3) мухаммас (вв. 150 б—159 а)—10 та.

Навой мухаммаслари тугагандан кейин Равнақнинг олтита, Қул Ҳусайнийнинг битта, Андалибнинг битта мухаммаси ҳам келтирилади (вв. 159 а—164 а);

4) соқийнома (вв. 164 б—174 а)—1 та.

Қўлёзма XIX асрда китобат бўлган.

Айрим варақларнинг ҳошияларига ғазаллар ёзилган.

Пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 13 йўлдан икки устун.

Дастлабки, картон муқова.

Қўлёзма уринган.

Варақлар сони—174. Текст ўлчови—8x17. Қўлёзма ўлчови—14x24.

89

ЯНА УША

228

Уринган, оддий нусхалардан. Аввалига «Бадоеул-бидоя» деб-часи жойлашган (вв. 1 б—13 а). Деб-оча одатдаги жумла билан бошланади.

Охири (в. 13 а):

بناغه كرچه هر كيم بولسه باني
آتارلار باني اسمى بيرله آنى

Девон таркиби:

1) ғазал (вв. 13 б—128 а)—274 та;

2) таржибанд (вв. 128 б—136 б)—3 та;

3) рубой (вв. 137 а—140 б)—29 та.

Нусхада Навой рубойлари сўнгидан Умар Хайёмнинг 70 та

103

рубойси (вв. 140 б—149 а) келтирилган.

Қўлёзма XIX асрда китобат бўлган.

Пойгир белгилари бор.

Оқиш, қалин, рус фабрика қоғози.

Текст қора сиёҳда йирик, оддий настаълиқ хатида битилган ва икки устунда 9 йўлдан жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, мошранг муқова.

Қўлёзма анча уриниб эскирган, четлари йиртилган варақлари кўп.

Варақлар сони—140. Текст ўлчови—12,5x22,5. Қўлёзма ўлчови—22x34.

90

ЯНА УША

1800

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—156 а)—395 та;
- 2) таржибанд (вв. 156 а—157 б)—1 та;
- 3) мусамман (в. 157 б)—1 та;
- 4) мусаддас (вв. 158 а—159 а)—1 та;
- 5) муаммо (в. 159 а)—2 та;
- 6) қитъа (в. 159 а)—1 та.

Нусха кўринишидан XIX асрнинг иккинчи ярмида китобат бўлган.

Пойгирлар бор.

Оқиш, қалин, рус фабрика қоғози. Текст қора сиёҳда йирик, оддий настаълиқ хати билан кўчирилган ва зарҳал жадвалга олиниб, икки устунда 11 йўлдан жойлаштирилган.

Муқова қўлёзманинг дастлабки, асл муқоваси эмас. Муқованинг варақ ўлчовидан анча кичиклиги шуни тасдиқлаб турибди.

Китоб анча уринган, кўп варақлар жузвдан кўчган.

Варақлар сони—159. Текст ўлчови—13x24. Қўлёзма ўлчови—22x34.

91

ЯНА УША

475

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

- 1) ғазал (вв. 1 б—139 б)—507 та;
- 2) мустазод (вв. 139 б—141 а)—3 та;
- 3) мусаддас (вв. 141 а—142 б)—2 та;
- 4) мухаммас (вв. 143 а—145 а)—4 та;
- 5) таржибанд (вв. 145 б—154 а)—3 та;
- 6) қитъа (вв. 154 б—159 б, 167 а—169 а)—63 та;
- 7) рубойи (вв. 159 б—167 а)—74 та;
- 8) туюқ (вв. 169 а—170 б)—14 та;

104

9) фард (вв. 170 б—172 а)—40 та.

Девон اشرفт ғазали билан бошланади.

Қўлёзма кўринишидан XIX аср охирларига мансуб.

Варақларда пойгир белгилари бор.

Оқиш, Қўқон қоғози. 162-варақдан бошлаб оқ рус қоғози.

Текст қора сиёҳ билан аниқ ва равои оддий настаълиқ хатида ёзилган. Ҳар саҳифада 15 йўлли икки устун. Текст оддий қизил жадвал ичига олинган.

Кейин қилинган муқова.

Нуханинг кўп саҳифаларини доғлар босган. 162-варақдан 172-варақгача бўлган қисми кейинчалик ёзиб қўшилган.

Қўлёзма бир марта таъмир бўлган.

Варақлар сони — 172. Текст ўлчови—10x19. Қўлёзма ўлчови—15x27.

92

ЯНА УША

2756

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б—183 б)—484 та;

2) таржибанд (вв. 183 б—188 а)—2 та.

Девон اشرفт ғазали билан бошланади.

Қўлёзма XIX асрнинг иккинчи ярмида китобат бўлган.

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин Қўқон қоғози.

Қора сиёҳ билан битилган йирик, оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 10 йўлдан икки устунда жойлашган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, мошранг муқова.

Қўлёзма анча уринган.

Варақлар сони—188. Текст ўлчови—9x18. Қўлёзма ўлчови — 15x26.

93

ЯНА УША

360

Оддий нусхалардан бири. Қўлёзма таркибига ғазал (вв. 1 а—142 а), мустазод (в. 143 аб), мусамман (вв. 142 б—143 б), мусаддас (вв. 143 б—148 б), мухаммас (вв. 148 б—154 б), таржибанд (вв. 155 а—163 б), рубой (вв. 163 б—173 а), туюқ (в. 173 аб), муаммо (вв. 173 б—176 а) ва фард (вв. 176 а—177 б) кирган.

Нусха XIX асрга мансуб.

Қотиб (в. 177 б): ملا احمدخواجه Мулло Аҳмадхожа.

Ҳамма варақларда пойгир бор.

Қўқоннинг оқиш, юпқа, шалдиروق қоғози.

Қора сиёҳда ёзилган бадхат настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 14 ёки 15 йўлли икки устундан иборат.

Дастлабки, картон муқова.

Қўлёзма уринган, бошланиш қисми йўқ.

Варақлар сони—177. Текст ўлчови—11x18. Қўлёзма ўлчови—16x26.

94

ЯНА УША

1199

Оддий нусхалардан бири. «Бадоеул-бидоя» дебочаси билан бошланади (вв. 1 а—13 а).

Дебочанинг бош қисмидан икки варақ йўқ. Охири одатдагича тугалланади.

Текстнинг бошланиши (в. 1 а):

... خرمنين كل قیلدی

بیرا وکه عشق نینک ایلیکیدا مبتلا بولغای

نی تانک اگر انکا هر لحظه صد بلا بولغای

Сўнгра «Вақфия»дан беш саҳифа (вв. 11 а—13 а) парча берилади.

Терма девон (вв. 13 б—379 б) кўп варақларининг китобат вақтида ўрни алмашилиб қолган. Шунинг учун нусха таркибидаги шеърларнинг жанрлар бўйича миқдорини қатъий аниқлаш бирмунча қийин. Нусхадаги шеърларнинг жанрлари тубандагича: ғазал (вв. 23 б—305 б, 373 а—379 б), таржибанд (вв. 306 а—311 а), соқийнома (в. 311 аб), мухаммас (вв. 312 а—321 а), мусаддас (вв. 321 а—325 б), мустазод (вв. 326 б, 329 а—332 а), рубой (вв. 332 а—349 а), қитъа (вв. 349 а—357 а, 364 аб, 18 а—22 б), фард (вв. 357 б—363 б, 17 б—18а), муаммо (вв. 13 б—15 а), чистон (вв. 15 б—17 а).

Қўлёзма XIX асрда кўчирилган.

Кўпчилик варақларда пойгирлар йўқ.

Оқиш, юпқа Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан бадхат настаълиқда ёзилган.

Нусха бир котиб томонидан эмас, бир неча котиб томонидан кўчирилган.

Текст икки устунда 13 йўлдан жойлашган ва қизил жадвал ичига олинган.

Дастлабки, картон муқова.

Қўлёзма уринган. Саҳифаларда ҳар хил доғлар бор. Китобат қилиш вақтида кўп варақлар ўз жойидан алмашган. 365—372-варақларнинг ярми йиртилган.

Варақлар сони—379. Текст ўлчови—9x16. Қўлёзма ўлчови — 13x21,5.

106

Оддий нусхалардан бири. Таркибида ғазал (вв. 1 а—236 а), мустазад (вв. 236 а—237 б), мусаддас (вв. 237 б—240 а), мухаммас (вв. 240 а—241 б), мусамман (в. 242 аб), таржибанд (вв. 242 б—252 а), маснавий (вв. 252 а—257 а), қитъа (вв. 257 а—261 а) ва рубойй (вв. 261 а—266 б) мавжуд.

Қўлёзманинг кўчирилиши XIX асрга мансуб.

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида кўчирилган ва 14 йўлли икки устундан жойлашган.

Қўлёзма кўп уринган, муқоваси, бошланиши ва охири йўқ.

Варақлар сони—266. Текст ўлчови—9х16,5. Қўлёзма ўлчови—15х26.

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1) ғазал (вв. 1 б—107 б)—340 та;

2) мустазад (вв. 107 б—108 а)—1 та;

3) рубойй (вв. 108 а—109 а)—9 та.

Девон اشرفат ғазали билан бошланади.

Қўлёзма XIX аср охирларига мансуб.

Пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан бадхат настаълиқда ёзилган ва ҳар саҳифада 10 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—109. Текст ўлчови—9х16. Қўлёзма ўлчови—16х26.

Оддий нусхалардан бири. Таркибида ғазал (вв. 1 а—158 б), мустазад (вв. 159 а—161 а), мухаммас (вв. 161 аб, 163 а—164 а), мусаддас (вв. 161 б—163 а), таржибанд (вв. 164 а—178 б), қитъа (вв. 178 б—180 б), фард (в. 180 аб) ва рубойй (вв. 180 б—181 а) мавжуд.

Нусха XIX асрнинг охирларида кўчирилган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин Шарқ қоғози.

Қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида кўчирилган. Текст ҳар саҳифада 10 йўлдан икки устунли қилиб жойлаштирилган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма уринган, айрим варақлар йиртилган, турли доғлар босган, бошланиши йўқ.

Нусха бир марта таъмир бўлган.

Варақлар сони—181. Текст ўлчови—10x15. Қўлёзма ўлчови—15x21.

98

ЯНА УША

457

Оддий нусхалардан бири. Таркибида ғазал (вв. 1 б—80 б), таржибанд (вв. 80 б—90 а), рубой (вв. 90 а—93 а) ва мухаммас (вв. 93 а—96 а) мавжуд.

Нусха XIX аср охирларида китобат бўлган.

Котиб (в. 95 а):

ملا احمد قارى

Мулло Аҳмад

Қори.

Варақларда пойгирлар бор.

Қўқон қоғози. Қора сиёҳ билан ёзилган бадхат настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 9 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

Дастлабки, картон муқова.

Қўлёзма уринган, 1—2-варақларнинг бир қисми йиртилган.

Варақлар сони—95. Текст ўлчови—9x16. Қўлёзма ўлчови—15,5x26.

99

ЯНА УША

1832

Оддий нусхалардан бири. Таркибида ғазал (вв. 1 а—210 б), мустазод (в. 211 аб), рубой (вв. 212 а—216 б), таржибанд (вв. 216 б—227 б), мухаммас (вв. 227 б—233 б), мусаддас (вв. 233 б—235 б) ва мусамман (в. 235 б) мавжуд.

Қўлёзма XIX аср охирларига мансуб.

Пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Қора сиёҳда битилган бадхат настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 12 йўлдан икки устунда жойлашган.

Кейин қилинган муқова.

Қўлёзма уринган, ораларидан варақлар тушган. Нусханинг бошланиши ва охири йўқ.

Варақлар сони—235. Текст ўлчови—11x20. Қўлёзма ўлчови—18x26,5.

100

ЯНА УША

1577

Машқ учун кўчирилган нусхалардан. Таркибида ғазал (вв. 1 б—68 б), таржибанд (вв. 68 б—76 б) ва рубой (вв. 76 б—80 а) мавжуд.

Нусха XIX аср охирларига мансуб.

108

Пойгир белгилари бор.

Оқиш, юпқа, шалдиروق Қўқон қоғози.

Қора сиёҳда битилган бадхат настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 9 йўлдан икки устунда жойлашган.

Дастлабки, картон муқова.

Қўлёзма уринган.

Варақлар сони—80. Текст ўлчови—8x16,5. Қўлёзма ўлчови—15x25,5.

101

ЯНА УША

355

Машқ учун кўчирилган нусхалардан. Таркибида ғазал (вв. 1 б—68 б), қитъа (вв. 69 а—75 а), таржибанд (вв. 75 а—76 б) бор. 77—84-варақларда ўзбекча бир диний асардан парча ёзилган. XX аср бошларида кўчирилган.

Нуханинг котиби (в. 76 б); کمالخواجه Камолхожа.

Қўқон қоғози. Қора сиёҳда ёзилган бадхат настаълиқ. Текст икки устунда 10 йўлдан жойлашган.

Дастлабки муқова.

Қўлёзма уринган, варақлар жузвдан кўчган.

Варақлар сони—76. Текст ўлчови—10x18. Қўлёзма ўлчови—15x26.

102

ЯНА УША

658

Машқ учун кўчирилган нусхалардан бири. Таркибида ғазал (вв. 1 б—108 б) ва қитъа (вв. 109 а—112 б) бор.

Нусха XX аср бошларида кўчирилган.

Пойгирлар мавжуд.

Қўқон қоғози. Қора сиёҳ. Ёирик, бадхат настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 9 йўлдан икки устунда жойлашган.

Дастлабки, картон муқова.

Қўлёзма уринган, охири йўқ.

Варақлар сони—112. Текст ўлчови—9x17. Қўлёзма ўлчови—15x25.

غزليات

103

ҒАЗАЛИЁТ

1853

Диққат билан кўчирилган нафис бадий қўлёмалардан бири. «Хазойинул-маоний» ғазалларидан танлаб тузилган. ل (лом) ҳарфигача давом қилади. Таркибида 994 та ғазал мавжуд. Ҳошияга ёзилган ғазаллар бу ҳисобга кирмайди.

109

Девон **اشرت** ғазали билан бошланади.

Қўлёманинг охирида (в. 283 а) котибнинг ёзган хотимаси бор. Унда айтилишича котиб **عظیم جان** Азимжон 1254 йил жумодиюссоний [-милодий 1838 йил август—сентябрьда

محمد حيدر Муҳаммад Ҳайдарнинг фармони билан қўлёмани ёзиб тугатган. Нуханинг китобат ўрни номаълум.

Котиб айрим ғазалларни ўз қалами билан ҳошияга ёзган (вв. 15 б—27 а, 35 а—41 а, 63 б—66 б, 76 аб, 84 б—85 а, 92 б, 93 а, 102 а, 103 б—108 а, 118 а—129 а, 157 б—159 а, 174 а—176 б, 188 б—191 а, 249 а—251 а, 257 б—259 а, 276 б—277 а). Бир саҳифанинг ҳошиясига битта ғазал жойлаштирилган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш (охиридан озгина қисми новвотранг), юпқа, шалдиروق, сифатли Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда йирик хушхат настаълиқ билан ҳар саҳифада 14 йўлдан икки устунда кўчирилган. Текст учун нафис зарҳал жадвал чизилган. Ҳар икки саҳифа ҳошия четидан яхлит қизил рамка ичига олинган.

Дастлабки, чармли, нақшли муқова.

Қўлёмза кўп уринган. Бошидан ва охиридан анчагина варақларнинг четлари йиртилган. Бирқанча варақларда жузв томонда жадвал чизигидан қирқилган. Ҳар хил доғлар босган саҳифалар бор.

Варақлар сони—283. Текст ўлчови—9х17. Қўлёмза ўлчови—17х26,5.

104

ЯНА УША

941—1

Бу ғазалиёт «Фавойидул-кибар» девони ва «Хамса» билан бирга бир муқовага олинган. Ғазаллар «Хазойинул-маоний»нинг тўрт девонидан танлаб тузилган бўлиб, коф (ك) ҳарфигача давом этади. Ғазалларнинг алифбо тартиби қуйидагича: ۱ — 148, ب —108, پ —8, ت —80, ث —12, ج —16, چ —20, ح —24, خ —28, د —58, ذ —12, ر —156, ز —48, ژ —4, ع —11, ظ —6, ط —14, ض —15, ص —19, ش —44, س —40, غ —15, ف —14, ق —22, ك —38. Жами 960 та ғазал.

Девон **اشرت** ғазали билан очилади.

«Ғазалиёт» тексти ҳар саҳифада 25 йўлдан уч устунда жойлашган. Лирик асарнинг саҳифада уч устундан жойланиши Шарқ ки-

тобат ишида камдан-кам кўринади. Чунки байтлардан ташкил топган шеърнинг (ғазалнинг) уч устунда жойлашуви уни ўқишда ноқулайлик туғдиради, байтдаги мисралар ёнма-ён тўғри келмайди. Одатда шеъррий (лирик ва эпик) асарлар икки, тўрт, олти ва ҳатто саккиз устунли қилиб жойлаштирилади. Бунда байт мисралари ёнма-ён тушиб, уни ўқишда вазнда равонлик ва мусиқийлик туғилади.

Варақлар сони—106 (вв. 1 б—106 б). Текст ўлчови—18х36.

Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 941—II дан қаранг.

105

ЯНА УША

225—11

«Маҳбубул-қулуб» қўлёмасининг охирига Шавкат, Жомий, Бедил ғазалларидан сўнг Навоийнинг 32 та ғазали кўчирилган.

Текст ҳар саҳифада 13 йўлдан икки устунда жойлашган.

Варақлар сони—11 (вв. 127 а—137 б). Текст ўлчови—9х17.

Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 225—1 дан қаранг.

106

ЯНА УША

2032—11

XV—XVI асрлардаги бадий қўлёмма ва китобат санъатининг энг яхши анъаналарини давом эттириб, XIX асрда ишланган нуха. Таркибида 318 та ғазал мавжуд.

Нуха اشرف ғазали билан бошланади.

Нуханинг сўнгги варақлари йиртиб олинган. Шунинг учун котиб, кўчирилиш таърихи ҳақида бирор маълумот қўлёманинг бошқа саҳифаларида учрамади. Қоғози ва муқова нақшидаги санага кўра XIX асрнинг иккинчи ярмида Қўқонда китобат бўлган.

Ҳамма варақларда пойғирлар бор. Энг сўнгги варақда пойғир узилиб қолган.

Новвотранг, юпқа, шалдиروق Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда ёзилган. Ғазалларнинг мақтаида шоирнинг тахаллуси (نوايى сўзи) қизил сиёҳ билан битилган.

Бирмунча бадий қилиб ёзилган йирик чиройли настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 11 йўлдан икки устунда жойлашган. Ғазаллар бир-биридан махсус ишора билан ажратиб қўйилмаган (икки шеър орасида озгина жой ташлаб кетиш ёки ғазалнинг мақтаини бир устун қилиб ёзиш аломатлари йўқ).

Қўлёманинг 104 (вв. 12 б—115 б) варағига жадвал ва ҳошиялар XV—XVI асрлардаги бадий қўлёмма санъатининг безаклари татиқ қилинган ҳолда зийнатланган. Ҳошияга ҳар турли бўёқлар берилиб, гуллар, нақшлар солинган.

Нуха XIX асрда Қўқонда китобат санъати ишини ўрганишда жуда катта аҳамиятга эга.

Дастлабки, қалин картонли, безакли, қирмизиранг муқова.
Нақшида ۱۲۸۸ 1288 [-милодий 1871 йил] деган таърих бор.
Қўлёзма яхши сақланган.
Сўнги варақлар қирқиб олингани учун текст узилиб қолган.
Варақлар сони—112 (вв. 12 б—120 б). Текст ўлчови—9,5x17,5.
Қўлёзма ўлчови—17,5x30.

107

ЯНА УША

2692

Оддий нусхалардан бири. Таркибида 881 та ғазал (вв. 15 б—236 б) бор. Ғазал « Ё » ҳарфида узилиб қолган. 1—14-варақларда Шавкат ва Бедил ғазаллари, уларга мухаммаслар ҳамда форса ҳикоятлар ёзилган.
Нусха «Бадоеул-васат»нинг биринчи ғазали билан бошланади (в. 15 б):

ای نوبهار عارضینک صحیفه جان پرور هوا
اندىن کل و بلبل تاپیب یوز برک بیرلا نوا

Қўлёзма XIX аср бошларига мансуб.
Ҳамма варақларда пойгирлар бор.
Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.
Қора сиёҳ билан ёзилган оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан икки устунда жойлашган.
Дастлабки, қалин картонли, тамғали, мошранг муқова. Тамғасида ёзув бор: *عمل محمد صالح صحاف* Амали Муҳаммад Солиҳ саҳҳоф.
Қўлёзма анча уринган, турли доғлар босган. Охирги варақлар тушиб кетган.
Варақлар сони—222 (вв. 15 б—236 б). Текст ўлчови—8x17,5.
Қўлёзма ўлчови—16x26.

108

ЯНА УША

2728

Оддий, нотўлиқ нусхалардан. Таркибида 280 та ғазал бор.
Бошланиши (в. 2 а):

سین کبی بیر کل تاپلماس کیرسه لار کلشن ارا
قامتینکدیک نخل تر مینک سرو ایلا سوسن ارا

Нусха XIX асрнинг иккинчи ярмига мансуб.
Пойгир белгилари бор.
Текст қора сиёҳ билан йирик, оддий настаълиқ хатида ёзилган ва ҳар саҳифада 11 йўлдан икки устунда жойлаштирилган.

112

Дастлабки, қалин картонли, тамғали муқова. Тамға ёзуви:
عمل ملا محمد نظر صحاف Амали мулло Муҳаммад Назар саҳхоф.
Қўлёзма бир оз уринган ва бошидан варақлар тушган.
Варақлар сони—109. Текст ўлчови—10x20. Қўлёзма ўлчови—
15x25.

109

ЯНА УША

2178—11

Оддий нусхалардан бири. Таркибида 440 та ғазал бор.
Қўлёзма XIX асрга мансуб.
Пойгирлар бор.
Қўқон қоғози. Қора сиёҳда битилган оддий настаълиқ хат.
Ҳар саҳифада 11 йўлли икки устун.
Дастлабки, картон муқова.
Қўлёзманинг охири йўқ. Варақларнинг четлари, пастки қисми
йиртилган, муқова титилган.
Варақлар сони—164 (вв. 86—171 а). Текст ўлчови—9x16. Қўл-
ёзма ўлчови—14x25.

110

ЯНА УША

390

Оддий нусхалардан бири. Таркибида 435 та ғазал мавжуд.
Қўлёзма XIX асрда китобат бўлган.
Варақларда пойгирлар бор.
Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.
Қора сиёҳ билан ёзилган оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада
икки устунли 13 йўл.
Дастлабки, қалин картонли муқова.
Қўлёзма яхши сақланган.
Варақлар сони—125. Текст ўлчови—9x21,5. Қўлёзма ўлчови—
15x26.

111

ЯНА УША

518—1

Жуда оддий тўплам. Таркибида 81 та ғазал бор.
XIX аср охирларида китобат бўлган.
Пойгирлари бор.
Қўқон қоғози. Қора сиёҳда ёзилган оддий настаълиқ хат.
Текст 9 йўлдан икки устунли қилиб жойлаштирилган.
Дастлабки муқова.
Нусханинг боши ва охири тушган.
Варақлар сони—39 (вв. 1 а—39 б). Текст ўлчови—8,5x14. Қўл-
ёзма ўлчови—13x20.

112

ЯНА УША

4

Уринган, нотўлиқ нусхалардан бири. Қўлёзмада «Бадоеул-би-
8—165

113

доя» дебочаси (вв. 16—13 а) ҳам бор. Дебочанинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Дебочадан кейин 18 байтли маснавий келади. Маснавийнинг бошланиши (в. 13 а):

ای کونکول باتماغیل جهان ایشیکا
بو جهان قیلمادی وفا کیشیکا

Охири (в. 13 б):

نیچه کون چونکه سربلند ایتی
مرک دامیغه پای بند ایتی

Шундан кейин 550 та ғазал жойлашган (вв. 146—188 б). Ғазаллар «қоф» (ق) ҳарфида узилиб қолади.

Дсвон اشرفт ғазали билан бошланади.

Қўлёзма XIX асрда китобат бўлган.

Пойгирлар қўйилган. Бироқ пойгир кўп варақларда саҳифаларга тўғри келмайди. Бу эса қўлёзмадан анчагина варақлар тушиб қолганидан дарак беради.

Оқиш, қалин Шарқ қоғози.

Қора сиёҳ билан ёзилган оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан икки устунда жойлашган ва оддий қизил жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, сабзаранг муқова.

Қўлёзма жуда уринган, варақлар жузвдан кўчган, турли доғлар босган, ораларидан варақлар тушган ва охири йўқ.

Варақлар сони—188. Текст ўлчови—8x17. Қўлёзма ўлчови—12x23,5.

113

ЯНА УША

1846

Оддий нусхалардан бири. XIX асрга мансуб. Пойгир белгилари бор. Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози. Қора сиёҳ билан ёзилган оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 10 йўлдан икки устунда жойлашган. Дастлабки, картон муқова.

Қўлёзма уринган, бошланиши ва охири йўқ.

Варақлар сони—128. Текст ўлчови—8x14,5. Қўлёзма ўлчови—13x21.

خمسه

ХАМСА

114

2630—1

Асарнинг ёзилиш таърихи ва мазмуни ҳақида инв. № 316—VI дан қаранг.

114

Асарнинг нафис хаттотлик, китобат ва миниатюра санъати билан зийнатланган ноёб нусхаси. «Хамса» дostonлари тугагандан кейин «Лисонут-тайр» ҳам қўшиб кўчирилган.

Таркиби:

ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 46 варақ (1 б—46 а).

Бошланиши (в. 1 б):

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

رشته غه چيکتی نيچه در يتيم

Охири (в. 46 а):

تا آنی کوب کوب آليان سيقارای

کوب کوب ايچيب بير دم اوزومدين بارای

2. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 40 варақ (47 б—86 б).

Бошланиши (в. 47 б):

ای يخشی آتينک بيلا سراغاز

انجاميغه کيم يتار هر آغاز

Охири (в. 86 б):

عصيانيمه عنو بولغای آمين

يارب که بو نوع بولغای آمين

3. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 65 варақ (87 б—151 а).

Бошланиши (в. 87 б):

بحمدکه فتح ابواب المعانی

نصيب ايت کونکلومه فتح ايتماک آنی

Охири (в. 151 а):

منکا توتقیل که سوزنی کوتاه ايتيم

تينای بير لحظه چون منزلغه يتيم

4. САБЪАИ САЙЕР 50 варақ (152 б—201 б).

Бошланиши (в. 152 б):

ای سپاسينک ديماکدا ايل تیلی لال

ايلکه تیل سيندين اولدی تيلکا مقال

Охири (в. 201 б):

یتی افلاک نی انکا یار ایت

یتی اقليم ایلین خریدار ایت

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 79 варақ (202 б—280 а).

Бошланиши (в. 202 б):

خدایا مسلم خدالیغ سنکا

بیراوشه که دابی کدالیغ سنکا

Охири (в. 280 а):

اوزات تينكرى شكري نواسيغه تيل
نوا آرتوغ ايستار ايساتك شكر قيل

Қўлёмани кўчирган котиб ўз номини (в. 46 а) **عبدالوهاب الحجازى**
Абдулваҳҳоо ал-Ҳижозий, (в. 80 б) **ابن ابوالمكاريم عبدالوهاب** Ибн
Абулмакорим Абдулваҳҳоб, (в. 151 а) **عبدالوهاب** Абдулваҳҳоб
деб қайд қилади. Демак, бу имзолардан маълум бўла-
дики, котибнинг тўла исми **ابن ابوالمكاريم عبدالوهاب الحجازى**

Ибн Абулмакорим Абдулваҳҳоб ал-Ҳижозийдир. Котиб-
нинг номидаги «ал-Ҳижозий» нисоасига қараб ушбу қўлёмна
Ҳижозда кўчирилган деб айта олмаймиз. Котиб ал-Ҳижозий
нисбасини бирор муносабат билан, эҳтимол Арабистонда бўл-
ганлиги учун олган бўлса керак. Нуханинг китобат белгилари
Қўлёмалар институти фондидаги XVI аср қўлёмалари билан тақ-
қосланганда муқова, қоғоз, хат ва бошқа белгиларда Ўрта Осиёга
хос хусусиятлар кўринмоқда. Шу сабабли нухани дастлабки тек-
ширишларга кўра Бухорода кўчирилган деб тахмин қила оламиз.

Нухадаги ҳар бир дoston охирида кўчирилиш таърихи қайд
этилган.

1. «Ҳайратул-аброр» охирида (в. 46 а):

فى ثالث عشرين شهر محرم الحرام سنة سبع و ثمانين و تسعمائة

Фи солиси ашарайн шаҳри муҳаррамул-ҳарам сана сабъа ва само-
найн ва тисъа миа—987 йил 23 муҳаррам I-милодий 1579 йил 22
мартI.

2. «Лайли ва Мажнун» охирида (в. 86 б):

فى غرة شهر ربيع الاول سنة سبع و ثمانين و تسعمائة

Фи ғуррату шаҳри рабиул-аввал сана сабъа ва самонайн ва тисъа
миа—987 йил 1 рабиул-аввал (-милодий 1579 йил 28 апрель).

3. «Фарҳод ва Ширин» охирида (в. 151 а):

فى يوم السبت ثانى شهر جمادى الاول سنة سبع و ثمانين و تسعمائة

Фи явмул сабти соний шаҳри жумодиюл аввал сана сабъа ва са-
монайн ва тисъа миа—987 йил 2 жумодиюл аввал (шанба) I-ми-
лодий 1579 йил 27 июнь.

4. «Сабъан сайёр» охирида (в. 201 б):

فى يوم الثلث خامس عشرين شهر محرم الحرام سنة ٩٨٨

Фи явмул сулс хомиси ашарайн шаҳри муҳаррамул-ҳарам сана

988—988 йил 25 муҳаррам (сешанба) [-милодий 1580 йил 12 март].

5. «Садди Искандарий» охирида (в. 280 а):

فی احدی عشرین شهر ربیع الاول سنه ۹۸۸

Фи аҳадий ашарайн шаҳри рабиул-аввал сана 988—988 йил II рабиул-аввал I-милодий 1580 йил 26 апрель.

Котиб «Сабъан сайёр» ва «Садди Искандарий» охирида ۹۸۸ деб санани ёзаётганда охирги рақамни V (7) шаклида юқорига қаратиб нотўғри ёзиб қўйган. Аслида энг охирги рақам V (7) эмас, A (8) бўлиши керак. Чунки биринчи, иккинчи, учинчи дostonлар сўз билан 987 деб кўрсатилгач, албатта тўртинчи ва бешинчи дostonлар ۹۸۸ (988) бўлиши керак (кўрсатилган ой ва кун номлари шу йилга тўғри келади).

Қўлёзмада ҳар бир асар тугаган саҳифада тўрт хил муҳр мавжуд. Булар қўлёзмани сақлаган кишиларнинг шахсий муҳрлари бўлиши керак. Муҳрлардаги ёзувлар шундай:

عبدالعزيزخواجه ابن نصرالدينخواجه الحسيني

Абдулазизхожа ибн Насриддинхожа ал-Ҳусайний.

عبدالعزيز ابن نصرالدينخواجه كلان الحسيني

Абдулазиз ибн Насриддинхожа Калон ал-Ҳусайний.

محمد عزيز Муҳаммад Азиз.

محمد يوسف Муҳаммад Юсуф.

Ҳамма варақларда пойғирлар қўйилган. Бироқ пойғир ҳошиянинг жуда тагига қўйилгани учун қўлёзмани китобат қилиш вақтида баъзи варақларда пойғир сўзлари қирқилиб кетган.

Қўлёзмага Шарқда ишланган новвотранг, юпқа, шалдироқ, сифатли қоғоз ишлатилган. Майда, нафис настаълиқ хат. Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил (қирмизи) сиёҳда ёзилган. Ҳар саҳифада текст тўрт устунли 25 йўлдан иборат. Ора-чора қиялатиб ёзилган мисра (бир йўлда тўрт мисра)лар ҳам учраб туради.

Нусха бадий жиҳатдан юксак даражада зийнатланган. Унда XVI аср Бухоро бадий қўлёзма санъатининг барча ютуқлари ўз аксини топган. 1 б—2 а саҳифаларда текст икки устун қилиб жойлаштирилган бўлиб, атрофига олтин суви ва турли бўёқлар билан нақшлар, гуллар чизилган. Бу ўзига хос, ажойиб қўшзарварақни ташкил қилган. Ҳар бир асар бошланишида зарҳал лавҳа мавжуд. Уларнинг ҳар бири алоҳида кўринишга эга бўлиб, бири-бирига сира ўхшамайди. Текст учун нафис зарҳал жадвал чизил-

ган. Нусхада дostonларнинг сюжетига мос ҳолда 18 та миниатюра ишланган. Улар қуйидаги саҳифалардан ўрин олган.

1. «Ҳайратул-аброр» дostonига 3 та (вв. 17 б, 26 б, 40 а).

2. «Лайли ва Мажнун» дostonига 2 та (вв. 57 а, 76 б).

3. «Фарҳод ва Ширин» дostonига 3 та (вв. 107 б, 124 а, 130 б).

4. «Сабъаи сайёр» дostonига 7 та (вв. 169 б, 175 а, 178 б, 183 б, 189 а, 193 б, 197 б).

5. «Садди Искандарий» дostonига 3 та (вв. 216 б, 249 б, 260 б).

Бу нусха «Хамса» дostonларининг текстларини ўрганиш, XVI аср Ўрта Осиё миниатюра санъатининг ривожига «Хамса» сюжетларининг кўрсатган таъсирини тадқиқ этиш учун ноёб манбадир.

Дастлабки, чармли, нақшли, қопқоқли муқова.

Айрим варақлар бир марта таъмирдан ўтган.

Варақлар сони—280 (вв. 1 б—280 а). Текст ўлчови — 13x23.

Қўлёзма ўлчови—21x32,5.

Библиографик маълумот: М. Ҳакимов. «Хамса» сулоласи.— «Фан ва турмуш», 1980, 7-сон, 18—19-бетлар; Уша муаллиф. ЎзССР Фанлар академияси Қўлёзмалар институти фондидаги Навоий «Хамса»сининг нусхалари.— Адабий мерос. 17. Тошкент, 1981; Р. Ҳидоятлова. Навоий асарлари— миниатюраларда.— «Совет Ўзбекистони санъати», 1980, 9-сон, 16—17-бетлар.

115

ЯНА УША

2752

Қадимий ва мўтабар, аммо нотўлиқ, уринган нусхалардан бири. Қўлёзманинг боши ва охири тушиб кетган.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 42 варақ (1 а—42 а).

Дostonнинг бошидан 15 боб тушган. Текст 16-бобнинг қуйидаги байти билан бошланади (в. 1 а):

قوللوعى خانلارغه كيليب فرض عين
خانلار شهلار شهي سلطان حسين

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 65 варақ (42 б—106 а).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 45 варақ (107 б—151 а).

4. САБЪАИ САЙЁР. 60 варақ (151 б—210 б).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 86 варақ (211 б—296 б).

Дoston сўнгида 290-варақдан кейин олти варақнинг ўрни алмашилиб тушган. «Садди Искандарий» дostonи охиридан 174 байт етишмаган ҳолда текст узилиб қолади. Нусханинг охири (в. 206 б):

ياذا كيم كه بولدى بويان ره شناس
بولور قيلماق آنى بولاردين قياس

Биринчи дostonнинг охири, иккинчи, учинчи ва тўртинчи дostonларнинг бошланиши ва охири, бешинчи дostonнинг бошланиши одатдаги матнга эга.

Қўлёманинг кўчирилиш таърихи ҳақида «Ҳайратул-аброр» достонининг охирида шундай дейилади (в. 42 а):

فی شہر ذی القعدہ سنہ تسع و تسعین و تسعمائہ

Фи шаҳри зулқаъда санаи тисъа ва тисъина ва тисъа миа — 999 йил зулқаъда I-милодий 1591 йилнинг август-сентябри.

Нусхадаги кейинги асарларда таърих кўйилмаган. Котиб ва китобат жойи ҳам номаълум. Бизнингча китоб Бухорода кўчирилган бўлса керак. Чунки нусханинг хат услуби XVI асрнинг иккинчи ярмида Бухорода кўчирилган бошқа қўлёмаларнинг хатига анча ўхшаб кетади.

Қўлёманинг 202 б, 203 а, 203 б варақлари ҳошиясига номаълум бир киши томонидан мустақил бир шеърый луғат ёзилган.

Луғатнинг номини *نصاب نوایی* «Нисоби Навоий» деб қўйилган. 76 мисрадан иборат бу кичик луғатнинг тилшунослик учун аҳамияти катта бўлиб, Навоий асарларида учрайдиган эски ўзбек тилидаги сўзларнинг форсий маънолари шеър билан изоҳлаб берилади. Луғатнинг хатига қараганда у «Хамса» кўчирилиб бўлганидан анча кейин ёзилган ва мазмунидан тугалланмай қолганлиги кўриниб турибди. Намуна сифатида «Нисоби Навоий» луғатининг бош қисмидан тўрт байт келтирамиз:

تېلبه دیوانه و چوک چوک شیرین
توستغانست کاسه چوبین
تیکره اطراف غمزه نادانی
مینک خالست آینک پشانی
شرم را نام چون اویات آمد
باز معنی زود بات آمد
قورغان قلعه و ایلیک شد دست
بییک آمد بلندو قوی پست

Телба — девонау чукчук — ширин,
Тустуғон — аст косан чубин.
Тегра — атроф, ғамза — нодоний,
Менг — хол аст, ойнак — пешоний.
Шармро — ном чун уёт омад,
Боз маъни зуд — бот омад.
Қўрғон — қалъаву илик — шуд даст,
Бийик — омад баланду қуйи — паст.

Қўлёманинг ҳамма варақларида пойғир кўринмайди, таъмир вақтида бекилиб кетган.

Оқиш, қалин Шарқ қоғози.

Нусханинг тексти қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил (қирмизи) сиёҳда ёзилган. Аниқ ва раво, нафис чиройли настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 22 йўлли тўрт устун. Қўлёманинг бадий безаклари ниҳоясига етказилмай чала қолган. Ҳар бир дoston бошланишида (вв. 42 б—43 а, 107 б—108 а, 151 б—152 а, 211 б—212 а) қўшарварақ ишланишига мўлжалланиб жой қолдирилган, яъни мазкур саҳифалар ўртасига 10 байт текст ёзилиб, атрофи бўш қолган. Саҳифаларда текст қондага мувофиқ ёзилиб, жадвал ва устун йўллари чизилмай қолган. «Фарҳод ва Ширин» дostonига учта миниатюра (вв. 56 б, 78 а, 90 а) ишланган. Бу суратларнинг бўёқлари ҳам поёнига етган эмас. Яна шу дostonда суратлар чизиш учун ажратилган саҳифалар (вв. 54 а, 264 б, 268 а) бўлиб, бўш қолган. Ана шулардан маълум бўладики, қўлёмна миниатюра ва бадий китобат санъати (лавҳа, қўшарварақ, жадвал ва нақшлар) билан юқори даражада безатилмоқчи бўлган. Аммо бу иш мусаввир (миниатюрочи)нинг қўлида чала тўхтаб қолган, лаввоҳнинг қўлига эса мутлақо ўтмаган.

Дастлабки, чармли, нақшли, безакли муқова. Нақшларнинг юзига тилло суви берилган бўлиб, улар тўкилиб кетган.

Қўлёмна уринган, варақлар жузвдан кўчган, бошидан анчагина варақлар («Ҳайратул-аброр»нинг 15 боби), охиридан икки варақ тушган.

Нусха бир марта таъмирдан ўтиб, кўпчилик варақларнинг жузв ёнлари ва четлари (ҳошиялари)га юнқа қоғоз ёпиштирилган.

Варақлар сони—296. Текст ўлчови—11х20. Қўлёмна ўлчови—16х17.

116

ЯНА УША

2777

«Ҳимса»нинг боши ва охири тушиб кетган нотўлиқ, уринган нусхаларидан.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 44 варақ (1 а—44 б).

Қўлёманинг бошидаги биринчи варақ тушиб кетганлиги учун ўша варақда бўлган етти байт етишмайди. Нусха дostonнинг қўлидаги саккизинчи байтидан бошланади (в. 1 а):

اول سو يقاسيده الفدين شجر

شمه سيدين اول شجر اوزره ثمر

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 89 варақ (45 б—133 а).

3. САБЪАИ САЙЕР. 74 варақ (134 б—207 б).

4. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 56 варақ (208 б—263 б).

Дoston тугагандан кейин саккиз бетлик (вв. 264 а—467 б)

120

шеърий ва насрий текстлар келтирилади. Шеърий текстлар Навойнинг бирор асаридан олинганми ёки бошқа муаллифнинг асариданми? Ҳозирча аниқлаб бўлмади. Насрий текстлар Навойнинг «Муншаот»идаги еттита мактубни (айримлари тўлиқ эмас) ташкил қилади.

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 67 varaқ (268 б—334 б).

Бешинчи дoston 51-бобда қуйидаги байт билан узилиб қолади (в. 334 б).

نى تانك بولسه بو يركا فهم خرد
يانا بر خرددين ايسه بىمدد

Бошқа дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Китобнинг varaқларига пойгир белгилари қўйилган.

Қўлёзма икки марта китобат бўлган. Унинг таркибидаги «Ҳайратул-аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» дostonлари XVII асрда кўчирилган. «Ҳайратул-аброр»нинг бошидан бир қисми, «Сабъаи сайёр» ва «Садди Искандарий» дostonлари XIX асрда кўчирилиб қўшилган.

Китобнинг дастлабки кўчирилган қисмидаги таърих ва котиб:

1) «Ҳайратул-аброр» дostonи охирида (в. 44 б):

فى تاريخ غرة ربيع الاول سنة ١٠٩٣

Фи тарихи ғурра рабиул-аввал сана 1093—1093 йил рабиул аввал ойининг биринчи куни [—милодий 1682 йил 8 май]; 2) «Лайли ва Мажнун» дostonининг охирида (в. 263 б)...

... سنة اثنت و تسعين اربع . . .

فى يوم جمعه پانزدهم شهر جمادى الثانى

Фи явми жумъа понздаҳуми шаҳри жумодиюссоний... сана алиф ва тисъайн арба...—1094 йил жумодиюссоний ойининг ўн бешинчи — жумъа куни [—милодий 1683 йил 11 июнь].

Котиб (в. 263 б): يحيى ابن فضلى عنى شيخ طبقى

كرمودى Яҳё ибн Фазлий Али Шайх Табақий Кирмарвдий (?).

Китобнинг кейин кўчирилиб тўлдирилган қисмидаги таърих ва котиб: «Сабъаи сайёр» дostonининг охирида (в. 207 б) 1229

سنة دوست محمد ولد ايشمحمد

Дўст Муҳаммад валад Эшмуҳаммад.

Қўлёзманинг илк китобат бўлиши ҳам, кейинги китобат бўлиши ҳам Хоразмда бажарилган дейиш мумкин.

Ҳамма varaқларда пойгирлар бор.

Китобнинг аввал кўчирилган қисми (14—132, 211—267 varaқлар)га оқиш, қалин Шарқ қоғози, кейин кўчирилган қисми (1—

13, 133—210, 268—334 варақлар)га оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози ишлатилган.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Майдароқ ёзилган чиройли настаълиқ хат. Кейинги котибнинг қалами бироз йирикроқ бўлса-да, аввалги хатга ўхшатиб ёзишга интилган.

Текст ҳар саҳифада асосий қисмга ва ҳошияга жойлашган. Асосий қисмда икки устунли бўлиб, 17 йўлдан иборат. Ҳошия тексти қиялатиб ёзилган 36 йўлдан жойлашган. Асосий текст ва ҳошия тексти жадвалга олинган.

Кейин қилинган муқова.

Қўлёманинг бошидан бир варақ ва охиридан анчагина қисми йўқ. Китобнинг четлари куйган.

Нусханинг аввал кўчирилган қисмидаги ҳамма варақлар бир марта таъмир бўлган. Варақ четларига юпқа қоғоз ёпиштириб чиқилган.

Варақлар сони—334. Текст ўлчови (ҳошия билан) —12,5x23.5. Қўлёмза ўлчови — 19x30.

117

ЯНА УША

406

Оддий нусхалардан бири. «Ҳайратул-аброр» дostonи охиридан «Ул қул ҳикояти...» боби ёзилмаган. Қўлёманинг охиридан икки-уч варақ тушиб кетганлиги сабабли «Садди Искандарий» дostonинг энг сўнги — 89-бобидан 192 байт етишмайди.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 47 варақ (1 б—47 б).

Охири (в. 47 б):

کمليک ايلاً نيچه منکا بولسه بيم
سين کرم ايلاً که ايرورسين کريم

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 64 варақ (48 а—111 б).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 43 варақ (112 б—154 б).

4. САБЪАИ САЙЕР. 56 варақ (155 б—210 б).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 82 варақ (211 б—292 б).

Охири (в. 292 б):

سوادين ساليب جزودانيم ارا
ديما جزودانيم که جانيم ارا

Биринчи дostonнинг бошланиши, иккинчи, учинчи ва тўртинчи дostonларнинг бошланиши ва охири, бешинчи дostonнинг бошланиши одатдаги матнга эга.

Қўлёмзада «Фарҳод ва Ширин» дostonининг охирида (в. 111 б) котибнинг номи берилган:

ملا عزيز ابن ملا جاروب

122

Мулло Азиз ибн Мулло Жоруб.

Қўлёзмадаги асарларнинг охирларида кўчирилиш таърихи ва жойи тўғрисида маълумот берилмаган. Китобнинг қоғози, муқоваси ва бошқа белгиларига қараб XVIII асрда Фарғона томонларда кўчирилган деб тахмин қилиш мумкин.

Пойгир белгилари ҳамма варақларда бор.

Новвотранг, қалин, дағал, сифатсиз Шарқ қоғози,

Асосий текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Оддий, равон настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 23 йўлдан тўрт устунли қилиб жойлаштирилган (демак сарлавҳа ёзилмаган бир бетда 92 мисра текст мавжуд). Жуда кам саҳифаларда текстнинг бу хил жойланиш қондаси бузилган: тўрт мисра текст қаторига ёзилгач, тагига тўртта кичик жадвал чизилиб, ҳар бири ичига бир байт қиялатиб жойлаштирилган. Текст ва устунларни бир-биридан ажратиш учун оддий қизил жадвал чизилган. «Садди Искандарий»нинг баъзи варақларида жадвал йўқ ва ана шу саҳифаларда сарлавҳа ҳам ёзилмай ўрни бўш қолган.

Дастлабки, чарм муқова.

Қўлёзма анча уринган, охиридан икки-уч варақ тушган.

Варақлар сони—292. Текст ўлчови—16,5x25. Қўлёзма ўлчови—20x30.

118

ЯНА УША

404

Асарнинг катта ўлчовда кўчирилган оддий нусхаларидан бири. «Ҳайратул-аброр» дostonининг энг сўнгги «Ул қул ҳикояти...» боби тушиб қолган. «Садди Искандарий»нинг энг охириги бобидан 74 байт ёзилмай, текст тугалланган. Ана шу ёзилмай қолган текстдан 32 байт кейинчалик бошқа киши томонидан ҳошияга (в. 269 б) ёзиб қўйилган.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 43 варақ (вв. 1 б—43 а).

Охири (в. 43 а):

کم لیک ایلا نیچه منکا بولسه ییم
سین کرم ایلاکه ایورسین کریم

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 62 варақ (43 а—104 а).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 39 варақ (105 б—143 а).

4. САБЪАИ САЙЕР. 52 варақ (143 б—194 б).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 75 варақ (195 а—269 б).

Охири (в. 269 б):

نیاز ایشکیدین لوح خاطرنی یوب
فنا حرفین اول لوح اوزرا اویوب

Биринчи дostonнинг бошланиши, иккинчи, учинчи ва тўртинчи

123

достонларнинг бошланиши ва охири, бешинчи достоннинг бошланиши одатдаги матнга эга.

Нуханинг кўчирилиш таърихи ва котиби (в. 269 б):

محمد میرحادی ابن محمد نظام الدین فی شهر رجب سنه ۱۲۱۵

Муҳаммад Мирҳоди ибн Муҳаммад Низомиддин.

Фи шаҳри ражаб сана 1215 [милодий 1800 йилнинг ноябрь-декабрь ойлари].

Нухани кўчиришда кўп хатоликларга йўл қўйилган. Тушиб қолган парчалар, байтлар, хато ёзилган сўзлар котиб томонидан ва кейинроқ бошқа киши томонидан ҳошияга тўлдириб, тузатилиб қўйилган.

Қўлёзманинг бир неча саҳифаларига муҳр босилган. Унинг ёзуви:

ملا محمد نظر Мулло Муҳаммад Назар.

Варақлар остида пойгир белгилари мавжуд.

Новотранг, юпқа, шалдиروق Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавхалар қизил сиёҳда битилган. Оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 25 сатрдан иборат тўрт устун. Текст оддий қизил жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли, безакли муқова.

Кўпчилик саҳифаларни турли доғлар босган бўлишига қарамай, қўлёзма яхши сақланган.

Сўнги варақлар бир марта таъмир этилган.

Варақлар сони—269. Текст ўлчови—19x32. Қўлёзма ўлчови—28x45.

119

ЯНА УША

1381

Одний, нотўлиқ нусхалардан бири.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 47 варақ (1 б—47 а).

214 а варақда «Ҳайратул-аброр»нинг сўнгидаги 14 байт такрор ёзиб қўйилган.

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 67 варақ (49 б—115 б).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 42 варақ (116 б—157 а).

4. САБЪАИ САЙЕР. 57 варақ (157 б—213 а).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 82 варақ (214 б—295 б).

Барча достонларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

«Садди Искандарий»нинг охири (в. 295 б) да ушбу қўлёзма

Амир Умархон даврида ۱۲۳۹ сана 1239 [милодий 1823—1824 йиллар] да кўчириб тугалланганлиги айтилган.

Нуханинг тушиб қолган жойлари жуда кўп. Катта-катта пар-

чалар, байтлар қўйидаги варақларда ҳошияга котибнинг ўз қалами билан ёзиб қўйилган: вв. 1б—3 б, 7 а, 10 а, 13 б, 15 б, 16 б, 18 а, 20 б, 22 а, 23 аб, 31 а, 33 а, 35 б, 36 б, 41 а, 42 б, 45 а, 49 б, 53 а, 55 б, 61 б, 63 б, 65 а, 67 аб, 71 б, 73 а, 74 б, 77 а, 80 б, 86 аб, 88 а, 89 б, 92 б, 94 а, 97 а, 100 б, 106 аб, 107 аб, 109 б, 111 аб, 113 а, 114 а, 117 а, 119 а, 126 б, 128 а, 131 а, 132 а, 133 б, 137 б, 139 а, 145 а, 149 а, 157 а, 166 аб, 168 б, 172 а, 173 б, 184 б, 185 а, 187 а, 192 а, 202 аб, 204 а, 205 а, 211 а, 218 а, 245 б, 279 а.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа ва қалин, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Равон, хушхат настаълиқ. Ҳар саҳифада 23 йўлли тўрт устун. Текст оддий жадвал ичига олинган. Ҳар икки саҳифа учун ҳошия четидан оддий рамка тортилган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—295. Текст ўлчови—18х28. Қўлёзма ўлчови—26х38.

120

ЯНА УША

151

«Хамса»нинг хаттотлик ва китобат санъатидаги энг яхши нусхаларидан бири.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 52 варақ (1 б—52 б).

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 75 варақ (53 б—127 а).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 46 варақ (129 б—174 б).

4. САБЪАИ САЙЁР. 62 варақ (175 б—236 а).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 90 варақ (237 б—326 а).

Ҳамма дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Нусханинг котиби айтилмаган. «Лайли ва Мажнун» дostonи охирида (в. 174 б) ۱۲۴۳ 1243 [милодий 1827—1828 йиллар] ва «Сабъан сайёр» дostonи охирида (в. 236 а) ۱۲۴۴ 1244 [милодий 1828—1829 йиллар] таърихлари қўйилган. Демак, қўлёзма 1827—1829 йилларда кўчирилган. Кўчирилиш жойи ҳам айтилмаган. Хати ва бошқа палеографик белгиларига кўра Қўқон шаҳида китобат бўлган. Уни XIX асрнинг биринчи ярмида Қўқон хаттотлик мактабида зўр маҳорат қозонган хаттотлардан бири кўчирган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Новвотранг, қалин, шалдироқ, сифатли Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил (қирмизи) сиёҳда ёзилган. Йирик, бадий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада текст 21 йўлдан тўрт устунда жойлашган. «Ҳайратул-аброр»нинг бошланишида (вв. 1 б—2 а) қўшзарварақ мавжуд. Кейинги дostonлар бошлани-

125

шида (вв. 53 б, 129 б, 175 б, 237 б) лавҳалар бор. Ҳар бир асар бошидаги лавҳа ўзига хос кўринишга эга бўлиб, бир-бирини такрорламайди. Текст зарҳал жадвал ичига олинган. Устунлар ҳам бир-биридан зарҳал йўл билан ажратилган. Ҳар икки саҳифа учун ҳошия четидан яхлит рамка тортилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, безакли муқова. Муқованинг ички томонига баҳмал тортилган. Тамғасида ёзув бор.

Қўлёзма яхши сақланган. Ундан «Хамса» нашрларини амалга оширишда фойдаланилган.

Варақлар сони—326. Текст ўлчови—21x34. Қўлёзма ўлчови—30x50.

121

ЯНА УША

2913—1

«Хамса»нинг «Маҳбубул-қулуб» билан бирга кўчирилган оддий нусхаларидан бири.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 44 варақ (1 б—44 а).

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 62 варақ (45 б—106 б).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 39 варақ (109 б—147 а).

4. САБЪАИ САЙЁР. 51 варақ (148 б—198 а).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 76 варақ (199 б—274 б).

«Фарҳод ва Ширин» достони тугагандан кейин уч бетлик (вв. 107 б—108 б) Султон Ҳусайн Бойқаро ҳақида бир ҳикоят келтирилган. Ҳикоятнинг сарлавҳаси: *او دو کنیزک و دو کتیزک* Ҳикоятнинг бошланиши (в. 107 б):

راوی چنین روایت میکند که سلطان حسین میرزارا دو کنیزک بود هر دو خوش طبع بودند یکی را جهان نام بود و یکی را نام حیات بود . . .

«Сабъан сайёр» достони охиридан бир боб (126 байт) етишмаган ҳолда қуйидаги байт билан тугайди (в. 198 а):

فلک اوستیدا تخت جاهینک هم
فلک ایتکان بنا پناهینک هم

Бошқа дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Нусханинг котиби (в. 274 б):

محمد طاهرخواجه . . . شهرسبزی

Муҳаммад Тоҳирхожа.. Шаҳрисабзий. Кўчирилиш таърихи (в. 274 б):

سنه هزار دوست چل پنج سانا ҳазору
дувисту чилу панж (1245) [-милодий 1829—1830 йиллар]. Кўчирилиш жойи котибнинг нисбасига кўра Шаҳрисабзидир.

Нусханинг камдан-кам саҳифаларида асосий текстдан тушиб қолган байтлар котибнинг ўз қалами билан ҳошияга ёзиб қўйилган.

Пойгирлар аслида ҳамма варақларга қўйилган бўлса-да, китобат вақтида баъзи саҳифалардаги пойгирларнинг ярми қирқилиб кетган.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил (қирмизи) сиёҳда ёзилган. Йирик, оддий, настаълиқ хат. Ҳар саҳифада текст 25 йўлдан тўрт устунда жойлашган (демак, ҳар саҳифада 50 байт). Қўлэзманнинг 1—8-варақларида текст жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали муқова. Тамғасида саҳ-хоф ёзуви бор: میرزا عبادالنه Мирзо Ибодуллоҳ

Қўлэзма яхши сақланган.

Варақлар сони—306 (вв. 1 б—306 а). Текст ўлчови—14x29. Қўлэзма ўлчови—26x41.

122

ЯНА УША

1934

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 63 варақ (1 б—63 а). Достон охирида «Ул қул ҳикояти...» боби тушиб қолган.

Охири (в. 63 а):

کم لیک ایلا نیچه منکا بولسه بییم
سین کرم ایلاکه ایرورسین کرم

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 91 варақ (64 б—154 б).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 55 варақ (156 б—210 б).

4. САБЪАИ САЙЁР. 76 варақ (212 б—287 а).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 109 варақ (287 б—395 б).

Сўнгидан 44 мисра узилиб қолган ҳолда текст тугалланади.

Охири (в. 395 б):

باتیب دیدی فضل اهلایغه پر راه
که سین شاه اول داغی خوش طبع شاه

«Ҳайратул-аброр»нинг бошланиши, «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр»нинг бошланиши ва охири, «Садди Искандарий»нинг бошланиши одатдаги матнга эга.

«Ҳайратул-аброр» достонининг охирида китоб ва таърих кўрсатилган (в. 63 а) ملا محمد الكاشغری ابن ملا علم الدین Мулло Илмуддин ибн Мулло Муҳаммад ал-Кошғарий.

فی شهر ذی الحجہ فی یوم الثانی سنہ ۱۲۴۵ھ

Фи шаҳри зулҳижжа

127

фи явмус соний сана 1245 [милодий 1830 йил 25 май]. «Фарҳод ва Ширин» достони охирида (в. 154 б) ۱۲۴۵ سنه сана 1245, «Лайли ва Мажнун» достони охирида ۱۲۴۵ سنه сана 1245, «Сабъан сай-ёр» достонни охирида ۱۲۴۶ سنه сана 1246 таърихлари қўйилган. Демак, қўлёзма ҳижрий 1245—1246 [милодий 1830—1831] йилларда ёзиб тугалланган. Муқоваси, палеографик белгилари ва котибнинг «Ал-Қошғарий» деб имзо қўйишидан нусха Шарқий Туркистонда китобат бўлганлиги сезилиб туради.

Қўлёзманинг 1 б, 2 а, 3 а варақларида муҳр бор. Бироқ ёзувлари суркалиб, ўчиб кетганлиги сабабли ўқиб бўлмади.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин, дағал Шарқ қоғози.

Оддий настаълиқ хат. Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Ҳар саҳифада 17 йўлли тўрт устун.

Қошғар услубида ишланган дастлабки, чарм муқова.

Қўлёзма анча уринган, кўпчилик варақлар жузвдан чиқиб кетган.

Варақлар сони—395. Текст ўлчови—15x25. Қўлёзма ўлчови—22x32.

123

ЯНА УША

1429—1

Оддий нусхалардан бири. «Маҳбубул-қулуб» ва «Тарихи мулуки Ажам» билан биргаликда кўчирилган.

1. ХАЙРАТУЛ-АБРОР. 41 варақ (1 б—42 а).

• Достон охиридан «Ул қул ҳикояти...» боби тушириб қолдирилиб тамомланади.

Охири (в. 41 а):

کم‌لیک ایلا نیچه منکا بولسه بيم
سين کرم ایلاکه ايورسين کريم

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 58 варақ (42 б—99 б).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 36 варақ (100 б—135 б).

4. САБЪАИ САЙЁР. 48 варақ (136 б—183 а).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 70 варақ (184 б—253 б).

«Ҳайратул-аброр»нинг бошланиши, қолган достонларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Ҳамма достонларнинг охирида кўчирилиш таърихи ۱۲۴۸ سنه сана 1248 [милодий 1832—1833 йиллар] деб кўрсатилган.

Пойгирлар бор.

Оқиш, қалин Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Аниқ ва равон, майда хушхат настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 27 йўлдан

тўрт устунда жойлашган ва оддий жадвал ичига олинган. Ҳар икки саҳифа учун яхлит рамка ҳам бор.

Дастлабки, қалин чармли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—253 (вв. 1 б—253 б). Текст ўлчови—19х29.
Қўлёзма ўлчови—28х47.

124

ЯНА УША

17

Асарнинг эътиборли нусхаларидан ҳисобланади.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 57 варақ (1 б—57 а).
2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 82 варақ (58 б—139 а).
3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 51 варақ (139 б—189 а).
4. САБЪАИ САЙЁР. 68 варақ (189 б—256 б).
5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 100 варақ (257 б—356 а).

Достонларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёзманинг охирида котиби, кўчирилиш таърихи ва жойи кўрсатилган (в. 356 а):

Котиб:

سيد محمود ولد محمد توردي سيد

Сайид Маҳмуд валад Муҳаммад Турди Сайид. «Ҳайратул-аброр» достони охирида ۱۲۴۷ ذى الحجة зулҳижжа 1247 1-милодий 1832

йил нинг май ойи], «Сабъаи сайёр» достони охирида ۱۲۵۱, «Садди Искандарий» достони охирида ۱۲۵۲ деган таърихлар қўйилган. Демак, қўлёзма милодий 1832—1837 йилларда кўчирилган. Кўчирилиш жойи: خيوق — تاش قلعہ Хивақ—

Тошқалъа.

Пойгир аломатлари мукамал.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Йирик, равон, чиройли Хоразм настаълиқ хати. Текст ҳар саҳифада 19 йўлли тўрт устунда жойлашган ва қизил жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин чармли, ўйма нақшли муқова. Муқова ёзуви: عمل عبد الحليل صحاف Амали Абдулҳалил саҳҳоф.

Қўлёзма яхши сақланган. Варақлар сони—356. Текст ўлчови—12х22,5. Қўлёзма ўлчови—20х30,5.

125

ЯНА УША

229—11

Эътибор билан кўчирилган нусхалардан. «Лисонут-тайр» билан бирга китобат қилинган.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 57 варақ (57 б—113 а).

9—165

129

2. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 51 варақ (114 б—164 б).

3. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 82 варақ (166 б—247 а).

4. САБЪАИ САЙЁР. 68 варақ (249 б—316 б).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 99 варақ (317 б—415 б).

Нусхадаги барча дostonлар одатдаги бошланма ва тугалланмага эга. Қўлэзма охирида котиб ва кўчирилиш таърихи кўрсатилган (в. 415 б): *عبدالقادار ابن ملا بهادر كاشغرى* Абдулқодир ибн Мулло Баҳодир Кошғарий. ۱۲۴۹ سنه сана 1249 [милодий 1833—1834 йиллар].

Ҳар бир дoston бошланган саҳифада китоб эгасининг муҳри босилган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин, дағал Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Аниқ ва равон, йирик чиройли настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 19 йўлли тўрт устун. Зарҳал жадвал ва ҳар икки саҳифа ҳошиясидан яхлит кўк рамка тортилган.

Дастлабки, чармли, нақшли муқова.

Сўнги тўрт-беш варақлари уринган бўлса-да, қўлэзма яхши сақланган.

Варақлар сони—369 (вв. 57 б—415 б). Текст ўлчови—17,5x27,5. Қўлэзма ўлчови—26x38,5.

126

ЯНА УША

1136

Асарнинг нуқсонли ва кўп уринган нусхаларидан. Китобат вақтида дostonларнинг ўрни алмашилиб тушган.

Таркиби:

1. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 38 варақ (1 б—38 б).

Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 44 варақ (39 б—74 б, 133 а—140 б).

61 б—62 а варақлар оралиғида дostonнинг 26-бобидан 46-бобигача бўлган қисми тушиб қолган. 40-бобдан 45-бобгача бўлган қисми «Садди Искандарий»нинг охири ва «Ҳайратул-аброр»нинг бошланиши оралиғига (вв. 133 а—140 б) тушган.

Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

3. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 58 варақ (75 а—132 б).

Дoston 132 б варақда 68-бобдан узилиб қолади.

Бошланиши одатдаги матнга эга.

Охири (в. 132 б):

دیدیلا رهم اول قوم ایلاب دعا
که بولسه اونوت یخشی بو مدعا

4. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 36 варақ (141 а—176 а).

130

Достон 16-бобнинг охиридан бошланади. 17-боб тўлиқ ва 18-бобнинг бошланиши мавжуд. Сўнгра 22-бобнинг ўртасидан текст бошланади.

Бошланиши (в. 141 а):

مسندى اوزره اوزى جمشيدديک
يوق که سپهر اوجى دا خورشيدديک

Охири одатдаги матнга эга.

5. САБЪАИ САЙЕР. 61 варақ (177 б—237 а).

Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Нуханинг охирида кўчирилиш таърихи мавжуд (в. 237 а):

۱۲۵۳ شهر ذى الحجہ سنہ 1253 [—милодий
1838 йилнинг март ойи].

Пойгирлар бор. Тушиб қолган варақларда пойгир белгилари узилган.

Оқиш, юпқа Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Майдароқ, равон, хушхат настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 25 йўлдан тўрт устунда жойлашган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали муқова. Тамғасида ёзув бор:

صحافى ملا حکيم خواجه... Мулло Ҳакимхожа... саҳҳоф.

Қўлёзма кўп уринган. Ҳамма саҳифаларни сув доғлари бошган. Айрим варақлар титилиб тешилган.

Китоб бир марта таъмирдан ўтиб, варақларнинг четлари, бурчаклари, жузв ёнларига оқ қоғоз ёпиштириб чиқилган.

Варақлар сони—237. Текст ўлчови—16х29. Қўлёзма ўлчови—25х43.

127

ЯНА УША

941—111

«Ҳамса»нинг бу нухаси шоирнинг «Ғазалиёт» тўплами ва «Фавойид ул-кибар» девони билан бирга китобат бўлган (қаранг: инв. № 941—1-11).

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 44 варақ (238 б—281 а).

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 63 варақ (281 б—343 б).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 40 варақ (343 б—382 б).

4. САБЪАИ САЙЕР. 57 варақ (382 б—438 б).

5. САДДИ ИСҚАНДАРИЙ. 82 варақ (440 б—521 а).

Достонларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Нухани котиб ميرزا سعيد Мирзо Саид باباييک توقسابه

Бобобек Тўқсоба фармойиши билан ۱۲۰۴ сана 1254 [милодий 1838 йилда кўчириб тугатган.

Варақлар сони—284 (вв. 238 б—521 а). Текст ўлчови—15х29.

Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 941—11 дан қаранг.

128

ЯНА УША

1953

Асарнинг эътибор билан кўчирилган ва китобат қилинган нусхаларидан.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 52 варақ (1 б—52 а).
2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 74 варақ (53 б—126 б).
3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 46 варақ (127 б—172 б).
4. САБЪАИ САЙЁР. 62 варақ (173 б—234 б).
5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 91 варақ (235 б—325 б).

Барча дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлэзмадаги ҳар бир асар охирида кўчириб тугалланиш таърихи қўйилган. «Ҳайратул-аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр» сўнгида ۱۲۰۴ сана 1254, «Садди Искандарий» сўнгида ۱۲۰۰ сана 1255 таърихи кўрсатилган. Демак, қўлэзма ҳижрий 1254—1255 [милодий 1838—1839] йилларда кўчирилган. Хати, қоғози ва муқовасига кўра Хоразмда китобат бўлган.

Пойгир белгилари қўйилган.

Оқиш, қалин, шалди роқ Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Равон, чиройли настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 21 йўлдан тўрт устунда жойлашган. Ҳар бир асар бошланишида (вв. 1 б, 53 б, 127 б, 173 б, 235 б) зарҳал лавҳа мавжуд. Текст зарҳал жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин чармли, безакли муқова.

Қўлэзма яхши сақланган.

Варақлар сони—325. Текст ўлчови—15х25. Қўлэзма ўлчови—22х36.

129

ЯНА УША

1036

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 48 варақ (1 б—48 а).
2. САБЪАИ САЙЁР. 57 варақ (49 б—105 а).
3. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 82 варақ (106 б—187 а).
4. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 42 варақ (188 б—229 б).
5. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 67 варақ (230 б—296 а).

Ҳамма дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

«Сабъан сайёр» дostonининг охирида (в. 105 а) котиб ва сана кўрсатилган ۱۲۵۶ سنه ملا محمد سعيد تاشکندى Мулло Муҳаммад Саид Тошкандий. Сана 1256 I-милодий 1840 йил.

Нусханинг тексти бирмунча диққат билан кўчирилган. Айрим тушиб қолган байтлар ҳошияга ёзиб қўйилган (котибнинг ўз қалами билан).

Ҳамма саҳифаларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалди роқ Қўқон қоғози.

Аниқ ва раvon ёзилган оддий наставка хат. Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил (қирмизи) сиёҳда ёзилган. Ҳар саҳифада текст 23 йўлдан тўрт устунда жойлашган.

«Сабъан сайёр», «Садди Искандарий» дostonлари тексти оддий жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли муқова. Муқованинг устидан мато филоф тортилган.

Қўлёзма кўп уринган, энг сўнгги (в. 296) варағи тепасидан яри йиртилиб тушиб кетган, кўп варақлар жузвдан ажраган.

Варақлар сони—296. Текст ўлчови—13x24,5. Қўлёзма ўлчови—22x31.

130

ЯНА УША

224—11

Оддий нусхалардан бири. «Лисонут-тайр» билан бирга кўчирилган,

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 52 варақ (40 б—91 а).

Достон одатдаги байт билан бошланади. Охирида «Ул қул ҳикояти...» боби ёзилмай тамомланган.

Охири (в. 91 а):

کم لیک ایلا نیچه منکا بولسه بيم
سین کرم ایلاکه ایورسین کرم

2. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 45 варақ (92 б—136 б).

3. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 72 варақ (137 а—208 б).

4. САБЪАЙ САЙЁР. 63 варақ (209 б—271 б).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 90 варақ (272 б—361 а).

Иккинчи, учинчи, тўртинчи дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга. «Садди Искандарий» эса одатдаги байт билан бошланиб, сўнгги бобда 44 байт етишмаган ҳолда тугалланади.

Охири (в. 361 а):

باقیب دیدی فضل اهلغه پر راه
که سیز شاعرو اول داغی خوش طبع شاه

Нуханинг котиби ҳақида маълумот йўқ.

Кўчирилиш таърихи (в. 361 а): 1261 [-милодий 1845 йил].

Варақларда пойгирлар бор.

Новотранг, қалин, дағал Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 21 йўлдан тўрт устун. Оддий жадвал чизилган.

Дастлабки қалин картонли, тамғали муқова. Тамғасида ёзув бор:

عمل ملا ايشان قلى صحاف Амали Мулло Эшонқули саҳҳоф.

Қўлёзма қаттиқ уринган, варақ четлари титилган, турли доғлар босган, сиёҳи суркалган жойлари бор.

Варақлар сони—322 (вв. 40 б—361 а). Текст ўлчови—13х24,5. Қўлёзма ўлчови—17,5х30.

131

ЯНА УША

1916

Асарнинг оддий нусхаларидан бири. Достонларнинг жойланиш тартиби қуйидагича:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 55 варақ (1 б—55 б).

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 81 варақ (56 б—136 а).

3. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 97 варақ (137 б—233 а).

4. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 49 варақ (234 б—282 б).

5. САБЪАИ САЙЁР. 64 варақ (283 б—346 а).

Ҳамма достонларнинг бошланиши одатдаги матнга эга. «Сабъан сайёр»дан бошқа достонлар одатдаги байт билан тугалланади. «Сабъан сайёр»нинг тексти эса охиридан 227 байт етишмаган ҳолда (в. 346 а)

فارسی بيلکان ايلادى ادراک
ليک محروم قالدى کوپ اتراک

байтидан сўнг узилиб қолади.

Қўлёзманинг кўчирилиш таърихи «Ҳайратул-аброр» достони охирида қайд этилган (в. 55 б): ۱۲۶۵ سنه сана 1265 [-милодий 1849 йил].

Пойгир белгилари бор.

Қўдоннинг оқиш, юпқа қоғози. Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил (қирмизи) сиёҳда битилган. Оддий, йирик настаълиқ хат. Ҳар саҳифада тўрт устунли 19 йўл.

Кейин қилинган муқова.

Қўлёзма анча уриниб, варақларнинг пастки қисми титилган.

Варақлар сони—346. Текст ўлчови—17х22. Қўлёзма ўлчови—25х31.

Хатолари кўп бўлган оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 39 varaқ (1 б—39 б).
2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 56 varaқ (40 б—95 б).
3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 35 varaқ (96 б—130 б).
4. САБЪАИ САЙЁР. 47 varaқ (131 б—177 а).

Достон одатдаги байт билан бошланади. Охиридан эса «Сўз ғояти ва назм ниҳояти...» бобидан 105 байт етишмаган ҳолда текст узилиб қолади.

Охири (в. 177 а):

کیشی دیک کیم حرمغه عزم ایتکای
عمر ایتیب صرف دیر ارا کیتکای

5. САДДИ ИСКАНДАРІЙ. 71 varaқ (178 а—248 а).

«Ҳайратул-аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Садди Искандарий» достонларининг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Нуханинг котиби ва кўчирилиш жойи кўрсатилмаган. «Ҳайратул-аброр» достонининг охирида (в. 39 б) ۱۲۶۵ سنه сана 1265, «Садди Искандарий» достонининг охирида (в. 248 а) سنه

۱۲۶۸ сана 1268 деб таърих қўйилган. Демак, нуха ҳижрий 1268 [—милодий 1852] йилда кўчириб тугалланган. Қўлёзма кўринишидан Самарқанд ёки Бухоро томонларда китобат қилинганга ўхшайди.

Варақларда пойгир белгилари бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Камдан-кам сарлавҳалар ёзилмай, ўрни бўш қолган. Оддий настаълиқ хат. Ҳар бир саҳифада 27 йўлдан тўрт устун. Ҳар бир асар бошланишида туғро бор. Текст оддий қизил жадвалга олинган.

Дастлабки, қалин чармли, қирмизи муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—248. Текст ўлчови—17х33,5. Қўлёзма ўлчови—30х53.

Асарнинг оддий нусхаларидан бири.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 43 varaқ (1 б—43 б).

Достон «Ул қул ҳикояти...» боби тушиб қолган ҳолда тугалланади.

Охири (в. 43 б):

کمليک ايلانچہ منکا بولسه بيم
سين کرم ايلاکه ايورسين کريم

2. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 39 варақ (44 б—82 а).
3. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 62 варақ (83 б—144 б).
4. САБЪАИ САЙЁР. 52 варақ (145 б—196 б).
5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 77 варақ (197 б—273 а).

Достоннинг сўнги бобидан 74 байт етишмаган ҳолда тугалланади.

Охири (в. 273 а):

نیاز اشکیدین لوح خاطرنی یوب

فنا حرفین اول لوح اوزره اویوب

«Ҳайратул-аброр»нинг бошланиши, «Лайли ва Мажнун», «Сабъан сайёр», «Фарҳод ва Ширин»нинг бошланиши ва охири, «Садди Искандарий»нинг бошланиши одатдаги байтларга эга.

Нуханинг охирида котиб ва кўчирилиш таърихи қайд этилган.

Котиб (в. 273 а):

محمد رافع بن شیخ محمد صالح سمرقندی
Муҳаммад Рофиъ бинни Шайх Муҳаммад Солиҳ Самарқандий.
سنه ۱۲۶۸ сана 1268 [милодий 1851—1852 йиллар].

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада текст 25 йўлли тўрт устундан иборат ва зарҳал жадвал ичига олинган. Ҳар икки саҳифа учун ҳошия четидан рамка тортилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали муқова. Муқова тамғасидаги ёзув: عمل سيد محيدخواجه صحاف Амали Сайид Муҳидхожа саҳҳоф.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—273. Текст ўлчови—17х31. Қўлёзма ўлчови—30х52,5.

134

ЯНА УША

2576

Асарнинг XIX асрда ниҳоятда диққат билан кўчирилган ва зийнатланган нухаларидан биридир.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 51 варақ (1 б—51 б).
2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 65 варақ (54 б—118 а).
3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 45 варақ (120 б—164 б).
4. САБЪАИ САЙЁР. 62 варақ (167 б—228 а).
5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 84 варақ (230 б—313 б).

Ҳамма достонларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

136

«Фарҳод ва Ширин» достонининг охирида китобат таърихи берилган (в. 118 а):

کتابت تاریخی کیم مینک ایکی یوز
یانا آلتیش سیکیز بولدی اول سوز
تمام بولغوسی چهار شنبه کونی دور
رمضان نینک بیکر مه سیکیزی دور

Китобат тарихиким минг икки юз,
Яна олтмиш секиз бўлди ул сўз.
Тамом бўлғуси чаҳоршанба кунидур,
Рамазоннинг йигирма секкизидур.

1268 йил. 28 рамазон [-милодий 1852 йил 16 июль].

Қўлэзма Фарғона водийсида китобат бўлган.

Нусханинг ҳамма варақларида пойгир бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан, сарлавҳалар қизил сиёҳ билан битилган, шикаста белгилари аралашган хушхат настаълиқ. Бир саҳифада 21 йўлдан тўрт устун. Ҳар бир асар бошланишига (вв 1 б, 54 б, 120 б, 167 б, 230 б) зарҳал лавҳа ишланган. Текст нафис зарҳал жадвал ичига олинган. Устунлар ҳам бир-биридан зарҳал йўл билан ажратилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали мошранг муқова. Тамғасида ёзув бор: عمل ملا محمد غفور صحاف ۱۲۶۸

Амали Мулло Муҳаммад Ғафур саҳхоф. 1268.

Қўлэзма кўп мутолаа бўлганлиги сабабли анча уринган, баъзи варақлар жузвдан кўчган.

Варақлар сони—313. Текст ўлчови—15,5x23,5. Қўлэзма ўлчови—24x31.

135

ЯНА УША

142

Диққат билан ёзилган нусхалардан бири.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 50 варақ (1 б—50 б).

2. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 46 варақ (51 б—96 а).

3. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 72 варақ (97 б—168 б).

4. САБЪАИ САЙЁР. 62 варақ (169 б—168 б).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 91 варақ (233 б—323 а).

Достонларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Нусханинг котиби ҳар бир асар охирида ўз номини қайд қилиб ўтган. «Сабъан сайё» охирида шундай кўрсатилади (в. 230 б):

محمد قابل بن ملا عوض بدل عربخانه کی

Муҳаммад Қобил бинни мулло Авазбадал Арабхонагий. Ҳар

137

бир асар охирида кўчириб тугалланган йили ҳам кўрсатилган. «Ҳайратул-аброр» охирида (в. 50 б) ۱۲۷۲ سنه сана 1272, «Садди Искандарий» охирида (в. 233 а) ۱۲۷۳ سنه сана 1273 деб қўйилган. Демак, нусха 1272—1273 [милодий 1855—1857] йилларда кўчирилган. Муқова белгилари ва котиб ўзини «Арабхонагий» деб кўрсатишига кўра Бухорода китобат бўлган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Йирик настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 21 йўлли тўрт устун. Ҳар бир асар бошланишида (вв. 1 б, 51 б, 97 б, 169 б, 233 б) бир-бирига ўхшамайдиган нафис зарҳал лавҳалар бор. Текст учун зарҳал жадвал чизилган. Ҳар икки саҳифага яхлит рамка тортилган.

Дастлабки қалин чармли, тамғали, қирмизيرانг муқова. Тамғасида ёзув бор: عمل ملا عبدالعظيم صحاف Амали Мулло Абдулазим саҳхоф.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—323. Текст ўлчови—15x25. Қўлёзма ўлчови—25x35.

136

ЯНА УША

447—11

Асарнинг эътиборли нусхаларидан бири. «Лисонут-тайр» билан бирга китобат қилинган. «Ҳайратул-аброр» достонининг энг сўнгги «Ул қул ҳикояти...» боби ёзилмай текст тугалланган. «Садди Искандарий»нинг энг сўнгги бобидан 74 байт тушиб қолган.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 62 варақ (55 б—116 б).

Охири (в. 116 б):

کمليک ايلا نيچه منکا بولسه ييم
سين کرم ايلاکه ايورسين کريم

2. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 56 варақ (117 б—172 б).

3. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 91 варақ (173 б—263 а).

4. САБЪАИ САЙЁР. 76 варақ (263 б—338 б).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 110 варақ (339 б—448 б).

Охири (в. 448 б):

نياز اشکيدين لوح خاطونى يوب
فنا حرفين اول لوح اوزره اويوب

«Ҳайратул-аброр»нинг бошланиши, «Лайли ва Мажнун», «Фарҳод ва Ширин», «Сабъаи сайёр» бошланиши ва охири, «Садди Искандарий»нинг бошланиши одатдаги матнга эга.

138

Қўлёманинг котиби ва кўчирилиш таърихи (в. 448 б):

رقم قیلدی محمدشاه یونس خان
که نور چشم ایشان خواجه ایشان
سنه ۱۲۷۴

Рақам қилди Муҳаммадшоҳ Юнусхон,
Ки нури чашми Эшонхожа эшон.

Сана 1274 [-милодий 1857—1858 йиллар].

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ, сифатли Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда ёзилган. Сарлавҳалар 229-варақгача қизил, 230-варақдан бошлаб тўқ қирмизи сиёҳда ёзилган. Равон, оддий настаълиқ хат. Ҳар бир саҳифада 17 йўлдан жойлашган тўрт устун.

Кейин қилинган картонли муқова.

Қўлёмза яхши сақланган.

Варақлар сони—394 (вв. 55 б—448 б). Текст ўлчови—15,5x23. Қўлёмза ўлчови—24x31.

137

ЯНА УША

790

«Хамса»нинг хат ва китобат санъатининг энг яхши намуналаридан ҳисобланган нусхаларидан биридир.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 52 варақ (2 б—53 б).
2. ФАРҶОД ВА ШИРИН. 75 варақ (55 б—129 а).
3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 46 варақ (130 б—175 б).
4. САБЪАИ САЙЁР. 62 варақ (177 б—238 а).
5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 92 варақ (240 б—331 а).

Барча дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёмани котиб محمد يعقوب خواجه خالص Муҳаммад Яъқубхожа Холис Хива хони Муҳаммад Раҳим Соний фармойиши билан кўчирган. Бу ҳақда котиб—шоир Холис ҳар бир дoston матни тугагандан кейин ўзи ҳақида каттагина шеърй хотималар (вв. 54 а, 129 аб, 175 б—176 а, 238 а—239 а, 331 а—333 а) ёзиб баён қилади. «Ҳайратул-аброр» охирида فی شهر ذی القعدة سنه ۱۲۸۳ фи шаҳри зулқаъда сана 1283 деб кўрсатилса. «Садди Искандарий» сўнгида فی شهر جمادالثنی سنه ۱۲۸۶ фи шаҳри жумодиюссоний сана 1286 деб қайд этилган. Демак, нусха 1283 йил зулқаъда ойдан 1286 йил жумодиюссоний ойигача кўчирилган. Бу таърих милодий 1867 йил март ойдан 1869 йил сентябрь ойигача тўғри келади.

139

Ҳамма варақларда пойғирлар қўйилган.

Оқиш, юпқа, сифатли рус фабрика қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Аниқ, равон, майдароқ ёзилган ўта нафис настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 21 йўлдан тўрт устунда жойлашган.

Бадий безак жиҳатидан нусха XIX асрда китобат бўлган «Хамса» қўлёзмалари орасида жуда ноёб нусхадир. «Ҳайратул-аброр»нинг бошланишида (вв. 2 б—3 а) қўшзарварақ ишланган (иккала саҳифа юқорисига лавҳа ва ҳошияларга нақшлар чиқарилган). Кейинги дostonларнинг бошланиши (вв. 55 б, 130 б, 177 б, 240 б)да ҳам зарҳал лавҳалар бор. Ҳар бир асар бошидаги лавҳалар ўзига хос нафисликка эга бўлиб, бир-биридан фарқ қилади. Дostonларнинг тугалланмасига ҳам зарҳалли лавҳа ишланган. Асар охирига бундай безак бериш камдан-кам учрайди. Текст зарҳал жадвал ичига олинган. Устунлар ҳам бир-биридан ҳал билан ажратилган. Қўлёзмадаги сарлавҳалар тепасига нақш берилган.

Дастлабки, қалин чармли, безакли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган. Ундан 1938—1941 йилларда Навоий Юбилей Комитетида «Хамса» дostonларини нашрга тайёрлашда фойдаланилган.

Нусханинг айрим варақлари бир марта таъмирдан ўтган.

Варақлар сони—333. Текст ўлчови—11х18,5. Қўлёзма ўлчови—17х26.

Оддий нусхалардан бири.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 43 варақ (1 б—43 б).

2. САБЪАИ САЙЁР. 52 варақ (44 б—95 б).

3. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 61 варақ (97 б—157 б).

4. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 37 варақ (158 б—194 б).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 75 варақ (197 б—271 б).

Нусхада ҳамма дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

«Сабъаи сайёр» (в. 95 б), «Фарҳод ва Ширин» (в. 157 б), «Лайли ва Мажнун» (в. 194 б) дostonлари охирида котибнинг шеър билан ёзган хотималари бор. Улардан маълум бўлишича, ушбу нусхани котиб جمال الدين حسينى Жамолиддин Ҳусайний Бухоронинг

غجديوان

Ғиждивон музофотида

سيد مظفر

Сайид

Музаффар замонида кўчирган. Хотималарда кўрсатилган кўчирилиш таъриhini бир киши ўчириб, қирқиб ташлаган. Сайид Музаффарнинг Бухорода ҳукмронлик қилиши 1860—1885-йилларга

тўғри келади. Демак, қўлёзма шу йиллар орасида китобат бўлган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Оддий наставлиқ хат. Ҳар саҳифада 25 йўлли тўрт устун. Текст зарҳал жадвал ичига олинган. Устунлар бир-биридан икки қизил чизиқ билан ажратилган. Ҳар икки саҳифа учун ҳошия чеккасида яхлит кўк рамка тортилган.

Дастлабки, қалин картон муқова (муқованинг чап томони тушиб кетган)

1, 267, 269, 270, 271-варақларнинг уриниб йиртилиб жузвдан кўчганлигини ҳисобга олмасак, қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—271. Текст ўлчови—19,5x38. Қўлёзма ўлчови—30x52.

139

ЯНА УША

1546—11

Асарнинг оддий ва нуқсонли нусхаларидан.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 48 варақ (78 а—125 б).

Асарнинг бошидан бир варақ йўқ. Шу сабабли ўша варақда бўлган 17 байт етишмайди. Охиридан эса «Ул қул ҳикояти...» боби ёзилмай нусха тугалланган.

Бошланиши (в. 78 а):

سین بیلا میم یولیدا کوپ هموم
یوئی هموم اینکو یلی سوموم

Охири (в. 125 б):

کم لیک ایلا نیچه منکا بولسه بیم
سین کرم ایلاکه ایرورسین کریم

2. САБЪАИ САЙЕР. 60 варақ (126 а—185 б).

Достоннинг варақлари китобат вақтида алмашилиб кетган. Асарнинг бош қисмидан 42 варақ (154 б—185 б) кейинга ўтган. «Учинчи иқлим йўлидин кетургон мусофир айтқон афсона» боби-дан бошлаб 28 варақ (126 а—153 б) олдинга ўтиб қолган.

Достоннинг бошланиши (в. 154 б) ва охири (в. 185 б) одатдаги матнга эга.

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 46 варақ (186 б—231 б).

4. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 70 варақ (233 б—302 а).

Ҳар икки достоннинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 78 варақ (303 б—380 б).

Достон одатдагича бошланади. Охиридан икки варақ тушгани учун 152 байт етишмайди.

Охири (в. 380 б):

اوروب كام مونداق خيالات ايله
دماغيمه سودا محالات ايله

Нусханинг кўчирилиш таърихи, жойи, котиби ҳақида маълумот йўқ. Бироқ китобат белгиларига кўра XIX асрнинг биринчи чорагида Қўқонда кўчирилганлиги маълум бўлмоқда.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин, дағал Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Йирик, оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 21 йўлли тўрт устун.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали муқова. Тамғасида шундай ёзув бор: عمل سعيد احمدخواجه صحاف

Амали Саид Аҳмадхожа саҳҳоф.

Қўлёзма яхши сақланган.

Кўп ҳолларда сарлавҳалар ёзилмай ўрни бўш қолган.

Қўлёзманинг бир неча варақлари таъмир қилиниб, четлари тикланган.

Варақлар сони—303 (вв. 78 а—380 б). Текст ўлчови—18х29. Қўлёзма ўлчови—27х42.

140

ЯНА УША

497

Асарнинг эътибор билан кўчирилган нусхаларидан бири.

Таркиби:

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 42 варақ (1 б—42 б).

2. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 38 варақ (43 б—80 а).

3. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 61 варақ (98 б—140 а).

4. САБЪАЙ САЙЕР. 51 варақ (140 б—190 б).

5. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 74 варақ (191 б—264 б).

Ҳамма дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёзмада котибнинг номи ва китобат санаси қайд этилмаган. Қоғози ва бошқа белгиларига қараб XIX асрнинг биринчи ярмида кўчирилган дея оламиз.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалди роқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 25 йўлли тўрт устун. Текст зарҳал жадвал ичига олинган. Устунлар бир-биридан икки қаторли қизил чизик билан ажратилган («Садди Искандарий» дostonида устунлар кўк чизик билан ажратилган).

Дастлабки, қалин картонли, мошранг муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—264. Текст ўлчови—20,5х39. Қўлёзма ўлчови—30х53.

142

«ХАМСА»НИНГ ТҮРТ ДОСТОНИ ҚИРИТИЛГАН НУСХАЛАР

Асарнинг XIX асрда китобат бўлган энг мўътабар нусхаларидан ҳисобланади. «Хамса»нинг бу нусхаси «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр», «Садди Искандарий» достонларидан ташкил топган бўлиб, биринчи достон «Ҳайратул аб-рор» тушиб қолган. Унинг ўрнига «Лисонут-тайр» достони киритилган.

1. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 98 варақ (61 б—158 а).

2. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 65 варақ (160 б—224 а).

3. САБЪАИ САЙЁР. 87 варақ (224 б—310 б).

4. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 118 варақ (311 б—428 б).

«Садди Искандарий»дан бошқа ҳамма достонларнинг бошла-ниши ва охири одатдаги матнга эга. «Садди Искандарий» ҳам одатдаги байт билан бошланади ва охирида 45 байт етишмаган ҳолда қуйидагича тамомланади (в. 428 б):

دعا ايلاكيم فضل دانش ايلي
هم آمين ديسون بيز هم آمين ديلي

Қўлёзмадаги ҳар бир асар охирида котиб ўз номини ва кўчи-рилиш таъриhini қайд этган. Уни روزى كاتب Мулло Рўзи Котиб (Котиб унинг тахаллуси) ۱۲۴۰ سنه сана 1240 [—милодий 1824 йилда кўчирган. Бу тўғрида Котиб «Садди Искандарий» сўнгида (в. 428 б) назм билан шундай ёзади:

بو بيش كنج پنجشنبه بولدى تمام
چيكيلىدى ورق كنجى كا والسلام
امير امريدىن خطنى دلکش يازيب
چو نقاش چين حرف نقشين سيزيب
تمام ايلادى كرچه چيكتى تعب
آتى ملا روزى كاتب لقب
كتابت قىليب مدت روزكار
جهان ايچره قويدى نهخوش يادكار
سوال ايتسه لار تاريخى دين آتى
مينك ايكي يوز قرق ايدى تاريخى

Фазлийнинг «Мажмуатуш-шуаро» тазкираси ва бошқа манбалардан яхши маълумки, Мулло Рўзи Котиб Қўқон хони Амир Умархон саройида моҳир хаттотлардан ҳисобланган. Ушбу қўлёзмани ҳам Мулло Рўзи Котиб Умархон топшириғи билан кўчирган (иккинчи байтдаги «Амир амридин хатни дилкаш ёзиб» деган мисрадан шу иш махсус топширилганлиги сезилиб турибди).

Қўлёзманинг ҳошиясига ҳам текст ёзилган. Аввал асосий текст (икки устун) ёзилиб, сўнг ҳошияда юқоридан пастга қараб асосий текстнинг давоми ёзиб тушилган.

Ҳамма варақларда пойгир белгилари бор.

Новвотранг, юпқа, жилоли, сифатли Қўқон қоғози.

Текст йирик (асосий текстдаги) ва майда (ҳошиядаги) Қўқон услубига хос хушхат настаълиқ билан қора сиёҳда, сарлавҳалар эса қирмизи сиёҳда битилган. Асосий текст икки устунда 14 йўлдан, юқори, қўйи ва ён ҳошиялардаги текст қиялатиб 32 йўл (мисра)дан жойлаштирилган. Қўлёзма нафис бадий безакларга эга. Ҳар бир дostonнинг бошланишида унвон ёки лавҳа берилмаса ҳам саҳифалардаги асосий текст ва ҳошия текстлари ажойиб зарҳал жадвал ичига олинган. Ҳошия жадвалининг жузв томонидан юқори ва қўйи бурчагига, ён ҳошиянинг ўртасига, икки устунни бир-бирдан ажратиб турувчи икки чизиқ (йўл) орасига тилло суви ва турли рангдан фойдаланилган ҳолда гуллар, нақшлар чизилган.

Қўлёзма дostonларининг мазмунига мос ҳолда миниатюралар ишланган. «Лисонут-тайр»га чизилган саккизта миниатюрани (қаранг: инв. № 23—1) қўшиб ҳисоблаганда уларнинг сони 47 тага етади. Миниатюраларнинг бирортасида ҳам уларни ишлаган расомнинг номи кўрсатилмаган. Тазкиранавис Фазлийнинг берган маълумотига (Фазлий. Мажмуатуш-шуаро. Тошбосма, Тошкент, 1900, 472-бет) қараганда XIX асрнинг биринчи чорагида Қўқонда Муҳаммад Амин Косоний (Мунший) номли машҳур хаттот, наққош ва мусаввир яшаган. Демак, Фазлийнинг ана шу маълумотига суяниб Навоий дostonларининг ушбу нусхасидаги миниатюраларни Муҳаммад Амин Косоний (Мунший) ишлаган деб тахмин қила оламиз.

Миниатюралар «Хамса» дostonларининг қуйидаги саҳифаларига ишланган:

1. «Фарҳод ва Ширин» дostonига 9 та миниатюра (вв. 111 б, 115 а, 119 б, 121 б, 125 б, 150 а, 152 а, 153 а, 159 б).

2. «Лайли ва Мажнун» дostonига 7 та миниатюра (вв. 178 б, 188 б, 196 б, 204 а, 216 б, 218 а, 223 а).

3. «Сабъаи сайёр» дostonига 10 та миниатюра (вв. 241 а, 243 а, 247 б, 249 а, 253 а, 266 а, 273 б, 281 а, 289 б, 294 б).

4. «Садди Искандарий» дostonига 13 та миниатюра (вв. 348 а, 354 а, 359 б, 370 б, 375 б, 380 а, 386 а, 390 б, 398 б, 400 б, 404 б, 409 а, 411 а).

Миниатюралар ишланган саҳифаларда бўёқлар суркалиб, бузил-маслиги учун расм устидан юпқа қоғоз қўйилган.

Қўлэзмадаги миниатюралар ўзбек тасвирий санъати тарихини ўрганишда жуда катта ва муҳим манба бўлиб хизмат қилади. Биринчидан, бу суратлар XV—XVI асрлардаги Урта Осиё миниатюра санъати аънаналарининг XIX асрда Қўқонда муваффақиятли давом этаётганлигини намоиш қилса, иккинчидан, тасвирий санъат намояндаларининг Навоий дostonлари сюжетига зўр қизиқиш билан қараганликларини ва шу асосда янгидан-янги оригинал расмлар юзага келганлигини кўрсатади.

Китоб нақшлар билан безалган ўн беш тамғали дастлабки, қора чармли, қопқоқли муқовага олинган. Муқованинг ичида абри баҳори бор. Таяки ва лабакилари анча уринган.

Қўлэзманинг баъзи бир бетларида учрайдиган доғларни ҳисобга олмаганда умуман яхши сақланган.

Варақлар сони—368 (вв. 61 б—428 б). Текст ўлчови (ҳошия тексти билан бирга)—12х24. Қўлэзма ўлчови—18х31,5.

Библиографик маълумот: Ш. Қамбарова. XIX аср миниатюралари.—«Гулистон», 1971, 9-сон, 16—17-бетлар; Ш. Қамбарова. Сюжеты поэм Алишера Навои в искусстве Средней Азии. АҚД.

Баку, 1979.

142

ЯНА УША

1177

Оддий нусхалардан бири. Тўрт дostonни ўз ичига олади.

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 107 варақ (1 б—107 б).

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 157 варақ (108 б—264 а).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 99 варақ (264 б—362 б).

Бу уч дostonнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

4. САБЪАИ САЙЁР. 129 варақ (363 б—492 а).

Дostonнинг охири «Сўз ғояти ва назм ниҳояти...» бобидан 105 байт тушириб қолдирилган ҳолда тугалланади.

Охири (в. 492 а):

кیشیدیک کیم حرمغه عزم ایتکای

عمر ایتیب صرف دهر ارا کیتکای

Қўлэзманинг охирида котиб ва таърих берилган (в. 492 а):

محمد غازی خان ابن حاکم محمدخان تاشکندی

Муҳаммад Ғозихон ибн Ҳоқим Муҳаммадхон Тошкандий.

... فی تاریخ هزار دویت پنجاه بود تمام شد

...таърих бир минг икки юз эллиқда тугади [милодий 1834—1835 йиллар].

10—165

145

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, новвотранг, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст (сарлавҳалар ҳам) қора сиёҳда майдароқ оддий настаълиқ хати билан кўчирилган ва ҳар саҳифада 19 йўлдан икки устунда жойлашган.

Муқова тушиб кетган. Китобнинг биринчи варағи жуздан йиртилган. 75-варақча қоғознинг бир қисмига нам тегиб, сариқ доғлар босган.

Варақлар сони—492. Текст ўлчови—7,5x18. Қўлёзма ўлчови—15x25.

143

ЯНА УША

1516

Оддий нусхалардан бири. Тўрт дostonдан иборат.

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 74 варақ (1 б—74 б).

2. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 109 варақ (75 б—183 а).

3. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 68 варақ (183 б—250 а).

4. САБЪАИ САЙЕР. 91 варақ (250 б—340 а).

Ҳамма дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёзмада котиб ва таърих ҳақида маълумот йўқ. Китобат белгиларига кўра XIX асрнинг биринчи ярмида Қўқонда кўчирилган.

Тушиб қолган баъзи текстлар ҳошияга котибнинг ўзи томонидан ёзиб қўйилган.

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Шикаста элементлари аралашган йирик настаълиқ хат.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—340. Текст ўлчови—12,5x23. Қўлёзма ўлчови—22,5x32.

خمسه نينک اوچ داستانى کيريتيلگان نسخه لار

144

«ХАМСА»НИНГ УЧ ДОСТОНИ КИРИТИЛГАН НУСХАЛАР

978

«Хамса»нинг уч дostonи киритилган оддий нусхалардан бири. Қўлёманинг бошидан бир варақ тушиб кетганлиги сабабли «Фарҳод ва Ширин»нинг бошланишидан 18 байт етишмайди.

1. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 143 варақ (1 а—143 а).

Бошланиши (в. 1 а):

درين قيل كوزلار يكا هر زمان پاش

وليكن لعل و ياقوتيني قان ياش

146

2. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 90 варақ (144 б—233 б).

3. САБЪАИ САЙЁР. 131 варақ (234 б—364 б).

«Фарҳод ва Ширин» дostonининг охири, «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр» дostonларининг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёманинг кўчирилиш таърихи (в. 364 б): ۱۱۵۸ سنه
сана 1158 [-милодий 1745 йил].

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Новотранг, қалин, дағал Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳда майда оддий настаълик хатида ёзилган, сарлавҳаларга қизил сиёҳ ишлатилган. Ҳар саҳифада 21 йўлли икки устун. Текст қизил рамка ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёмза охиридаги 10—15 варақнинг турли доғлар босганлигини мустасно қилганда умуман яхши сақланган.

Варақлар сони—364. Текст ўлчови—9х21. Қўлёмза ўлчови—15х27.

145

ЯНА УША

2597

Оддий нусхалардан бири. «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр» дostonларидан иборат.

1. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 144 варақ (1 б—144 б).

2. ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН. 89 варақ (145 а—233 б).

3. САБЪАИ САЙЁР. 121 варақ (234 а—354 б).

Дostonларнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёманинг сўнггида (в. 354 б) кўчирилиш таърихи ۱۲۵۷ سنه
сана 1257 [-милодий 1841 йил] деб кўрсатилган. • Китобат ўрни тўғрисида اين كتاب در بلده قلعہ خان نوشته شد

(бу китоб Қалъаихон шаҳрида кўчирилди) дейилган.

Пойгир белгилари бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил (қирмизи) сиёҳда битилган. Шикаста унсурлари аралашган майдароқ оддий настаълик хат. Ҳар саҳифада 21 йўлли икки устун.

Қўлёмза яхши сақланган.

Варақлар сони—354. Текст ўлчови—9х22,5. Қўлёмза ўлчови—19х30.

146

ЯНА УША

19

«Ҳамса»нинг уч дostonидан ташкил топган оддий нусхалардан бири. Қўлёмзадаги биринчи («Фарҳод ва Ширин») ва иккинчи («Сабъаи сайёр») дostonнинг ҳамма боблари бор. Учинчи

147

асар — «Садди Искандарий» достонининг бошланишидан эса фақат саккиз боб мавжуд.

1. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 183 варақ (1 б—183 б).

2. САБЪАИ САЙЁР. 168 варақ (185 а—352 а).

3. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 16 варақ (352 а—367 б).

«Фарҳод ва Ширин», «Сабъаи сайёр» достонларининг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёзмадаги биринчи ва иккинчи асарларнинг охирида (в. 183 б, в. 352 а) кўчирилиш таърихи бор: ۱۲۷۸ سنه сана 1278 [-милодий 1861—1862 йиллар].

Биринчи ва иккинчи асар саҳифаларида пойгирлар бор. Учинчи асарда пойгир узилиб қолган.

Ўрта Осиёнинг оқиш, қалин, дағал қоғози.

Текст қора снѐхда, сарлавҳалар қизил снѐхда оддий настаълиқ хати билан битилган. Ҳар саҳифада 15 йўлли икки устун.

Кейинги муқова.

Нуха «Хамса»нинг бошқа бирор қўлёзмаларидан олиниб, жамланган бўлса керак. Биринчи асарда I-бобдан тўппа-тўғри 12-бобга ўтиб кетилиши, «Садди Искандарий» текстининг узилиб қолиши шундан далолат беради.

Варақлар сони—367. Текст ўлчови—9x19. Қўлёзма ўлчови — 16,5x26.

خمسه نينك ايكي داستاني كيريتيلكان نسخه لار

147

1552—1

«ХАМСА»НИНГ ИККИ ДОСТОНИ КИРИТИЛГАН НУСХАЛАР

«Хамса»нинг икки достони киритилган оддий қўлёзмалардан бири.

1. САБЪАИ САЙЁР. 135 варақ (1 б—135 б).

2. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 200 варақ (136 б—335 б).

Ҳар икки достоннинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёзманинг кўчирилиш таърихи (вв. 135 б, 335 б): ۱۲۲۰ سنه сана 1225 [-милодий 1810 йил].

Кўчирилган жойи (в. 135 б): نيرزمولا يتح

Найирзам вилояти.

Котиби (в. 335 б): محمد طاهر بن بابيكي وزد شاه محمد آقاياشي

Муҳаммад Тоҳир бинни Бойбеги валад Шоҳмуҳаммад Оқо-боши.

Ҳамма саҳифаларда пойгирлар бор. Ҳар бир варақ араб рақамлари билан ҳам рақамланган. Қўлёзманинг боши, яъни

148

«Сабъан сайёр» достони 385-варақдан бошланади. Бундан кўринадик, ҳар икки асар мукамал «Хамса»нинг бирор қўлёзмасидан ажратиб олиниб муқоваланган. Афтидан, бу нуқсон қўлёзманни китобат қилиш вақтида юз берганга ўхшайди.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан ёзилган майда, оддий настаълиқ хат. Сарлавҳаларга қизил сиёҳ ишлатилган. Ҳар саҳифада 19 йўлли икки устун.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—335 (вв. 1 б—335 б). Текст ўлчови—8x17. Қўлёзма ўлчови—14x24,5.

148

ЯНА УША

65

Икки дostonдан ташкил топган оддий нусхалардан бири.

1. ФАРҲОД ВА ШИРИН. 180 варақ (1 б—180 б).

2. САБЪАИ САЙЕР. 152 варақ (181 б—332 б).

Ҳар икки дostonнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Кўчирилиш таърихи (в. 332 б):

مينكو ايكي يوز اوتوز توقوز ييل

انكلانك موني انكا بولدى تغيير

1239 [-милодий 1823—1824 йиллар].

Варақларда пойгирлар тўлиқ.

Сарғиш, жилоли Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қирмизи сиёҳда ёзилган. Майдароқ чиройли настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 17 йўлли икки устун. Қизил рангли жадвал бор. Ҳар икки саҳифа ҳошиясидан яхлит қизил рамка тортилган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, тўқ қирмизи муқова. Тамғасида ёзув бор: عمل محمد شريف غالب صحاف

Амали Муҳаммад Шариф Ғолиб саҳҳоф.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—332. Текст ўлчови—7,5x16,5. Қўлёзма ўлчови—15x25,5.

149

ЯНА УША

585

«Хамса»нинг икки дostonидан ташкил топган жуда оддий нусхалардан бири.

149

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 107 варақ (1 б—107 а).

2. САБЪАИ САИЕР. 135 варақ (108 б—242 б).

Ҳар икки дostonнинг бошланиши ва охири одатдаги байтлардан иборат.

Кўчирилиш таърихи (в. 242 б):

... توشقان يىلىندا شعبان آيى نىنك يکيرمه سى ده دوشنبه كوني ...

يىتلدى سنه ۱۲۷۲

...тавушқон йнлинда шаъбон ойининг йнгирмасида душанба куни... битилди. Сана 1272 [-милодий 1856 йил 26 апрель].

Нуххани кўчиришда кўплаб хатоларга йўл қўйилган. Тушиб қолган байтлар, сўзлар ҳошияга ёзиб қўйилган.

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юнқа, шалдироқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Майда, оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 19 йўлли икки устун. Текст оддий қизил жадвал ичига олинган. Ҳар икки дoston бошланишида (вв. 1 б, 108 б) лавҳа мавжуд.

Дастлабки, картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—242. Текст ўлчови—9x18,5. Қўлёзма ўлчови—25x26.

150

ЯНА УША

1810

«Хамса»нинг икки дostonини бирлаштирган жуда оддий нухса.

1. ҲАЙРАТУЛ-АБРОР. 138 варақ (1 б—138 а). Дostonнинг бошланишида 13 байт йўқ, унинг ўрнига «Бадоеул-васат» девонининг

ای نوبهار عارضینک صبحیغا جان پرور هوا
اندىن کل و بلبل تاپیب یوز برک بیرولا مینک نوا

деб бошланувчи биринчи ғазали ёзилган. «Ҳайратул-аброр» 14-байтдан бошланади (в. 2 а):

قیلغوچی بو بادیه قضيغه میل
اهل قبول رد ایرور ایکی خیل

2. САДДИ ИСКАНДАРИЙ. 248 варақ (144 б—391 б). Охирги варақ тушиб кетганлиги сабабли ўша варақда бўлган 5 байт етишмайди.

Охири (в. 391 б):

ایاغچی تولا ایلا جام فراغ
که کوب فکریدىن بیس تاپمیش دماغ

150

«Ҳайратул-аброр»нинг охири, «Садди Искандарий»нинг бошланиши одатдаги матнга эга.

«Ҳайратул-аброр» дostonининг охирида (в. 138 а) котиб ва таърих берилган:

مصطفى قلیبیک ولد عبدالوهاب بیگ توقسابه* مینک

Мустафоқулбек валад Абдулваҳҳоббек тўқсобаи минг ۱۲۷۷ سنه
Сана 1277 [-милодий 1860—1861 йиллар].

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 15 йўлли икки устун.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлэзма яхши сақланган.

Энг сўнгги варақ ҳамда муқованинг чап қисми тушиб кетган.

Варақлар сони—391. Текст ўлчови—10x19. Қўлэзма ўлчови—16x27.

151

ЯНА УША

726

Машқ учун кўчирилган нусхалардан бири. Икки дostonдан ташкил топган.

1. ХАЙРАТУЛ-АБРОР. 109 варақ (1 б—109 б).

Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

2. САБЪАИ САЙЁР. 21 варақ (110 б—230 б).

Дostonнинг охиридан уч боб етишмайди. 36-бобнинг ўрталарида текст узилиб қолади.

Охири (а. 230 б):

ایلکاکیم بیردی چرخ اوزه اورنک
نی کیومرث قالدی نی هوشنک

Нусханинг кўчирилиш таърихи биринчи дoston охирида (в. 109 б) ۱۳۲۳ سنه сана 1323 [-милодий 1905 йил] деб кўрсатилган.

Пойгирлар қўйилган.

Оқиш Европа қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда битилган. Бадахат настаълиқ. Ҳар саҳифада 13 йўлли уч устун. Текст оддий қизил жадвал ичига олинган.

Картон муқова.

Қўлэзма кўп уринган, хатлари суркалган, турли доғлар босган.

Варақлар сони—230. Текст ўлчови—13x17. Қўлэзма ўлчови—17x22.

151

حیرت الابرار

ҲАЙРАТУЛ-АБРОР

Достоннинг оддий нусхаларидан бири. Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Котиб ва кўчирилиш таърихи (в. 61 б): میرزا اسدالله خان قراخانى
 Мирзо Асадуллохон Қарохоний. ۱۲۴۹ فی شهر شوال سنه
 шаҳри шаввол сана 1249 [-милодий 1834 йилнинг февраль-март ойлари].

Варақларда пойғирлар бор.

Оқиш, қалин Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда оддий настаълиқ хати билан кўчирилган ва ҳар саҳифада 21 йўлдан тўрт устунда жойлашган.

Дастлабки, чармли муқова.

Қўлёзманинг 10-варағигача юқори томондан сув доғлари босган.

Варақлар сони—51. Текст ўлчови—17x29,5. Қўлёзма ўлчови—26x38.

153

ЯНА УША

2331

Достоннинг оддий нусхаларидан бири. Охирида «Ул кул ҳикоятӣ...» боби тушиб қолган.

Охири (в. 141 а):

کم لیک ایله نیچه منکا بولسه بيم

سين کرم ایلاکه ایوروسین کریم

Котиб (в. 141 б): ملا توخته ابن ملا نورمحمد کاشغری

Мулло Тўхта ибн Мулло Нурмуҳаммад Кошғарий.

Қўлёзманинг II а варағида муҳр бор. Унинг ёзуви:

میرزا ایشانخواجه ۱۲۸۴

Мирзо Эшонхожа 1284 [-милодий

1867—1868 йиллар].

Ҳамма варақларда пойғирлар бор.

Новвотранг, қалин, дағал Шарқ қоғози.

Текст учун қора сиёҳ, сарлавҳалар учун қизил сиёҳ ишлатилган. Оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 13 йўлли икки устун.

Дастлабки муқова. Муқованинг ўнг томони тушиб кетган.

Қўлёзма кўп мутолаада бўлганлиги туфайли анча уринган.

Варақлар сони—141. Текст ўлчови—8,5x15. Қўлёзма ўлчови—12x20,5.

152

Достоннинг диққат билан кўчирилган нусхаларидан бири.
Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.
Котиб ва таърих (в. 163 б):

ابراهيم خيوقى بن محمد يعقوب خواجه سنه ۱۳۱۰

Иброҳим Хивақий бинни Муҳаммад Яъқубхожа. Сана 1310 [-милодий 1892—1893 йиллар].

Ҳамма саҳифаларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Шарқ қоғози.

Текстга қора сиёҳ, сарлавҳаларнинг биринчи қаторига қизил сиёҳ ишлатилган. Бу қизил сиёҳли қатор тагига чизилиб, сарлавҳанинг давоми қора сиёҳда битилган. Хоразмнинг майдароқ, чиройли настаълиқ хати. Ҳар саҳифада 13 йўлли икки устун. Асарнинг бошида (в. 1 б) лавҳа бор. Текст зарҳал жадвал ичига олинган, устунлар ҳам зарҳал йўл билан бир-биридан ажратилган. Ҳар икки саҳифа учун ҳошия четидан яхлит рамка тортилган.

Дастлабки, Хоразмга хос, картонли, тамғали муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—163. Текст ўлчови—8x15,5. Қўлёзма ўлчови—13x21.

سبعة أسيار

155

САБЪАИ САЙЕР

2—1

Достоннинг диққат билан кўчирилган нусхаларидан ҳисобланади. Навоийнинг «Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер» асари билан бирга кўчирилиб, китобат қилинган. «Сабъаи сайёр» қўлёзманинг 1 б—136 а варақларига жойлашган. 136 б—142 б варақларда Хоразм шоирлари—Мунис, Киромий, Андалиб, Волаҳий, Роқим, Зийрак, Султонийларнинг Навоий ғазалларига мухаммаслари ўрин олган. 142 б—150 а варақлар «Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер» асари учун берилган. Қўлёзманинг сўнгги икки варағи (вв. 150 а—151 а)да Муниснинг бир муножоти, Хоразм таърифига бағишланган шеъри ва икки муаммоси бор.

Нусхада «Сабъаи сайёр» достонининг ҳамма боблари мавжуд.

Қўлёзмани Хоразм шоири Шермуҳаммад Мунис кўчирган. Бу ҳақда асарнинг охирида (в. 136 а) қуйидаги маълумот бор:

شيرمحمدبيك ابن عوض ميراب ولد شيرمحمد ميراب خيوقى سنه ۱۲۱۳

Шермуҳаммадбек ибн Аваз Мироб валад Шермуҳаммад Мироб Хивақий сана 1213 [-милодий 1798—1799 йиллар].

5 a, 29 a, 73 a, 118 a, 120 a, 127 a, 134 a, 147 a варақларда муҳр бор. Унинг ёзуви: قاسم ابن خواجه نياز Қасмад ибн Хожаниёз.

Пойгирлар бор.

Новвотранг, жилоли Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Аниқ ва равои оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада 19 йўлли икки устун.

Текст оддий қизил жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли, тамғали, жигарранг муқова. Тамғасида ёзув бор: مير محمد ناصر Мир Муҳаммад Носир.

Қўлёзмининг варақлари анча уринган, жузвдан кўчган, турли доғлар босган.

Китоб бир марта таъмир бўлган.

Варақлар сони—136 (вв. 1 б—136 а). Текст ўлчови—7,5x17. Қўлёзма ўлчови—13x23,5.

Библиографик маълумот: Ю. Турсунов. Навоий асарлари Мунис дастхатида.—«Тошкент оқшоми», 1974 йил 17 июнь.

سدا اسکندری

156

2377

САДДИ ИСКАНДАРНИ

Достоннинг оддий нусхаларидан бири. Бошлангиши ва охири одатдаги байтлардан иборат.

Котиб ва таърих (в. 246 б):

ملا سيد نياز ابن ملا محمد يعقوب سنه ۱۳۲۰

Мулло Сайидниёз ибн Мулло Муҳаммад Яъқуб. Сана 1320 [-милодий 1902—1903 йиллар].

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида кўчирилган. Сарлавҳаларга қизил сиёҳ ишлатилган. Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан икки устунда жойлашган ва оддий жадвал ичига олинган.

Кейинги муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—246. Текст ўлчови—8,5x17,5. Қўлёзма ўлчови—15,5x26.

لسان الطير

157

2630—II

ЛИСОНУТ-ТАИР

Асарнинг ёзилиши таърихи ва мазмуни ҳақида инв. № 316—IV даҳ қаранг.

Достоннинг XVI асрга мансуб, нафис китобат ва хаттотлик санъатининг энг юқори намунасини ўзида акс эттирган ноёб нусхасидир. «Хамса» билан биргаликда кўчирилган.

Бошланиши (в. 281 б):

جان قوشى چون محرم راز ايلاکای
تینکری حمدی بیرلا آغاز ايلاکای

Охири (в. 309 а):

هر پریشان سوزکه یازدیم یا کریم
بارچادین استغفر الله العظیم

Варақлар сони 29 (вв. 281 б—309 а).

Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 2630—I дан қаранг

158

ЯНА УША

972

Оддий нусхалардан бири.

Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Кўчирилиш таърихи (в. 111 а): ۱۲۲۵ сана 1225
[-милодий 1810 йил].

Асосий текстдан тушиб қолган кўп парчалар, байтлар ҳошияга ёзиб қўйилган.

Варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин Шарқ қоғози.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Майдароқ оддий настаълиқ хат. Ҳар саҳифада икки устунли 17 йўл. Текст оддий қизил жадвал ичига олинган.

Дастлабки муқова.

Қўлёзма анча уринган, турли доғлар босган, муқоваси титилган.

Варақлар сони —111. Текст ўлчови—8,5x16. Қўлёзма ўлчови—15x21.

159

ЯНА УША

1033

Машқ учун кўчирилган нусхалардан.

Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Кўчирилиш таърихи (в. 127 а): ۱۲۳۳ сана 1233
[-милодий 1818 йил].

Варақларда пойгирлар бор.

Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Бадхат настаълиқ. Ҳар саҳифада икки устунли 15 йўл. Кейинги муқова.

155

Қўлёзма яхши сақланган.
Варақлар сони—127. Текст ўлчови—9х17. Қўлёзма ўлчови—14х24.

160

ЯНА УША

23—1

Нафис китобат ва миниатюра санъати билан зийнатланган ноёб нусха. Асар «Хамса»нинг «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр», «Садди Искандарий» дostonлари билан биргаликда кўчирилган бўлиб, «Ҳайратул-аброр» ўрнига қўлёзмада биринчи дoston қилиб жойлаштирилган. Нусха одатдаги байт билан бошланади.

Охиридан 42 байт етишмаган ҳолда нусха узилиб қолади.

Охири (в. 60 б):

فيض يیتکايچ اول معانيدين منکا
تاپتی نظمим بيلکو فانيدين منکا

Дostonга саккизта миниатюра ишланган (вв. 4 а, 23 а, 30 б, 36 а, 39 а, 42 а, 48 б, 52 а).

XV—XVI асрларда Навоий дostonларига турли миқдорда миниатюралар ишланган бўлса-да, бироқ «Лисонут-тайр» энг кам расм ишланган асар ҳисобланиб келинади (қаранг: Алишер Навоий дostonларига ишланган расмлар. Тузувчи Ҳ. С. Сулаймонов. Тошкент, 1970). Мазкур расмлар «Лисонут-тайр»нинг мазмунини Урта Осиё тасвирий санъати билан боғлаб ўрганиш юзасидан ажойиб лавҳалар берадики, бу жиҳатдан ушбу нусханинг тарихий ва илмий аҳамияти яна ҳам ошади.

Варақлар сони—60 (вв. 1 б—60 б).

Нусханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 23—II дан қаранг.

Библиографик маълумот: Ш. Қамбарова. «Лисонут-тайр»нинг 1824 йилда кўчирилган қўлёзма нусхасига ишланган миниатюралар. — Адабий мерос. 3. Тошкент, 1973, 241—248-бетлар.

161

ЯНА УША

229—1

Эътибор билан кўчирилган нусхалардан. «Хамса» билан бир қўлёзмада китобат бўлган. Дostonнинг бошланиши одатдаги матнга эга. Охиридан 42 байт етишмаган ҳолда тугалланади.

Охири (в. 56 а):

فيض يیتکايچ اول معانيدين منکا
تاپتی نظمим بيلکو فانيدين منکا

Варақлар сони—56 (вв. 1 б—56 а).

Нусханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 229—II дан қаранг.

156

«Хамса» билан бирга кўчирилган нотўлиқ нусхалардан бири. Достоннинг бошланишидан 498 байт, охиридан 42 байт етишмайди.

Бошланиши (в. 1 а):

قرب قافين كوييا ياد ايلادينك
بعد ارا مونداغ كه فرياد ايلادينك

Охири (в. 39 б):

فيض ييتكاچ اول معانيدين منكا
تاپتى تنظيم بيلكو فانيدين منكا

Варақлар сонн—39 (вв. 1 а—39 б).

Нусханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 224—II дан қаранг.

Достоннинг «Хамса» билан бирга кўчирилган эътиборли нусхаларидан. Бошланиши одатдаги матнга эга. Охиридан 4 боб узилиб қолган. Бобларга қўйилган катта сарлавҳалар қисқартириб ёзилган, айрим бобларнинг сарлавҳаси ёзилмай ўрни бўш қолдирилган, баъзи бобларда сарлавҳа қўйилмай ва бир-биридан ажратилмай кетма-кет ёзилиб кетаверган.

Охири (в. 54 б):

تورت ديوان بيرله نظم پنج كنج
دست بيردى چيكمائين اندوه رنج

Варақлар сонн—54 (вв. 1 б—54 б).

Нусханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 447—II дан қаранг.

Оддий нусхалардан бири. Охиридан икки боб етишмайди. Нусханинг бошланиши одатдаги матнга эга.

Охири (в. 163 б):

كيم بو سعدى و نظامى نينك دورور
يا بو خسرو بيرله جامى نينك دورور

Қўлёзма XIX аср охирларида кўчирилган.

Варақларда пойгирлар бор.

Қўдон қоғози. Текст қора снѐҳда оддий настаълиқ хати билан

ёзилган. Сарлавҳаларга қизил сиёҳ ишлатилган. Ҳар саҳифада текст 11 йўлдан икки устунда жойлашган. Дастлабки муқова.

Қўлёзма уринган, кўпчилик варақлар жузвдан кўчган, муқова титилган. Нуханинг охири йўқ.

Варақлар сони—163. Текст ўлчови—9x18. Қўлёзма ўлчови—16x25.

165

429

مجالس النفايس

МАЖОЛИСУН-НАФОИС

Асарнинг ёзилиш таърихи ва мазмуни ҳақида инв. № 316—III дан қаранг.

«Мажолисун-нафоис»нинг бу қўлёзмаси энг нодир нусхалардан биридир. У Қўқон шаҳридан топилгани учун тадқиқотларда «Мажолисун-нафоис»нинг Қўқон нусхаси деб юритилаяпти.

Қўлёзманинг 85 а варағида котиб ва китобат таърихи хусусида ушбу маълумот мавжуд:

از يد محمود عنبرين زرین قلم اختتام یزیرفت در سنه ۹۹۶ بقر مایش
ملک اسکندر رومی

Аз яди Маҳмуд анбарин зарринқалам ихтитом қазируфт, дар сана 996 ба фармойиши Малик Искандар Румий.

(Малик Искандар Румийнинг фармойиши билан 996 йилда Маҳмуд анбарин зарринқалам қўли билан кўчирилди).

Ҳижрий 996 йил милодий 1588 йилга тўғри келади. Нуханинг охирида ўз номини қайд этган Маҳмуд анбарин зарринқалам XVI асрда Урта Осиёда яшаган машҳур хаттотлардан биридир. Унинг фаолияти XX асрнинг хаттотлик соҳасидаги етук олими Абдулқодир Муродов (1903—1974)нинг «Урта Осиё хаттотлик санъати тарихидан» (Тошкент, 1971) номли асарида ёритилган. Маҳмуд анбарин зарринқалам XVI асрда яшаган буюк ихтирочи хаттот Мирали Ҳиравийнинг шогирди ва куёви бўлиб, тўлиқ исми Маҳмуд бинни Хожа Исҳоқ Шаҳобий анбарин зарринқаламдир. Шайбонийлардан Убайдуллахон 1588 йилда Султон Саид Қўрагон замонида юз берган воқеалар сабабли Мирали Ҳиравийни ҳунарманд, олимларнинг катта бир гуруҳи қаторида Ҳиротдан Бухорога олиб келади. Мирали Ҳиравийнинг шогирди Маҳмуд Шаҳобий ҳам шулар билан бирга Бухорога келади. У Бухорода Мирали Ҳиравийдан машқни давом эттириб, хатда устод даражасига кўтарилади ва, ниҳоят, «Зарринқалам» унвонига мушарраф бўлади. Хатни шу қадар нозик ва чиройли битганки, гўё унинг хати хушбўйлик, анбар таратиб турган, китобхонга ёқимли кайфият, завқ-шавқ бахш этган. Шу боисдан унинг номи-

158

га хаттотлик маҳоратини кўрсатувчи «Анбарин» лақабини ҳам қўшиб айтганлар. А. Муродовнинг аниқлашича, Маҳмуд Шаҳобий кўчирган қўлёзмалардан иккитаси Ўзбекистон ССР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида мавжуд. Улар 1576 йилда кўчирилган Сомийнинг «Тазкира» (инв. № 57) ва 1587 йилда кўчирилган Шайх Саъдийнинг «Бўстон» (инв. № 2203) асарларидир. Энди «Мажолисун-нафоис»нинг ушбу нусхасини қўлга киритиш билан Маҳмуд Шаҳобий қалами билан битилган нафис китоблар сони Тошкент фондларида учтага етди.

Қолофондаги асарни кўчиришга фармон берган Малик Искандар Румийнинг кимлиги ҳақида шуларни айтиш мумкин: 1557 йилда шайбонийлардан Абдуллахон Иккинчи Бухорони забт этди. Абдуллахон замонида Бухоро шаҳри сиёсий ҳокимият марказига айланди. Абдуллахоннинг отаси Искандар Баҳодирхон 1561 йилда хонлар хони деб эълон қилинди. Бу ҳақда Ҳофиз Таниш Бухорий «Абдуллонома» асарида батафсил маълумот беради. Демак, «Мажолисун-нафоис»ни Маҳмуд бинни Хожа Исҳоқ Шаҳобийга кўчиришга буюрган ана шу Искандар Баҳодирхон бўлиши ҳақиқатга анча яқин келади. Шундай қилиб, «Мажолисун-нафоис»нинг ушбу мўътабар нусхаси зарринқалам котиб Маҳмуд Шаҳобий томонидан шайбонийлар даврида ҳижрий 996 [милодий 1588] йилда Бухорода китобат қилинган.

«Мажолисун-нафоис»нинг ушбу Қўқон нусхасини энг қадимий нусхаларга ва навоийшунос олима С. Ғаниева нашрга тайёрлаган илмий-танқидий текстга (Тошкент, 1961) солиштириб кўрилганда шоирлар сони қуйидагича экани маълум бўлди.

I мажлис: илмий-танқидий текстда—46, Қўқон нусхасида—42 (тўрт шоир: Мавлоно Муштарий, Мавлоно Али Дардўзд, Мавлоно Толей, Мавлоно Муҳйи, Мажлис хотимаси йўқ).

II мажлис: илмий-танқидий текстда—91, Қўқон нусхасида—88 (учта шоир: Мавлоно Абдуқаҳҳор, Мавлоно Буружий, Мавлоно Ҳалвоний. Мажлис хотимаси йўқ).

III мажлис: илмий-танқидий текстда—174, Қўқон нусхасида—108 (олтмиш етти шоир: Дарвеш Ҳусомий, Мавлоно Ҳалаф, Мавлоно Саломий, Мавлоно Фориғий, Мавлоно Жамшед, Мавлоно Шиҳрб, Мавлоно Абдулҳақ, Мавлоно Абу Тоҳир, Сайид Нақибий, Мавлоно Ҳажрий, Мавлоно Мажнун, Мавлоно Машрабий, Мавлоно Вафоний, Мавлоно Ҳабиб, Мавлоно Ҳаримий, Мавлоно Қаландар, Мавлоно Қироний, Мавлоно Шоҳий, Мавлоно Ҳалил, Мавлоно Ҳайбатий, Мавлоно Фаноний, Мавлоно Қамбарий, Сайид Ориф, Лутфийи Соний, Мавлоно Адиллий, Мавлоно Шабобий, Мавлоно Дарвеш, Мавлоно Аёний, Мавлоно Ғиёсиддин, Саид Абдуллатиф, Мавлоно Муҳаммад, Мавлоно Фаҳрий, Мавлоно Рукний, Мавлоно Носиҳий, Мавлоно Тойирий, Сайид Ҳазиний, Мавлоно Маҳдий, Мавлоно Тойифий, Мавлоно Нойибий, Мир Лаванд, Дўст Муҳаммад, Ҳасан Али, Мавлоно Фатҳулло, Мавлоно Асириддин, Сайид

Фахриддин, Мавлоно Мақсуд, Мавлоно Ҳиротий, Мавлоно Беҳиш- тий, Мавлоно Аҳлий, Мавлоно Наргисий, Мир Асадуллоҳ, Мир Аҳадуллоҳ, Мавлоно Шоҳ Али, Мир Ҳусайн, Мавлоно Коший, Мавлоно Зойирий, Мавлоно Қоней, Мавлоно Зиёий, Мавлоно Нурий, Мавлоно Файзий, Мавлоно Айний, Мавлоно Муъиний, Мавлоно Хизрий, Устод Муҳаммад Убаҳий, Хожа Калон Баззоз, Мажлис хотимаси йўқ. Бошқа нусхаларда бўлмаган Мавлоно Ҳу- зурий шу мажлисда берилган).

IV мажлис: илмий-танқидий текстда—73, Қўқон нусхасида—49 (йигирма тўрт шоир: Мир Ғиёсиддин Азиз, Ҳофиз Шарбатий, Хо- жа Қамолиддин Удий, Али Кармол, Султон Иброҳим Мушашаъ, Мавлоно Хондамир, Мавлоно Ҳожи Муҳаммад, Ҳофиз Муҳаммад Султоншоҳ, Мавлоно Фаҳрий, Сайид Ғиёсиддин, Сайид Асадул- лоҳ, Мавлоно Қосим, Мавлоно Али, Мирак Ҳусайн, Мавлоно Ша- рифи Боғи Шаҳрий, Мавлоно Шоҳ Али, Мавлоно Баҳлул, Паҳла- вон Дарвеш Муҳаммад, Ҳусайний, Муҳаммад Али, Паҳлавон Сул- тон Али Гўштигир, Хожа Қутбиддин, Хожа Юсуф Меҳна, Хожа Яҳё. Мажлис хотимаси йўқ).

V мажлис: илмий-танқидий текстда—21, Қўқон нусхасида—19 (иккита шоир: Мир Иброҳим ва Шерам. Мажлис хотимаси йўқ).

VI мажлис: илмий-танқидий текстда—31, Қўқон нусхасида—29 (учта шоир: Адҳамий Иброҳим, Хожа Алоуддин, Мавлоно Ерий. Мажлис хотимаси йўқ. Бошқа нусхаларда бўлмаган Мавлоно Жа- фой шу мажлисда берилган).

VII мажлис: илмий-танқидий текстда—22, Қўқон нусхасида— 15 (еттита шоир: Жаҳоншоҳ Мирзо, Яъқуб Мирзо, Фаридун Ҳу- сайн Мирзо, Муҳаммад Ҳусайн Мирзо, Бойсунғур Мирзо, Султон Масъуд Мирзо, Султон Али Мирзо. Мажлис хотимаси йўқ).

VIII мажлис: Султон Ҳусайн Бойқарога бағишланган (VIII мажлис тугагандан сўнг берилган Мавлоно Лутфий ва Мавлоно Қабулий ҳақидаги суҳбатлар Қўқон нусхасида етишмайди).

Демак, тазкиранинг Қўқон нусхасида 352 шоир зикр этилади. Бу эса ушбу нусха «Мажолисун-нафоис»нинг биринчи таҳрири деб айтишга тўла асос бўлади.

«Мажолисун-нафоис»нинг бу нусхасини бошқа мукаммал—ик- кинчи таҳрир деб ҳисобланган нусхаларга муқояса қилинганда бир неча шоирларнинг номларида, фикра (мақола)ларнинг жой- ланишида, шеърин мисолларнинг ортиқ ёки камлигида баъзи нуқ- сонлар борлиги маълум бўлди. Чунончи: иккинчи мажлисда Мав- лоно Абдураззоққа тегишли мақола Мавлоно Абдуқаҳҳор номи билан (в. 17 *аб*), Мир Едгорбек фикраси Мавлоно Абдураззоқ номи билан берилган (в. 17 *б*). Хожа Муайяд Девона билан Хожа Муайяд Меҳна (в. 21 *б*), Мавлоно Анисий билан Мавлоно Муҳам- мад Омиллий ўрин алмашган (вв. 26 *б*—27 *а*).

Учинчи мажлисда Мавлоно Ҳамдамий мақоласи Мавлоно Нажмий номи билан (в. 45 *а*), Мавлоно Нажмий мақоласи Мав-

лоно Сифотий номи билан (в. 45 а), Мавлоно Сифотий мақоласи Мавлоно Софий мақоласи билан қўшилиб кетган ва Мавлоно Софий номи билан берилган (в. 45 аб). Мавлоно Хулқий билан Мавлоно Зебой шёрлари ўрин алмашган (в. 46 б). Мавлоно Асирий мақоласида шёррий парча тушиб қолган. Унинг ўрнига Мавлоно Саъд шёрри жойлашган (в. 47 б).

Мавлоно Саъд мақоласида Хожа Қалон Баззознинг шёрри берилган. Хожа Қалон Баззоз мақоласининг ўзи эса тушиб қолган (в. 47 б).

Қўлэзмада булардан бошқа чалкашликлар учрамади.

Тазкиранинг ушбу нусхасини Ленинград Давлат университетидаги энг мукамал нусхасига солиштирилганда бошқа нусхаларда бўлмаган ва, хатто, илмий-танқидий текстга ҳам кирмай қолган иккита янги шоир номи аниқланди. Улардан бири иккинчи мажлисида Мавлоно Нурий билан Мавлоно Доий мақолалари ўртасида жойлашган бўлиб, Мавлоно Ҳузурий деб номланган (в. 42 б). Унинг тексти қуйидагича:

مولانا حضورى توركوش كيشى ايردى و اصلى عراق مملكتى دین بولور
طبعى غزلدا صاف ايردى بو اينىك دوركىم
ز سودای رح و زلفت مرا نی دل نه دین مانده
تن و جان فكارى از غم عشقت همين مانده

Қўқон нусхасидан номи янги аниқланган иккинчи шоир олтинчи мажлисининг охирида Сайид Имоддан олдин жойлашган. У ўзбек тилида ижод қилган Мавлоно Жафой деган шоирдир (в. 73 аб). Бу шоирга тегишли мақола мана бундай:

مولانا جفايى حصاردين دور لقبينى غولكى هم ديرلار شاه غازى ملازمتى دا
بولور ايردى اندين سونكرا خوش طبعلار مجلسيدا كيلور ايردى فهمدين
سوز چقىب ايركاندور اهل مجلس تعريف قىليب دورلاركيم مولانا جفايى
فهمليک يىكت تورور مقابله دا ايتب دوروركيم ميرزا دولتى بولسون
فهمنينك سوزى بولدى هر تقدير بيلا بو بيت اينىك دوركىم
هجر ارا اولدوم غمينك دين نتي بير سورسانك مينى
هر سوزونك بيرلا باشيمينى كوكتا يتكورسانك مينى

Мавлоно Ҳузурий ва Мавлоно Жафой ҳақидаги маълумотлар билан Навоий тазкирасидаги шоирлар сони 459 тадан 461 тага етди.

Шундай қилиб, XV аср ўзбек адабиётининг қомуси ҳисобланган «Мажлисун-нафоис»нинг мавжуд қўлэмалари қаторига яна бир мўътабар нусха қўшилди. Бу қўлэзма, биринчидан, қадимийлиги—XVI асрнинг иккинчи ярмида кўчирилиши, иккинчидан,

«Мажолисун-нафоис» биринчи таҳрирининг мукамал нусхаси бўлиши, учинчидан, бошқа нусхаларда бўлмаган Мавлоно Ҳузурий ва Мавлоно Жафойй ҳақидаги маълумотларнинг мавжудлиги, тўртинчидан, XVI асрнинг устод котибларидан Маҳмуд бинни Исҳоқ Шаҳобий анбарин зарринқалам қўли билан ёзилиши, айни замонда унинг табаррук дастхати, бешинчидан, XVI аср Бухоро ҳусниҳат ва нафис китобат санъатининг ноёб ёдгорлиги, олтинчидан, Шайбонийлар даврида Навоий тазкирасига зўр қизиқиш ва эҳтиром билан қаралганлигининг гувоҳи бўлиши билан аҳамиятлидир.

Қўлёманинг бошланиши (в. 1 б):

يوز حمد انكاکيم ياساب جهان بوستانی
ایلاب یوزو زلفیدین کل و ریخانی
قیلندی یاساغاچ بو باغ رح افزانی
نظم اهلین اینیک بلبل خوش الحانی

Охири (в. 85 а):

کوک عرصه سی بزمکاهی بولسون یارب
کون شمسه سی چترجاهی بولسون یارب
کوکب عددی سپاهی بولسون یارب
هر ایشیدا حق پناهی بولسون یارب

Қўлёмзада варақларнинг изчиллигини кўрсатувчи пойгир аломатлари тўлиқ.

6 б, 20 б, 36 б, 40 б, 47 а, 48 а, 54 б, 58 а, 59 а, 61 б варақларда асосий матнда хато кетган айрим сўзлар котибнинг ўз қалами билан ҳошияга тузатиб қўйилган. 27 а, 28 а, 32 б, 42 б, 69 а, 85 а варақларда ҳошияга ёзилган айрим сўз ва парчаларнинг асосий текстга даҳли йўқ.

Қўлёмзадаги саккизта шоир мақоласида «Бу матла анингдурким» иборасидан сўнг шеърий парча ёзилмай ўрни бўш қолдирилган ва у ерга қизил сиёҳ билан *موقوف* (мавқуф) деб ёзиб қўйилган. *Мавқуф* сўзининг маъноси тўхтатилган, тўхтатиб қўйилган демакдир. Улар қуйидаги шоирлар мақоласидадир: биринчи мажлисда Мавлоно Кутбий (в. 12 б), иккинчи мажлисда Шайх Садриддин Равосий (в. 16 б), Мавлоно Мусайяб (в. 32 а), учинчи мажлисда Мавлоно Шавқий (в. 39 а), Саид Ханжар (в. 49 а), бешинчи мажлисда Дарвеш Абдуллоҳ (в. 67 а), Абдуқаҳҳор (в. 67 а) ва Бек Малакий (в. 67 б). Бизнинг назаримизда котиб шеърий парча ўрнини очиқ қолдириб, мавқуф деб қайд этиб қўйишининг сабаби, ўзи фойдаланаётган манбада шу шоир шеърининг тўғри битилганлигига шубҳа туғилган, шеърий парчани кейинроқ тазкиранинг бошқа нусхасидан олиб ёзиб қўйиш нияти туғилган. Бироқ котиб бу ишга бажаришга эриша олмаган.

Охирги—85-варақда думалоқ муҳр бўлиб, анча ўчиб кетганлиги сабабли ёзувларини ўқиб бўлмади.

Хуросоннинг новвотранг, қалин, жилосиз қоғози. Қўлёзмага котиб қора сиёҳ ишлатган. Сарлавҳалар, шоирларнинг номлари, матла, байт сўзлари, шеърини парчаларда мисраларни бир-бирдан ажратиб учун қўйилган белгилар гоҳо қизил сиёҳда, гоҳо кўк сиёҳда бажарилган.

Китобнинг биринчи саҳифасида (в 1 а) зарҳал шамс бор. Иккинчи саҳифасида (в. 1 б) асар бошланиши олдида зарҳал унвон мавжуд. Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан жойлашган ва бошдан-оёқ зарҳал жадвал ичига олинган. 50-варақнинг а саҳифаси (жадвал ичи) бўш қолдирилган. Афтидан, бу саҳифага миниатюра чизилмоқчи бўлган. Чунки шу миниатюранинг қандай мазмунда бўлишини кўрсатувчи текст бўш қолдирилган саҳифа тагига уч йўл қилиб ёзиб қўйилган. У Паҳлавон Муҳаммад Гўштигир мақоласининг бошланишидир:

پهلوان محمدکیم فضایل بیلا آراسته دورکیم کشتی فنی با وجود اولکیم
اینک انداق حق و ملکى دورکیم معلوم ایماس کیم هرکز بو فندا انداق
کیشی پیدا بولمیش بولغای اوزکا فضایل غه کورا دون مرتبه سیدور
موسیقی و ادوار علمی دا دورینینک بی نظیری دور

Қўлёзма дастлабки муқовасига эга эмас. У кейинроқ оддий картон муқовага олинган.

Китобнинг юқори қисмига нам текканлиги сабабли доғлар қолган. Яна бир неча саҳифаларда (вв. 9 б, 10 а, 22 а, 29 а, 30 аб, 31 а, 34 б, 35 а, 46 аб, 49 б, 50 а, 70 б, 71 а) ҳам турли доғлар бор. Асар кўп мутолаада бўлганлиги туфайли бирмунча уринган.

Айрим варақларнинг ҳошиялари таъмир қилинган.

Варақлар сони—85. Текст ўлчови—9x16. Қўлёзма ўлчови—16,5x23.

Библиографик маълумот: М. Ҳакимов.- «Мажолисун-нафоис»нинг янги нусхалари.—Адабий мерос. 14. Тошкент, 1980, 40—49-бетлар.

166

ЯНА УША

1435—11

Оддий нусхалардан бири. Унинг таркиби:

Муқаддима (вв. 24 б—26 б).

I мажлис (вв. 26 б—42 б). 42 та шоир.

II мажлис (вв. 42 б—68 а). 77 та шоир.

III мажлис (вв. 68 а—92 б). 100 та шоир.

IV мажлис (вв. 92 б—105 а). 18 та шоир.

V мажлис (вв. 105 а—III а) 15 та шоир.

VI мажлис (вв. III а—120 б). 28 та шоир.

VII мажлис (вв. 120 б—125 б). 16 та шоир.

VIII мажлис (вв. 125 б—136 а). Хусайн Бойқарога бағишланган.

«Мажолисун-нафоис»нинг ушбу нусхаси 297 шоир ҳақидаги маълумотни ўз ичига олади. Бундан кўринадики, нусха тазкирани биринчи таҳрирининг анча қисқартирилган бир қўлёзма-сидир.

Нуханинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Асарнинг кўчирилиш таърихи, китобат ўрни ва котиби номаълум (қўлёзмага киритилган бошқа асарларнинг охирида ҳам китобат таърихи ва котиби қайд этилмаган). Китобнинг энг сўнги бўш қолган варақларидан бирига мувашшаҳ ёзилган ва унинг тагида [289 [-милодий 1872] сана ёзиб қўйилган. Гарчи бу таърих «Мажолисун-нафоис» ушбу нусхасининг китобат йилига алоқаси бўлмаса-да, умуман қўлёзма XIX аср ўрталарида китобат бўлганлигини кўрсатади. Муқова, қоғоз, хат белгилари ҳам китобнинг XIX аср ўрталарида яратилганидан гувоҳлик беради.

Пойгир белгилари тўлиқ.

Тушиб қолган, хато ёзилган сўзлар ҳошияга котибнинг ўз қалами билан тузатилган. 119 б—122 б варақларнинг ҳошиясида номаълум форсий бир хотирот асардан парча бор.

Қўлёзмага Қўқоннинг новвотранг, юпқа, шалди роқ қоғози ишлатилган.

Текст йирик, оддий настаълиқ хати билан қора сиёҳда битилган. Шоирларнинг номлари устига қизил сиёҳда чиқиқча тортилган. Текст ҳар саҳифада 13 йўлдан иборат.

Тазкира бошқа бир неча асарлар билан биргаликда дастлабки, қалин картонли муқовага олинган.

Варақлар сони—113 (вв. 24 б—136 а). Текст ўлчови—8х18. Қўлёзма ўлчови—15,5х27.

Библиографик маълумот: М. Ҳакимов. «Мажолисун-нафоис»нинг янги нусхалари.—Адабий мерос. 14. Тошкент, 1980, 40—49-бетлар.

میزان الاوزان

167

МЕЗОНУЛ-АВЗОН

250

Асарнинг ёзилиш таърихи ва мазмуни ҳақида инв. № 2589—VII дан қаранг.

Асарнинг диққат билан кўчирилган эътиборли нусхаларидан ҳисобланади. Уни истеъдодли шоир, моҳир таржимон ва тарихнавис, етук хаттот Шермуҳаммад Мунис кўчирган. Бу ҳақда қўлёзманинг охирида қуйидаги таърих ва имзо мавжуд (в. 40 б):

رقم فكار كمينه" بى كينه شير محمدىك لملقب مونس ابن عوض ميراب

... سنه ۱۲۰۹

164

Рақамфигор каминаи бегина Шермуҳаммадбек лимуллақаб Мунис ибн Аваз Мироб... сана 1209.

Ҳажрий 1209 йил милодий 1794 йилга тўғри келади. Ана шу йили Мунис энди 16—17 ёшларда эди. Бу даврда ёш Мунис мадраса талабаси бўлиб, адабиёт ва бошқа илмларни зўр қизиқиш билан эгаллар эди. У айни вақтда аруз фанини, эски ўзбек тилида яратилган «Мезонул-авзон»ни чуқур ўзлаштириш учун асарни ўз қўли билан кўчириб чиқишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаган.

Маълумки, навойишунос олим Иззат Султонов 1948 йилда «Мезонул-авзон»нинг танқидий матнини тайёрлаб нашр эттирган. Матншуноснинг хабар беришича, у «Мезонул-авзон»нинг танқидий матнини тузиш учун бешта қўлёзмадан (тўрттасидан таянч нусха сифатида) фойдаланган. Мунис кўчирган нусха мазкур танқидий нашрга ва унга асос қилиб олинган таянч нусхаларга қиёс қилиб кўрилганда бирқанча фарқли ўринлар борлиги маълум бўлди. Хусусан, И. Султонов кўрсатиб ўтган таянч нусхадаги мавжуд хато, чалкашлик ва тушириб қолдирилган ўринлар тавсиф этилаётган нусхада тўғри, аниқ ва тўлиқ ҳолда келтирилади. Бу эса ёш котиб—Мунис «Мезонул-авзон»нинг илмий қимматини тўла тушунган ҳолда катта масъулият билан кўчирганлигини кўрсатади. Ана шу жиҳатларни ҳисобга олганда «Мезонул-авзон»нинг бундан кейин амалга ошириладиган илмий-танқидий нашрини тайёрлашда Мунис кўчирган нусха ҳам муҳим манба бўлиб хизмат қила олади.

Бошланиши (в. 1 б):

کامل حمد و وافر شکر اول صانع غه کیم . . .

Охири (в. 40 б):

تاچرخ دوايريدین اولغای ایام
تا شعر خیالاتیغه یوقتور انجام
تا بیت تراکیبیده بولغای ابهام
تاپسون نظمینک بیله جهان اهلی نظام

Қўлёзма ҳошиясида (вв. 3 а, 7 а, 8 а, 9 аб, 18 б, 28 а, 30 б, 31 б, 34 б, 35 а, 36 б) тушиб қолган, хато кетган сўз, ибора ва байтлар ёзиб қўйилган. Албатта, бу ишни Мунис бажарганлигига ҳеч бир шак-шубҳа йўқ. Мунис асарни кўчириб бўлгач, яна бир бор диққат билан назардан ўтказган ёки ўша давр аруз билимдонларидан бирига кўрсатган. Натижада, нусхани кўчириш жараёнида содир бўлган айрим нуқсонлар ҳошияда тўғриланган. Бундай тузатишлардан тўрттаси (вв. 8 а, 15 а, 29 а, 37 б) асосий тексда ҳам учрайди. Хато кўчирилган матн устидан юпқа сарғиш қоғоз ёпиштирилиб, устига кейин тузатилган ҳолат ёзиб қўйилган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Қўлёзмага Россияда тайёрланган оч ҳаворанг, дағал қоғоз ишлатилган. Бироқ китоб нам тортганлиги сабабли қоғознинг ранги бир оз ўзгарган.

Нусха асосан қора сиёҳда, руқнлар эса қизил сиёҳда ёзилган, баъзи ўринларга яшил ва ҳаворанг сиёҳ ҳам ишлатилган. Оддий настаълиқ хат. Текстнинг жойланиши ҳар саҳифада 13 йўлни ташкил қилади ҳамда қизил сиёҳда чизилган оддий жадвал ҳам бор.

Китобнинг муқоваси дастлабки, чармли, нақшли, қирмизи ранг-дадир. Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—40. Текст ўлчови—6х12. Қўлёзма ўлчови—11х17.

Библиографик маълумот: Ю. Турсунов. Навоий «Мезонул-авзон»нинг Мунис кўчирган қўлёзма нусхаси ҳақида.—«Ўзбек тили ва адабиёти», 1975, 5-сон, 57—61-бетлар; Уша муаллиф. Навоий асарлари Мунис дастхатида.—«Тошкент оқшоми», 1974 йил 17 июнь.

168

ЯНА УША

302

Асарнинг тексти тўлиқ нусхалардан ҳисобланади. Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёзма ۱۲۵۳ سنه сана 1253 [-милодий 1837—1838 йил-лар]да چهارجوى Чаҳоржўй (Чоржўй) қалъасида خدايار Худоев тарафидан кўчирилган (в. 24 б).

«Мезонул-авзон»нинг бу қўлёзмаси ўзининг кўпгина хусусиятлари билан Қўлёзмалар институти фондидаги 250 рақамли нусхадан кўчирилганлиги маълум бўлди (Қаранг: инв. № 250).

Пойгирлар бор.

Ўрта Осиё қоғози. Текст оддий, равон настаълиқ хати билан битилган. Ҳар саҳифада 17 йўл. Нусха асосан қора сиёҳда, асардаги аруз илмига доир барча истилоҳлар (баҳрлар, вазнлар, руқнлар ва бошқалар) қизил сиёҳда ёзилган. Доиралардаги ёзувлар ҳам қора ва қизил сиёҳ билан бажарилган. Текст оддий қизил жадвал ичига олинган. Донра ва шажаралар ҳам оддий чизиқ билан чизилган.

Варақлар сони—24. Текст ўлчови—8,5х17. Қўлёзма ўлчови—12х20,5.

محبوب القلوب

169

МАҲБУБУЛ-ҚУЛУБ

25—11

Асарнинг ёзилиш таърихи ва мазмуни ҳақида инв. № 316—V дан қаранг.

Диққат билан кўчирилган энг яхши нусхалардан бири. Бошланиши (в. 193 б):

حمد انكاکيم ذاتيغه حمد آنچه کيم سزاوردور ايتسه بولساز

166

Охири (в. 266 б):

بو نامه غه كيم لسانيم اولدى قايل
هر نوع ايل ايشيكا كلكيم اولدى ناقل
تاريخي چو خوش لفظيدين اولدى حاصل
هر كيم او قوسه الهى اولغاي خوش دل

Нуханинг охирида (в. 266 б) - ۱۲۴۵ سنه сана 1245 [милоди 1829—1830 йиллар] деб кўчирилиш таърихи кўрсатилган.

Асар қора сиёҳ билан, сарлавҳалар, шеърий парчаларнинг номлари қизил (қирмизи) сиёҳ билан ёзилган. Бу асарнинг хати ҳам қўлёзмадаги биринчи асар—Навоий терма девонини шикаста хати билан кўчирган котиб қаламига мансубдир. Котиб насрий асар «Маҳбул-қулуб»ни зеру забарлар қўйиб, майда настаълиқда битган. Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан жойлашган ва сарғиш рангли нафис зарҳал жадвал ичига олинган.

Варақлар сони—74 (вв. 193 б—266 б). Текст ўлчови—7x17. Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 25—I дан қаранг.

170

ЯНА УША

2913—11

Асарнинг «Хамса» билан бирга кўчирилган оддий нусхаларидан бири. Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Пойгирлар бор.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар, шеърий парчаларнинг номлари қизил сиёҳда ёзилган. Ҳар саҳифада 15 йўл.

Варақлар сони—32 (вв. 275 б—306 а).

Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 2913—I дан қаранг.

171

ЯНА УША

1429—11

Асарнинг тўлиқ ва саводли кўчирилган нусхаларидан бири. «Хамса» ва «Тарихи мулуки Ажам» билан биргаликда китобат қилинган.

Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Нуханинг охирида (в. 274 а) кўчирилиш таърихи ۱۲۴۸ سنه сана 1248 [милоди 1832—1833 йиллар] деб кўрсатилган.

Пойгирлар бор.

Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар, шеърий парчалар номи, жумалар ва мисралар орасига қўйилган тиниш белгилари қизил сиёҳда ёзилган. Ҳар саҳифада 27 йўл.

Варақлар сони—21 (вв. 254 б—274 а).

Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 1429—I дан қаранг.

Оддий нусхалардан бири. Асарнинг тексти тўлиқ. Нусханинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Кўчирилиш таърихи (в. 63 б): سفر آيى يكرمہ تورتى ۱۲۴۹
1249 сафар ойи йигирма тўрти I-милодий 1833 йил 13 июль.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳ билан оддий, майда настаълиқ хатида ҳар саҳифага 19 йўлдан ёзилган. Қисм, фаслларнинг тартиб сарлавҳалари ўрни бўш қолдирилган (масалан, иккинчи қисм, йигирма бешинчи фасл каби). Улар кейинроқ қизил сиёҳ билан ёзилмоқчи бўлган, бироқ ёзилмай қолган. Дастлабки, қалин картонли муқова.

Варақлар сони—63. Текст ўлчови—8,5x17,5. Қўлёзма ўлчови—16x26.

173

ЯНА УША

1425

Оддий нусхалардан бири. Асарнинг тексти тўлиқ. Нусханинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Кўчирилиш таърихи (в. 88 а):

در تاريخ اول شهر ربيع الاول سنه هزار دو صدو پنجاه و چهار بود که
تمام یافت

Дар таърихи аввали шаҳри рабиул-аввал сана ҳазору ду саду панжоҳу чаҳор будки, тамом ёфт.

Таърих бир минг икки юз эллик тўртинчи йил рабиул-аввал ойининг бошларида (кўчирилиб) тамом бўлди I-милодий 1838 йил май ойининг охирлари.

Пойгирлар бор.

Қўқон қоғози. Қора сиёҳда ёзилган йирик, оддий настаълиқ хат. Сарлавҳалар, шеърий парчаларнинг номлари қизил сиёҳда битилган. Текст ҳар саҳифада 13 йўлдан иборат. Дастлабки муқова.

Қўлёзма бир оз уринган.

Варақлар сони—88. Текст ўлчови—8x16,5. Қўлёзма ўлчови—16x27.

174

ЯНА УША

1550

Оддий нусхалардан бири. Асарнинг тексти тўлиқ. Нусханинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Кўчирилиш таърихи (в. 119 б): ۱۲۵۵ سنه сана 1255 I-милодий 1839 йил.

Котиб (в. 119 б):

نقيب خواجه ابن مؤمن خواجه شاشی

168

Нақибхожа ибн Муъминхожа Шоший.

Ҳамма варақларда пойғирлар бор.

Оқиш, қалин, дағал Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида ёзилган. Сарлавҳалар, шеърий парчаларнинг номлари, жумлалар орасига қўйилган тиниш белгилари учун қизил сиёҳ ишлатилган. Ҳар саҳифада 11 йўл. Дастлабки, қалин картонли, безакли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—119. Текст ўлчови—7x15,5. Қўлёзма ўлчови—15x25.

175

ЯНА УША

919—111

Асарнинг муқаддимаси ва биринчи қисмининг биринчи, иккинчи, учинчи фасл (боб)ларидан иборат. Текст одатдаги жумла билан бошланади.

Охири (в. 369 б):

نايب که مونداق بولغاي نعل قولی شاه ايشيکيدا . . .

Варақлар сони—4 (вв. 366 б—369 б).

Нусханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 919—I дан қаранг.

176

ЯНА УША

2104

Оддий нусхалардан бири.

Кўчирилиш таърихи (в. 103 а): ۱۲۷۱ سنه сана 1271
[-милодий 1854—1855 йиллар].

Пойғирлар бор.

Қўқон қоғози. Қора сиёҳда ёзилган оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 13 йўлдан иборат.

Нусханинг бошланишидан бир варақ тушган. Қўлёзма кўп уринган, варақлар кўчган, турли доғлар босган.

Варақлар сони—103. Текст ўлчови—8x18. Қўлёзма ўлчови—16x26.

177

ЯНА УША

225—1

Оддий нусхалардан бири. Бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Котиб (в. 11 а): ملا عبدالصمد الكاشغرى

Мулло Абдулсамад ал-Қошғарий.

Кўчирилиш таърихи (в. 110 а):

هزار دويست هفتاد سه در سال همدونه در بست هفتم ماه رمضان شريف بود

Ҳазору дувист ҳафтоду се дар соли ҳамдуна дар бисту ҳафтуми моҳи рамазони шариф буд—1273 маймун йили рамазон ойининг 27-куни эди [-милодий 1857 йил 21 май].

Пойгирлар бор.

Оқиш, қалин, юпқа Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар, шеърий парчаларнинг номлари ҳамда жумлалар орасига қўйилган икки ёки уч нуқта аломатлари қизил сиёҳда битилган. Йирик, оддий настаълиқ хат. Текст 11 йўлдан жойлашган ва оддий жадвал ичига олинган.

Дастлабки, қалин картонли, нақшли, безакли, қора муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—110 (вв. 1 б — 110 а). Текст ўлчови—8x18,5. Қўлёзма ўлчови—14x25,5.

178

ЯНА УША

816

Оддий нусхалардан бири. Нусханинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Кўчирилиш таърихи (в. 92 а): ۱۳۱۶ سنه сана 1316 [милодий 1898—1899 йиллар].

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, қалин, дағал Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида ҳар саҳифага 15 йўлдан ёзилган. Сарлавҳалар, шеърий парчаларнинг номлари, жумлалар орасига қўйилган тиниш белгилари қизил сиёҳ билан битилган. Дастлабки, қалин картонли муқова.

Варақлар сони—92. Текст ўлчови—8,5x17,5. Қўлёзма ўлчови—14x24,5.

179

ЯНА УША

1530

«Маҳбубул-қулуб»нинг XX асрда ғоят диққат билан кўчирилган муътабар нусхаларидан бири. Асарнинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Кўчирилиш таърихи (в. 89 а): ۱۳۵۸ فى شهر رمضان مبارك فى سنه ۱۳۵۸ Фи шаҳри рамазони муборак фи сана 1358 [милодий 1939 йилнинг октябрь-ноябрь ойлари].

Котиби (в. 89 а): مهرکن خدای بیرکان دیوان ابن استاد محمد پناه

Мухркан Худойберган Девон ибн Устод Муҳаммад Паноҳ.

Хива шаҳрида кўчирилган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, Европа қоғози. Текст қора сиёҳда ёзилган. Сарлавҳалар, шеърий парчаларнинг номлари, жумлалар орасига қўйилган ромб шаклидаги уч нуқталар қизил сиёҳда бажарилган. Нусханинг хати Хоразм хаттоглик мактабига хос бадний настаълиқ. Текст ҳар саҳифада 13 йўлдан иборат бўлиб, зарҳал жадвал ичига олинган. Дастлабки, қалин картонли, Хоразм китобат санъатига хос безакли муқова.

170

Қўлёзма яхши сақланган.
Варақлар сони—89. Текст ўлчови—9x5,5. Қўлёзма ўлчови — 15,5x22.

180

ЯНА УША

1553—11

Оддий нусхалардан бири.
Бошланиши одатдаги жумладан иборат.
Охири (в. 188 б):

بر نامه که خامه سیغه قیلدینک مکتوب

Бу рубойнинг қолган уч мисраси ва ундан кейинги таърих-
рубой сўнгги варақда ёзилган, у варақ тушган.

Қўлёзма XIX асрнинг биринчи ярмига мансуб.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдироқ Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳ билан,
сарлавҳалар қирмизи сиёҳ билан битилган. Нусханинг хати йи-
рик, оддий настаълиқ. Ҳар саҳифада 13 йўлдан жойлашган. Асар
Фузулийнинг «Лайли ва Мажнун» достони билан биргаликда
дастлабки муқовага олинган.

Қўлёзма бирмунча уринган ҳамда сўнгги варағи тушган.

Варақлар сони—75 (вв. 114 б—188 б). Текст ўлчови—9x18.
Қўлёзма ўлчови—15x25.

181

ЯНА УША

2070—11

Оддий нусхалардан бири. Асарнинг тексти тўлиқ. Нусханинг
бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёзма XIX асрга мансуб.

Пойгирлар бор.

Қўқон қоғози. Қора сиёҳда ёзилган бадхат настаълиқ. Сарлав-
ҳалар, шеърий парчаларнинг номлари қизил сиёҳда битилган.
Текст ҳар саҳифада 14 йўлдан жойлашган. Кейин қилинган му-
қова.

Қўлёзма уринган.

Варақлар сони—97 (вв 31 б—127б). Текст ўлчови—8x15. Қўл-
ёзма ўлчови—14x22.

182

ЯНА УША

2499—V

Ноъулиқ нусхалардан бири. Учинчи қисмнинг 106-танбиҳида
текст узилиб қолган. Бошланиши одатдаги жумладан иборат.
Охири (в. 265 б):

ما مورلار نافرمانليغيدین روز کاری قاتیغ
محکوملار بی سامانلیغیدین تیریکیکی آچینگ

171

Қўлёзма XIX асрга мансуб.

Варақларда пойгирлар бор. Оқиш, қалин, дағал Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида кўчирилган. Сарлавҳалар, шеърий парчаларнинг номлари, жумлалар орасига қўйилган тиниш белгилари қизил сиёҳда бажарилган. Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан жойлаштирилган. Кейин қилинган муқова.

Қўлёзма уринган, турли доғлар босган, охири йўқ.

Варақлар сони—70 (вв. 196 б—265 б). Текст ўлчови—8,5х16. Қўлёзма ўлчови—15х26.

183

ЯНА УША

71—1

Оддий нусхалардан бири. Нусханинг бошланиши ва охири одатдаги матнга эга.

Қўлёзма XIX асрга мансуб.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози. Текст қора сиёҳ билан оддий настаълиқ хатида ёзилган. Сарлавҳалар, шеърий парчаларнинг номлари, жумлалар орасига қўйилган тиниш белгилари учун қизил сиёҳ ишлатилган. Ҳар саҳифада текст 15 йўлдан иборат. Дастлабки, қалин картонли, безакли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—67 (вв. 1 б—67 б). Текст ўлчови—7,5х18. Қўлёзма ўлчови—15х25.

خمسة المتحيرين

ХАМСАТУЛ-МУТАҲАЙИРИН

184

8—III

Асарнинг ёзилиш таърихи ва мазмуни ҳақида инв. № 316—X дан қаранг.

Асарнинг қадимий, тўлиқ нусхаларидан. «Арбаин», «Назмул-жавоҳир», «Вақфия» билан бирга кўчирилган ва бир тўпламга киритилган.

Бошланиши одатдаги рубоидан иборат.

Охири (в. 84 б):

شاه معنی را کر صورت افتاد چنین
باد تا حشر شه صورت و معنی آمین

Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан жойлашган. Шеърий парчалар икки устунга олинган.

Варақлар сони—45 (вв. 40 б—84 б).

Нусханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. 8—11 дан қаранг.

172

ҲОЛОТИ САИИД ҲАСАН АРДАШЕР

Алишер Навоийнинг «Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер» рисоласи хотирот характерида бўлиб, 1490—1491 йилларда ёзилган. Асарда Навоий XV асрнинг йирик маданият арбоби, кўзга кўринган шоир, ўзининг энг яқин кишиларидан бири Сайид Ҳасан Ардашер (1415/16—1488/89 йиллар)нинг ҳаёти ва фаолиятини ёритади.

Ушбу нусха асарнинг эътиборли нусхаларидан ҳисобланади. Бошланиши (в. 142 б):

لطف ایلابان ای مستقیم قدس آثار
بیر قاتلا فنا کلشنیدا ایلا کذار

Охири (в. 150 а)—рубойй

اول سالک پاک خلقت پاک آمین
چون بولدی حریم وصل ارا پرده نشین
روحی مددی بیله بو محجور حزین
آمین فنا فقر تاپقای آمین

Нусхани шоир Мунис 1799 йилда кўчирган.

Ҳамма варақларда пойгирлар бор.

Текст ҳар саҳифада 19 йўлдан сидирға, шеърий парчалар икки устун қилиб жойлаштирилган.

Варақлар сони—9 (вв. 142 б—150 а).

Нусханнинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 2—1 дан қаранг.

وقفیه

ВАҚФИЯ

Асарнинг ёзилиш таърихи ва мазмуни ҳақида инв. № 316—XVI дан қаранг.

Асарнинг қадимий, тўлиқ нусхаларидан. «Арбаин», «Назмул-жавоҳир», «Хамсатул-мутаҳаййирин» билан бирга кўчирилган ва бир тўпламга киритилган.

Бошланиши (в. 85 б):

علوم حقایقی بلکی حقایق علومی نینک فصیح کلام لیتق و صحیح حدیث لیتق
مدرس لاری . . .

Охири (в. 110 б):

اول قاعده نی کیم که توتار بار اولسون
تینکری باری حالت دا انکا یار اولسون

کیم بوزسا بوزوقلوغنه سزاوار اولسون
حق لعنت و قهریغه کرفتار اولسون

Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан сидирға жойлашган. Шеърый парчалар икки устунга олинган.

Варақлар сони—26 (вв. 85 б—110 б).

Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 8—11 дан қаранг.

187

ЯНА УША

2766—I

Асарнинг оддий нухаларидан. «Хазойинул-маоний»дан тузилган терма девоннинг бошланишидан олдин кўчирилган.

Бошланиши (в. 1 б):

بو مقلّماتدين غيرى مقدمه كه حضرت . . .

Нуханинг охири анчагина текст етишмаган ҳолда қуйидаги рубой билан тугалланади (в. 25 а):

تا ساکن ایرور دهر و فلک مستعجل
سورسون ایکیسینه حکم شاه عادل
اندين منکا بو مراد اولسون حاصل
میندین انکا بو مراد بنده لیق اولسون واصل

Пойгирлар бор.

Текст қора сиёҳда ёзилган ва ҳар саҳифада 13 йўлдан жойлаштирилган.

Варақлар сони—25 (вв. 1 б—25 а).

Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 2766—II дан қаранг.

188

ЯНА УША

919—II

Асарнинг нотўлиқ нухаларидан. Охиридан етишмайди.

Бошланиши (в. 393 б):

چون حق سبحانه و تعالى نينک . . .

Охири (в. 365 б):

اکر بوالعجب حالیمدین شمه اظهار قیلسام اول حضرت نینک نازک
میزاجیغا موجب غم و مبارک خاطر یغه باعث الم بولغای

Варақлар сони—13 (вв. 353 б—365 б).

Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 919—I дан қаранг.

Асарнинг нотўлиқ нусхаларидан. Ҳаким Термизийнинг бир рисоласи, Пошшохожанинг «Гулзор» номли ҳикоялар тўплами, номаълум муаллифнинг Навоий ҳаёти ҳақида ёзган бир асари ҳамда Навоий «Бадоеул-бидоя»сининг дебочаси билан биргаликда кўчирилган.

Нуханинг охирида текстнинг анчагина қисми ёзилмай, узилиб қолган ва ўша ердан «Бадоеул-бидоя»нинг дебочаси бошланиб кетган.

Бошланиши (в. 129 б):

علوم حقایقی بلکه حقایق علومى نینک فصیح کلام لیق و صحیح حدیث لیق
مدرس لاری . . .

Охири (в. 162 б):

تا ساکن ایرور دهر و فلک مستعجل
سورسون ایکیسینه حکم شاه عادل
اندىن منکا بو مراد اولسون حاصل
میندىن انکا بو مراد بنده لیق اولسون واصل

Қўлёзманинг кўчирилиш таърихи «Бадоеул-бидоя» дебочасининг охирида кўрсатилган (в. 179 а): ۱۲۸۴ сана
1284 [-милодий 1867—1868 йиллар].

Пойгирлар қўйилган.

Оқиш юпқа, шалдироқ, сифатли Қўқон қоғози. Қора сиёҳ билан битилган оддий настаълиқ хат. Текст ҳар саҳифада 11 йўлдан жойлашган. Дастлабки, картонли муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—34 (вв. 129 б—162 б). Текст ўлчови—8x15. Қўлёзма ўлчови—13x20.

Нотўлиқ нусхалардан бири. Асарнинг бош қисми йўқ ва охири тугамай узилиб қолган.

Бошланиши (в. 1 а):

طرب سنجاييدىن کر ايستارم کام
انکا محنت کليدين بيرسام آرام

Охири (в. 11 б):

اکر بوالعجب حاليم دين شمه اظهار قیلسام اول حضرت نینک مزاجیغه
موجب غم و مبارک خاطر یغه باعث الم بولغای

Варақлар сони—11 (вв. 1 а—11 б).
Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 308—II дан қаранг.

منشآت

191

2776

МУНШАОТ

Асарнинг ёзилиш таърихи ва мазмуни ҳақида инв. № 316—VIII дан қаранг.

Ушбу нусха асарнинг оддий нусхаларидан ҳисобланади. Таркибида 69 та мактуб бор.

Бошланиши (в. 1 б):

حمد موفور اول صانع غه كيم . . .

Охири (в. 38 а):

. . . آمال و امانی فرخنده و نجوم طالع و زنده کانی پاینده و رخشنده

باد

«Муншаот» тугагандан кейин Навоийнинг иккита («Харобот аро кирдим ошуфта ҳол» ва «Яна муғ дайрига кирдим сармаст» нақоратли) таржибанди келтирилган (вв. 39 б—49 а).

Нуханинг охирида (в. 38 а) кўчирилиш таърихи ҳижрий ва милодий ҳисобда ёзиб қўйилган: 1336 [—милодий 1917].

Ҳамма варақларда пойгир бор.

Текст оқ рус қоғози — катакли дафтарга қора сиёҳда насх аралаш настаълиқ билан кўчирилган. 16-варақгача хат йирикроқ ёзилган ва ҳар саҳифада 18 йўл. 17-варақдан хат бирмунча майдалашади ва ҳар саҳифада 20 йўлдан иборат.

Дастлабки, қалин картон муқова.

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—38. Текст ўлчови—10,5x17. Қўлёзма ўлчови—14,5x22.

تاریخ انبیا و حکما

192

533—II

ТАРИХИ АНБИЁ ВА ҲУКАМО

«Тарихи анбиё ва ҳукамо» 1485—1489 йиллар ўртасида ёзилган. Асар икки қисмдан иборат бўлиб, биринчи қисмида пайғамбарлар ҳаётига доир турли нақл ва ривоятлар баён этилади; иккинчи қисмида эса қадимги юнон ва эрон файласуфлари ҳақида маълумот берилиб, уларнинг ҳикматли сўзларидан намуналар келтирилади.

176

Асарнинг ушбу нусхаси энг қадимий ва мўътабар нусхалар-
дандир.

Бошланиши (в. 48 а):

... توشسه انکا بيرکای هابل نينک قربانی قبول توشوب آدم عليه السلام
اقلیمانی انکا بيردی

Охири (в. 73 а):

يکيت ليکدا ييغ علم نينک مخزنی
قاريلیغ چاغی دا خرج قيلغیل آتی

Асосий текст қора сиёҳда, киши номлари қизил сиёҳда ёзилган.
Нусханинг хати майда, бадийи наस्ताълиқ. Текст ҳар саҳифада 27
йўлдан сидирға жойлашган ва зарҳал жадвал ичига олинган.

Асарнинг бош қисмидан бир варақ йўқ.

Варақлар сони—26 (вв. 48 а—73 а).

Нусханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 533—I дан қа-
ранг.

193

1429—III

تاریخ ملوک عجم

ТАРИХИ МУЛУКИ АЖАМ

Асарнинг ёзилиш таърихи ва мазмуни ҳақида инв. № 2589—V
дан қаранг.

Асарнинг тўлиқ бўлмаган нусхаларидан бири. Текст Баҳром
бинни Яздижурд воқеасида узилиб қолади. Бошланиши одатдаги
жумлага эга.

Охири (в. 286 а):

اول ایشنی انکا ظاهر قیلدی ایرسه قبول قیلیب یالغوز باریب . . .

Пойгирлар бор. Текст қора сиёҳда, сарлавҳалар, исмлар, шеъ-
рий парчалар номи, тиниш белгилар қизил сиёҳда бажарилган ва
ҳар саҳифада 27 йўлдан жойлашган.

Варақлар сони—12 (вв. 275 б—286 а).

Нусханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 1429—I дан
қаранг.

اربعین

194

АРБАИН

8—I

Асарнинг ёзилиш таърихи ва мазмуни ҳақида инв. № 316—XII
дан қаранг.

12—165

177

Бу қадимий тўлиқ нусха «Назмул-жавоҳир», «Хамсатул-мутаҳаййирин» ва «Вақфия» билан биргаликда кўчирилган ва китобат қилинган.

Бошланиши (в. 1 б):

حمد انكاکيم كلام خير مال
قىندى ايلكا رسوليدىن ارسال

Охири (в. 6 б):

که نوایی غه اول دعا يیتکای
بلبل روحی غه نوا يیتکای

Асарнинг аввалидан икки варақ кейинчалик Қўқон қоғозига ёзиб қайта тикланган. Нуханинг кейинчалик Қўқон қоғозига ёзиб тикланган 1- ва 2-варақларида текст қора сиёҳда, тўртликлар устидаги ҳадислар қизил сиёҳда оддий настаълиқ хатида ёзилган. Асарнинг 3—6-варақларидаги тўртликлар қора сиёҳ билан, ҳадислар тиллоранг (зарҳал) сиёҳ билан Ҳирот услубига хос нафис, чиройли настаълиқ хатида битилган. Текст ҳар саҳифада 15 йўлдан икки устунда жойлашган.

Варақлар сони—6 (вв. 1 б—6 б).

Нуханинг бошқа хусусиятлари ҳақида инв. № 8—II дан қаранг.

195

ЯНА УША

106—IV

Аввал Жомий ва Навоий «Арбаин»ларига асос бўлган ҳадис (арабча), сўнг шу ҳадис мазмунидан келиб чиқиб ёзилган Жомий қитъаси (форсча) ва Навоий қитъаси (ўзбекча) келтирилади. Арабча ҳадис ҳам, Жомий ва Навоий қитъалари ҳам 40 тадан-Навоий асарининг муқаддимаси тушиб қолган (ёзилмаган), хотимаси бор (10 байт).

Бошланиши (в. 122 б—123 а):

Ҳадис:

لا يؤمن احدكم حتى يحب لاخيه ما يحب لنفسه

Ло юъмину аҳадукум ҳатто юҳибба ли ахиҳи мо юҳиббу ли нафсиҳи. Жомий қитъаси:

هر کي را لقب مکن مومن
کرچه از سعی جان تن کاهد
تا نخواهد برادر خود را
آنچه از بهر خویش خواهد

Навоий қитъаси:

مؤمن ایرماستور اول که ایماندين

روزگارین یوز صفا کورکای
تا که قارداشیغه روا کورماس
هر نی کیم اوزیکا روا کورکای

Нуханинг охири (в. 163 а):

که نوایی غه اول دعا بیتکای
بلبل روحیفه نوا بیتکای

Асар охирида кўчирилиш таърихи йўқ. Қўлэзмага кирган бошқа асарларнинг сўнгида 1301 I-милодий 1884 йил санаси ёзиб қўйилган.

Қўқоннинг юпқа, шалдироқ, ҳафтранг қоғози.

Текст қора, қизил, бинафша, яшил сиёҳларда йирик, ҳуснихат настаълиқ билан ёзилган. Қўлэзмани очганда ўнг саҳифанинг тепасига ҳадис ва Жомий тўртлиги, чап саҳифага Навоий тўртлиги жойлашган. Тўртликлар оддий жадвал ичига олиниб, қиялатиб ёзилган.

Дастлабки, қалин картонли муқова.

Қўлэзма яхши сақланган.

Варақлар сони—42 (вв. 122 б—163 а). Текст ўлчови—7,5x12,5. Қўлэзма ўлчови—12,5x20,5.

نظم الجواهر

196

НАЗМУЛ-ЖАВОҲИР

8—II

«Назмул-жавоҳир» Алишер Навоийнинг дидактик ва ахлоқий қарашларини акс эттирувчи асар бўлиб, 1485 йилда яратилган. Ҳусайн Бойқаро худди шу йили Навоий ижодини таҳлил қилишга бағишланган «Рисола»сини ёзади. Навоийда ҳам Ҳусайн Бойқарога жавобан бирор асар яратиш фикри туғилади. Бунинг учун Навоий Ҳазрати Имом Алига нисбат бериб келинаётган «Насрул лаолий» деб аталувчи араб ҳикматларининг мазмунидан фойдаланиб, тўртлик—рубойлар ёзади ва уларга «Назмул-жавоҳир» деб ном беради. Навоий «Назмул-жавоҳир»га каттагина насрий муқаддима ҳам бағишлайди (ушбу нусхада муқаддима 7 б—16 б варақларига жойлашган). Муқаддимада асарнинг ёзилиш сабаблари батафсил баён қилинади. Сўнгра «Назмул-жавоҳир»нинг асосий тексти бошланади (нусхада 16 б—38 б варақлар), у 268 рубойдан иборат. Асарнинг турли нусхаларида рубойлар миқдори турлича бўлиб, баъзиларида 270 та, баъзиларида 268 та ва баъзиларида 266 та берилган. Ҳар бир шеър тепасида араб тилида бир ҳикмат берилади, сўнг тагида рубой келтирилади. Масалан,

ثبات الملك بالعدل

деган ҳикмат мазмунига қуйи-

даги тўртлик ёзилган (в. 19 б):

Адл айлаки, ул халқ ҳаёти бўлмиш,
Хуш ул кишиким — адл сифоти бўлмиш,
Ҳам мулк била адл жиҳоти бўлмиш,
Ҳам адл била мулк саботи бўлмиш.

«Назмул-жавоҳир»нинг бу нусхаси XV аср охири ёки XVI аср бошларида Навоий асарларидан тузилган кичик бир тўпламга киритилган. Тўпламда тўрт асар мавжуд бўлиб, «Арбаин» (вв. 1 б—6 б), «Назмул-жавоҳир» (вв. 7 б—39 а), «Хамсатул-мутаҳаййирин» (вв. 40 б—84 б), «Вақфия» (вв. 85 б—110 б) тартибида жойлашган. Қўлёзманинг аввалида «Арбаин»нинг 1- ва 2-варақлари тушиб кетган бўлиб, XIX асрда Қўқон қоғозига ёзиб, қайта тикланган. Тўпламдаги кейинги асарларнинг дастлабки тексти яхши сақланган. Қўлёзмага кирган мазкур тўрт асарнинг нусхаси қадимийлиги, тўлиқлиги жиҳатидан уларнинг илмий-танқидий матинини тайёрлашда, умуман Навоий меросини ўрганишда бебаҳо аҳамиятга эга.

Нуханинг бошланиши (в. 7 б):

هر لایلی منشوره کیم فکرت غواصی صفا زجاجه سین باشی غه تارتیب دقت
رشته سین قولی غه توتوب حمد و ثنا عمانی دین حاصل قیلغای

Охири (в. 39 а):

بو طرفه که فرخنده دورور فالی انینک
یوق ماه چین لار ایچرا امثالی انینک
هم فاتحه سی نقطه سیدور خالی انینک
هم خاتمه لولولاری خلخالی انینک

Тўпламдаги ҳамма асарлар охирида котиб ва кўчирилиш таърихи ҳақида маълумот йўқ. Қўлёзмадаги иккинчи асар «Назмул-жавоҳир» охирида (в. 39 а) котиб томонидан ёзилган мана бу рубой бор:

کیم صفحه حسنی غه هوایی قیلغای مسکین خطی حرفین ابتدایی قیلغای
هر لفظی دا چون کسب صفایی قیلغای امیدکه راقم غه دعایی قیلغای

Учинчи асар «Хамсатул-мутаҳаййирин» сўнгиди (в. 84 б) кейинроқ бошқа киши қалами билан диний мазмундаги жумлалар ёзилган. Бу текстнинг қўлёзманинг котиби ва кўчирилиш таърихи га ҳеч бир алоқадорлиги йўқ.

Тўртинчи асар «Вақфия» охирида (в. 110 б) Навоийнинг Мавлоно Басирий деган киши ҳақида ёзган қисқача мактуби келтирилади:

اصحاب بصیرتغه روشن و مبین بولغای کیم ارباب شعرینک عین بصیری

يار انيس مولانا بصيرى بو ديارغه كيلوب اقران و امثالدين منفرد بولوب
 مخلصى ديك فضل وضوحى تاپتى اول اجل دين بيزكا لازم بولدى كيم
 فضل اهليغه بير نامه ييبايرب مولاناي مشار ايله نينك آتيغه بير معما
 خاطرغه خطور قيلغاي لار معما
 در حقيقت كچارسد باصد
 هر كرا در نظر دويى باشد
 والله بصير بعباده و هو العليم الخبير و بالا جابته جرير
 تاريخش نامه نوشتم
 كشير التقصير على شير

Бизнингча, бу мактубни қўлёмзани кўчирган котиб бошқа бирор ҳужжатдан олиб, «Вақфия»нинг охирига қўшиб ёзиб қўйган. Шундай қилиб, тўпلامдаги ҳар бир асар охирида берилган қайдлар қўлёмзанинг кўчирилиш таъриhini аниқлашга ёрдам бера олмайди. Биз «Вақфия» сўнгидаги мактубни Навоий ижодини ўрганишда тадқиқотчиларга тарихий ҳужжат сифатида фойдаси тегиши мумкин деган мулоҳаза билан келтирдик.

Қўлёмза тўпلامнинг китобат тарихига келсак, қоғози, хати, бадийи безаклари (унвон, жадваллари) XV аср охири ёки XVI аср бошларида кўчирилганлигини тасдиқлаб турибди.

Китоб варақларида пойғир белгилари бор. Лекин таъмир вақтида кўп варақлардаги пойғирлар кўринмай қолган.

Қўлёмзага Ҳиротнинг новвотранг, ипак қоғози ишлатилган. Текст қора сиёҳда ёзилган. Сарлавҳалар, насрий текстлар орасидаги шеърий парчаларнинг номлари, арабча жумла ва ҳикматлар қизил сиёҳда бажарилган. Ҳирот хаттотлик мактабига хос нафис, чиройли настаълиқ хат. Насрий текст ҳар саҳифада 15 йўлдан сидирғасига, шеърий текстлар ҳар саҳифада 15 йўлдан икки устунда жойлашган.

Ҳар бир асар бошланишида (вв. 76, 406, 856) кичик, нафис, зарҳал унвон бор. Текст зарҳал жадвал ичига олинган.

Қўлёмзанинг муқоваси тушиб кетган.

Тўпلامнинг бошдан-охир варақларини сув доғлари босган. Аммо бу доғлар текстга шикаст етказмаган (текстни ўқиш мумкин). Ҳузвдан кўчган варақлар таъмир вақтида тикланган.

Варақлар сони—33 (вв. 76—39 а). Текст ўлчови—6,5x13,5. Қўлёмза ўлчови—11x19.

197

ЯНА УША

2770—I

Асарнинг тўлиқ бўлмаган нусхаларидан ҳисобланади. Таркибида муқаддима қисмидан кейин 215 та рубоий бор. Нусха одатдаги жумла билан бошланади.

181

Охири (в. 30 б)—рубойй:

هر كيمغه خرد طريقي نينك نستي بار
دولتغه اكر يتسه اتينك مدتي بار
اخمتق كه چو يتسه سلطنت صنعتي بار
سلطان ليغى نينك زوالیغه سرعتی بار

«Назмул-жавоҳир» рубойларидан кейин Умар Хайём, Ҳазрати Занги Ота, Ҳазрати Сайид Амир Қалон, Ҳазрати Хожа Жаҳон, Мавлавий Жомий рубойлари берилган (вв. 30 б—33 а).

Асарнинг охирида китобат тарихи ва жойи, котиби ҳақида маълумот йўқ. Бироқ қўлёзмага кирган бошқа икки асарнинг сўнгида (вв. 94 а, 102 а) 1265 [милодий 1849] санаси ёзиб қўйилган.

Ҳамма варақларда пойгир бор.

Оқиш, юпқа, шалдиरोқ Қўқон қоғози.

Текст қора сиёҳ билан йирик, оддий настаълиқ хатида ёзилган. Ҳар саҳифада икки устунли 15 йўл (ҳар саҳифага бешта арабий ҳикмат ва бешта рубойй жойлашган).

Қўлёзма яхши сақланган.

Варақлар сони—30 (вв. 1 б—30 б). Текст ўлчови—8,5x17,5. Қўлёзма ўлчови—15x25.

КЎРСАТКИЧЛАР

АСАРЛАР НОМИ ҚЎРСАТКИЧИ

Араб ёзувида

1, 76, 194, 195	اربعم
1—12, 15, 17, 19, 32, 35, 36, 39, 42,	بدایع البدایه دیباجه سی
46, 48, 68, 69, 71, 72, 76, 84, 89, 94,	بدایع البدایه
112	بدایع الوسط
8	تاریخ انبیا و حکما
24—26	تاریخ ملوک عجم
192	تیرمه دیوان
3, 193	حالات سید حسن اردشیر
28—102	حیرت الابرار
185	خزاین المعانی دیباجه سی
152—154	خزاین المعانی
1, 23	خمسه
1—5, 9—21	خمسه نینک تورت داستانی کیریتیلکان نسخه لار
1, 2, 4, 5, 114—140	خمسه نینک اوچ داستانی کیریتیلکان نسخه لار
141—143	خمسه نینک ایکی داستانی کیریتیلکان نسخه لار
144—146	خمسه المتحیرین
147—151	سبه سیار
1, 3, 184	سد اسکندری
155	غرایب الصغر
156	غزلیات
22, 23	
103—113	

¹ Асарлар номи, котиблар ва саҳҳофлар исми, хаттотлик ва бадий китобат санъати жиҳатидан алоҳида аҳамиятга эга қўлёзмалар қўрсаткичларндаги рақамлар тавсиф рақами.

1, 5, 157—164
 1, 165, 166
 1—4, 169—183
 1, 3, 191
 3, 167, 168
 196, 197
 1, 3, 186—190

فواید الكبير

لسان الطير

مجالس التفانس

محبوب القلوب

منشآت

ميزان الاوزان

نظم الجواهر

وقفيه

Ҳозирги ёзувда

Арбаин	1, 76, 194, 195
«Бадоеул-бидоя» дебочаси	1—12, 15, 17, 19, 32, 35, 36, 39, 42, 46, 48, 68, 69, 71, 72, 76, 84, 89, 94, 112
Бадоеул-бидоя	8
Бадоеул-васат	24—26
Вақфия	1, 3, 186—190
Лисонут-тайр	1, 5, 157—164
Мажолисун-нафоис	1, 165, 166
Маҳбубул-қулуб	1—4, 169—183
Мезонул-авзон	3, 167, 168
Муншаот	1, 3, 191
Назмул-жавоҳир	196, 197
Сабъаи сайёр	155
Садди Искандарий	156
Тарихи анбиё ва ҳукамо	192
Тарихи мулуки Ажам	3, 193
Терма девон	28—102
Фавойидул-кибар	27
«Хазойинул-маоний» дебочаси	1, 23
Хазойинул-маоний	1—5, 9—21
Хамса	1, 2, 4, 5, 114—140
«Хамса»нинг тўрт дostonи киритилган нусхалар	141—143
«Хамса»нинг уч дostonи киритилган нусхалар	144—146
«Хамса»нинг икки дostonи киритилган нусхалар	147—151
Хамсатул-мутаҳаййирин	1, 3, 184
Ғазалиёт	103—113
Ғаройибус-сиғар	22, 23
Ҳайратул-аброр	152—154
Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер	185
*165	185

47	قوام‌الدین خواجه ولد سیاد پناه ایشان محمد سید خواجه
101	کمال خواجه
11	محمد
87	محمد الصادق بن محمد صالح کاشغری
133	محمد رافع بن شیخ محمد صالح سمرقندی
39	محمد رحیم بن نعمت‌جان تاشکندی
46	محمد علی خواجه بن نصرالدین خواجه
142	محمد غازی خان ابن حاکم محمد خان تاشکندی
136	محمد شاه یونس خان
147	محمد طاهر بن باباییک ولد شاه محمد ایشک اقباشی
121	محمد طاهر خواجه . . . شهرسبزی
135	محمد قابل بن ملا عوض بدل عربخانه‌کی
118	محمد میرحادی ابن محمد نظام‌الدین
137	محمد یعقوب خواجه خالص
60	محمد یونس شهرسبزی
165	محمود عنبرین زرّین قلم
150	مصطفی قل‌بیک ولد عبدالوهاب بیک
93	ملا احمد خواجه
98	ملا احمد قاری
153	ملا توخته ابن ملا نور محمد کاشغری
36	ملا جمعه‌بای ابن اوتقا
35	ملا حی
141	ملا روزی کاتب
156	ملا سیدنیاز ابن ملا محمد یعقوب
177	ملا عبدالصمد الکاشغری
57	ملا عبدالرسول ابن عوض محمد حضار
31	ملا عبدنبی خان قاصی
117	ملا عزیز ابن ملا جاروب
4	ملا اسماعیل خواجه ابن محمد شریف خواجه
122	ملا علم‌الدین ابن ملا محمد الکاشغری
54	ملا صفرخان ابن حیت خان
129	ملا محمد سعید تاشکندی

56	Мла محمدقلی ابن ملا محمد رسول
14	Мла مقیم سمرقندی ابن اوستا باباجان
179	مهركن خدای بیركان دیوان ابن اوستاد محمد پناه
152	میرزا اسدالله خان قراخانی
27	میرزا سعید
65	میرزا عصمت الله
2	میرزا محمد نظر
52	میرزا یوسف میالکالی
174	نقیب خواهه ابن مؤمن خواهه شاشی
116	یحی ابن فضلی علی شیخ ظبقی کرمودی

Ҳозирги ёзувда

Абдулкарим	16
Абдулқодир ибн Мулло Баҳодир	
Кошғарий	125
Абдулғаффор Хўқандий	37
Абдурахим ибн Муҳаммад Фозил	
Кошғарий	1
Азимжон	103
Али бинни Нур	8
Домла Абдуллоҳ валад Домла	
Муҳаммад Мурод	
Домла Муҳаммад Юсуф	5
Дўстмуҳаммад валад Эшмуҳаммад	23
Жамолиддин Ҳусайний	116
Ибн Абулмакорим Абдулваҳҳоб	138
ал-Ҳижозий	
Ибодуллоҳожа бинни Одилхожа	114
Шоший	
Иброҳим Хивақий бинни Муҳаммад Яъқубхожа	44, 48
Иброҳимхожа ибн Муҳаммадсолиҳхожа Устаравшаний	154
Қамолхожа	51
Маҳмуд анбарин зарринқалам	101
Мирзо Асадуллоҳон Қарохоний	165
Мирзо Исматуллоҳ	152
Мирзо Муҳаммад Назар	65
Мирзо Саид	2
Мирзо Юсуф Миёлколий	27
Мулло Абдунабихон Қози	52
Мулло Абдурасул ибн Авазмуҳаммад Ҳаззор	31
Мулло Абдуссамад ал-Кошғарий	57
Мулло Азиз ибн Мулло Жоруб	177
Мулло Аҳмадхожа	117
Мулло Аҳмад Қори	93
	98

Мулло Жумабой ибн Утқа (?)	36
Мулло Илмуддин ибн Мулло Муҳаммад ал-Кошғарий	122
Мулло Исмоилхожа ибн Муҳаммад Шарифхожа Урганжий	4
Мулло Муқим Самарқандий ибн Усто Бобожон	14
Мулло Муҳаммад Санд Тошкандий	129
Мулло Муҳаммад Қули ибн Мулло Муҳаммад Расул	56
Мулло Рўзи Қотиб	141
Мулло Сайидниёз ибн Мулло Муҳаммад Яъқуб	156
Мулло Сафархон ибн Ҳайитхон	54
Мулло Тўхта ибн Мулло Нурмуҳаммад Кошғарий	153
Мулло Ҳай	35
Мустафоқулбек валад Абдулваҳҳоббек	150
Муҳаммад	11
Муҳаммад ас-Содиқ бинни Муҳаммад Солиҳ Кошғарий	87
Муҳаммад Алихожа бинни Насриддинхожа	46
Муҳаммад Мирҳоди ибн Муҳаммад Низомиддин	118
Муҳаммад Раҳим бинни Неъматжон Тошкандий	39
Муҳаммад Рофиъ бинни Шайх Муҳаммад Солиҳ Самарқандий	133
Муҳаммад Тоҳир бинни Бобобек валад Шомуҳаммад Эшиққоқобоши	147
Муҳаммад Тоҳирхожа... Шаҳрисабзий	121
Муҳаммад Шоҳ Юнусхон	136
Муҳаммад Юнус Шаҳрисабзий	60
Муҳаммад Яъқубхожа Холис	137
Муҳаммад Қобил бинни Мулло Авазбадал Арабхонагий	135
Муҳаммад Ғозихон ибн Ҳоким Муҳаммадхон Тошкандий	142
Муҳкан Худойберган Девон ибн Устод Муҳаммад Паноҳ	179
Нақибхожа ибн Муъминхожа Шоший	174
Охунд ибн Мир Ҳасан ал-Чаҳоргўий	19
Пир Муҳаммад ибн Шайх Тоҳир Табризий	28
Сайид Маҳмуд валад Муҳаммад Турди Сайид	124
Фахриддинхожа ибн Иброҳимхожа Хожаниёз бинни Мулло Муҳаммад Муъмин Қулихожа	34
Худоёр	3
Шермуҳаммадбек ибн Аваз Ми-	168
	189

роб валад Шермуҳаммад Ми- роб Хивақий	155, 167 5
Эшонхожа ибн Қубодхожа Эшон Яҳё ибн Фазлий Али Шайх Таба- қий Қирмарвдий (?)	
Қувомиддинхожа валад Сайёд Па- ноҳ Эшон Муҳаммад Сайид- хожа	116
Қурбон Муҳаммад бинни Домла Эркабой Тошкандий	47

САҲҲОФЛАР ИСМИ КЎРСАТКИЧИ

24

Араб ёзувида

44	ابولقاسم قارى
65	ايشان قلى
139	سعید احمدخواجه
133	سعید محیدخواجه
124	عبدالحلیل
56	غیب الله
5	محمد رحیم
38	محمد سیدخواجه
148	محمد شریف غالب
107	محمد صالح
41	مقصود
130	ملا ايشان قلى
27	ملا حالمومن
126	ملا حکیمخواجه
135	ملا عبدالعظیم
51	ملا کبیاة
39	ملا محمد امین
134	ملا محمد غفور
108, 118	ملا محمد نظر
2	ملا نیاز
61	میر قاسم
20	میر محمد
155	میر محمد ناصر
121	میرزا عبادالله
13	تعمت قارى
190	

Ҳозирги ёзувда

Абдулҳалил	124
Абулқосим Қори	44
Мақсуд	41
Мир Муҳаммад	20
Мир Муҳаммад Носир	155
Мир Қосим	61
Мирзо Ибодуллоҳ	121
Мулло Абдулазим	135
Мулло Киёт	51
Мулло Муҳаммад Амин	39
Мулло Муҳаммад Назар	108, 118
Мулло Муҳаммад Фафур	134
Мулло Ниёз	2
Мулло Эшон Қули	130
Мулло Ҳаким Хожа...	126
Мулло Ҳолмўмин	27
Муҳаммад Сайид Хожа	33
Муҳаммад Солиҳ	107
Муҳаммад Раҳим	5
Муҳаммад Шариф Ғолиб	143
Неъмат Қори	13
Саид Аҳмад Хожа	130
Саид Муҳид Хожа	133
Эшон Қули	6
Ғайбуллоҳ	56

**ҚҮЛЕЗМАЛАРНИНГ ҚУЧИРИЛИШ ТАЪРИХИ
КҮРСАТКИЧИ**

А. Қўлёзма кўчирилган ҳижрий таърихни милодий таърихга айлантирувчи синхроник жадвал

Ҳижрий таърих		Милодий таърих		Тавсиф рақами
йил	ой ва кун	йил	ой ва кун	
891	10 жумод I	1486	15 май	8
935	15 шаъбон	1529	24 апрель	28
972	12 Ҷрамазон	1565	13 апрель	29
988	11 рабиъ I	1580	26 апрель	114
996		1588		165
1094	15 жумод II	1683	11 июнь	116
1158		1745		144
1197	29 барот	1783	30 июль	31
1209		1794		167
1213		1798—99		155
1215	ражаб	1800	ноябрь-декабрь	118
1225		1810		147, 158
1226		1811		32
1229		1814		116
1231		1816		9
1232		1817		33
1233	жумод II	1818	апрель	17
1233		1818		159
1234	ражаб	1819	май	34
1234		1819		10
1236		1820—21		20
1239		1823—24		119, 148
1240		1824		141
1241		1825		2
1241	18 жумод II	1826	28 январь	35
1242	шаввол	1827	май	36
1242	5 зулқаъда	1827	31 май	37
1244		1828—29		120
1245		1829—30		1, 38, 169, 121
1246		1831		111
1247		1831—32		3
1248		1832—33		39, 40, 123, 171
1249	24 сафар	1833	13 июль	172
1249		1833—34		125
1249	шаввол	1834	февраль-март	152
1250		1834—35		142
1251		1835—36		11
1252		1836—37		18, 124
1253		1837		41, 168
1253	зулҳижжа	1838	март	126
1254		1838		12, 27, 42, 43, 127
1254	рабиъ I	1838	май	173
1254	жумод II	1838	август-сентябрь	103

Ҳижрий таърих		Милодий таърих		Тавсиф рақами
йил	ой ва кун	йил	ой ва кун	
1255		1839		128, 174
1256		1840		129
1257		1841		45, 145
1257	3 рабиъ II	1841	25 май	44
1260	жумод II	1844	июнь-июль	19
1261		1845		130
1262		1846		46
1263	жумод II	1847	май	47
1264		1848		48
1265		1849		131, 197
1266		1850		4
1268		1851—52		49, 132, 133
1268	28 рамазон	1852	16 июль	134
1271		1854—55		176
1272	20 шаъбон	1856	26 апрель	149
1273		1856—57		13, 135
1273	27 рамазон	1857	21 май	177
1274		1857—58		14, 50, 136
1275		1858—59		51
1276		1859—60		52
1277		1860—61		150
1278		1861—62		146
1283		1866—67		53
1284		1867—68		6, 54, 55, 153, 189
1286	жумод II	1869	сентябрь	137
1287		1870		56
1293		1876		57, 58
1294		1877		24
1295		1878		59
1296	19 рамазон	1879	6 сентябрь	60
1296		1879		61
1297		1880		23
1297	7 рабиъ II	1880	19 март	62
1298		1881		63
1299		1882		64
1299	шаъбон	1882	июнь-июль	65
1301		1884		195
1303		1886		66
1310		1892—93		25, 154
1315		1897—98		67
1316		1898—99		178
1320		1902—03		156
1323		1905		151
1327		1909		5
1336		1917—18		191
1358	рамазон	1939	октябрь-ноябрь	179

**Б. Кўчирилиш таърихи кўрсатилмаган
кўлёмаларнинг палеографик хусусиятларига
кўра аниқланган тахминий даврлари**

Аср	Тавсиф рақами
XV аср охири — XVI аср боши	22, 196
XVI аср	30
XVIII аср	15, 16, 68, 69, 117
XIX аср	7, 21, 26, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 138, 139, 140, 143, 164, 166, 180, 181, 182, 183
XX аср боши	101, 102

**Хаттотлик ва бадий китобат санъати
жиҳатидан алоҳида аҳамиятга эга кўлёмалар кўрсаткичи**

Шамс, унвон, лавҳа, зарварақ, доира, нақш, нафис жадвал ва бошқа ички безакли кўлёмалар: 1, 5, 8, 11, 12, 19, 22, 23, 28, 29, 106, 114, 120, 128, 134, 135, 137, 141, 154, 165.

Миниатюралари кўлёмалар:

114 (ав. 17 б, 26 б, 40 а, 57 а, 76 б, 107 б, 124 а, 130 б, 169 б, 175 а, 178 б, 183 б, 189 а, 193 б, 197 б, 216 б, 249 б, 260 б).

115 (ав. 56 б, 78 а, 90 а).

141 (ав. 4 а, 23 а, 30 б, 36 а, 39 а, 42 а, 48 б, 52 а, 111 б, 115 а, 119 б, 121 б, 125 б, 150 а, 152 а, 153 а, 159 б, 178 б, 188 б, 196 б, 204 а, 216 б, 218 а, 223 а, 241 а, 243 а, 247 б, 249 а, 253 а, 266 а, 273 б, 281 а, 289 б, 294 б, 354 а, 358 а, 359 б, 370 б, 375 б, 380 а, 386 а, 390 б, 398 б, 400 б, 404 б, 409 а, 411 а).

Хаттотлик санъати намуналари:

Настаълик: 5, 8, 10, 12, 15, 16, 18, 19, 21, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 37, 47, 48, 62, 71, 76, 103, 106, 114, 115, 120, 123, 124, 125, 128, 134, 137, 141, 154, 165, 179, 195, 196.

Насх: 22.

Шикаста: 38.

Бадий муқова: 1, 4, 5, 8, 12, 15, 18, 22, 27, 28, 34, 48, 49, 62, 72, 106, 114, 115, 118, 120, 124, 128, 137, 141, 174, 177, 179, 183.

Муҳрли кўлёмалар: 1, 2, 3, 8, 12, 15, 28, 33, 36, 38, 42, 114, 118, 122, 125, 153, 155, 165.

Қўлёзмалар тавсиф рақамининг инвентарь рақамига мувофиқлик кўрсаткичи

Тавсиф рақами	Инвентарь рақами	Тавсиф рақами	Инвентарь рақами	Тавсиф рақами	Инвентарь рақами
1	316	32	111	63	1030
2	526	33	2748	64	1265
3	2589	34	1498—I	65	34
4	163	35	387	66	2768
5	1248	36	903	67	2687
6	1807—IV	37	253	68	1046
7	2902	38	25—I	69	54С
8	216	39	430	70	2912
9	152	40	1393	71	1256
10	143	41	2582	72	1012
11	312	42	141	73	2030
12	1261	43	2766—II	74	970
13	2825	44	193	75	959
14	164	45	666	76	232
15	147	46	919—I	77	2637
16	448	47	1663	78	2712
17	169	48	900	79	1034
18	1064	49	1581	80	1630
19	154	50	2662	81	70
20	150—II	51	2767	82	339
21	2677—I	52	2228	83	2107
22	386	53	227	84	1165
23	1954	54	1015	85	308—II
24	185	55	1797	86	1104
25	2898	56	226	87	2550
26	5	57	2979	88	2663
27	941—II	58	966	89	228
28	98	59	2765	90	1800
29	533—I	60	1238	91	475
30	18	61	2820	92	2756
31	1048	62	283	93	360

Тавсиф рақами	Инventарь рақами	Тавсиф рақами	Инventарь рақами	Тавсиф рақами	Инventарь рақами
94	1199	129	1036	164	1511
95	1234	130	224—II	165	429
96	1780	131	2916	166	1435—II
97	476	132	161	167	250
98	457	133	162	168	302
99	1832	134	2576	169	25—II
100	1577	135	142	170	2913—II
101	355	136	447—II	171	1429—II
102	658	137	790	172	210
103	1853	138	2101	173	1425
104	941—I	139	1546—II	174	1550
105	225—II	140	497	175	919—III
106	2032—II	141	23—II	176	2104
107	2692	142	1177	177	225—I
108	2728	143	1516	178	816
109	2178—II	144	978	179	1530
110	390	145	2597	180	1553—II
111	518—I	146	19	181	2070—II
112	4	147	1552—I	182	2499—V
113	1846	148	65	183	71—I
114	2630—I	142	585	184	8—III
115	2752	150	1810	185	2—II
116	2777	151	726	186	8—IV
117	406	152	2693	187	2766—I
118	404	153	2331	188	919—II
119	1381	154	2376	189	1807—III
120	151	155	2—I	190	308—I
121	2913—I	156	2377	191	2776
122	1934	157	2630—II	192	533—II
123	1429—I	158	972	193	1429—III
124	17	159	1033	194	8—I
125	229—II	160	23—I	195	106—IV
126	1136	161	229—I	196	8—II
127	941—III	162	224—I	197	2770—I
128	1953	163	447—I		

**ҚҮЛЕЗМАЛАР ИНВЕНТАРЬ РАҚАМИНИНГ ТАВСИФ
РАҚАМИГА МУВОФИҚЛИК КҮРСАТКИЧИ**

Инвентарь рақами	Тавсиф рақами	Инвентарь рақами	Тавсиф рақами	Инвентарь рақами	Тавсиф рақами
2—I	155	162	133	390	110
2—II	185	163	4	404	118
4	112	164	14	406	117
5	26	169	17	429	165
8—I	194	185	24	430	39
8—II	196	193	44	447—I	163
8—III	184	210	172	447—II	136
8—IV	186	216	8	448	16
17	124	224—I	162	457	98
18	30	224—II	130	475	91
19	146	225—I	177	476	97
23—I	160	225—II	105	497	140
23—II	141	226	56	518—I	111
25—I	38	227	53	526	2
25—II	169	228	89	533—I	29
34	65	229—I	161	533—II	192
65	148	229—II	125	540	69
70	81	232	76	585	149
71—I	183	250	167	658	102
98	28	253	37	666	45
106—IV	195	283	62	726	151
111	32	302	168	790	137
141	42	308—I	190	816	178
142	135	308—II	85	900	48
143	10	312	11	903	36
147	15	316	1	919—I	46
150—II	20	339	82	919—II	188
151	120	355	101	919—III	175
152	9	360	93	941—I	104
154	19	386	22	941—II	27
161	132	387	35	941—III	127

Инвентарь рақами	Тавсиф рақами	Инвентарь рақами	Тавсиф рақами	Инвентарь рақами	Тавсиф рақами
959	75	1530	179	2582	41
966	58	1546—II	139	2589	3
970	74	1550	174	2597	145
972	158	1552—I	147	2630—I	114
978	144	1553—II	180	2630—II	157
1012	72	1577	100	2637	77
1015	54	1581	49	2662	50
1030	63	1630	80	2663	88
1033	159	1663	47	2677—I	21
1034	79	1780	96	2687	67
1036	129	1797	55	2692	107
1046	68	1800	90	2693	152
1048	31	1807—III	189	2712	78
1064	18	1807—IV	6	2728	108
1104	86	1810	150	2748	33
1136	126	1832	99	2752	115
1165	84	1846	113	2756	92
1177	142	1853	103	2765	59
1199	94	1934	122	2766—I	187
1234	95	1953	128	2766—II	43
1238	60	1954	23	2767	51
1248	5	2030	73	2768	66
1256	71	2032—II	106	2770—I	197
1261	12	2070—II	181	2776	191
1265	64	2101	138	2777	116
1381	119	2104	176	2820	61
1393	40	2107	83	2825	13
1425	173	2178—II	109	2898	25
1429—I	123	2228	52	2902	7
1429—II	171	2331	153	2912	70
1429—III	193	2376	154	2913—I	121
1435—II	166	2377	156	2913—II	170
1498—I	34	2499—V	182	2916	131
1511	164	2550	87	2979	57
1516	143	2576	134		

М У Н Д А Р И Ж А

СУЗ БОШИ	3
ҚҮЛЁЗМАЛАР ТАВСИФИ	15
ҚҮРСАТҚИЧЛАР	183
Асарлар номи кўрсаткичи	184
Қотиблар исми кўрсаткичи	186
Саҳҳофлар исми кўрсаткичи	190
Қўлёзмаларнинг кўчирилиш таърихи кўрсаткичи	192
Хаттотлик ва бадий китобат санъати жиҳатидан алоҳида аҳамиятли қўлёзмалар кўрсаткичи	194
0 Қўлёзмалар тавсиф рақамининг инвентарь рақамига мувофиқлик кўрсаткичи	195
Қўлёзмалар тавсиф рақамининг инвентарь рақамига мувофиқлик кўрсаткичи	197

Мухаммаджан Хакимов

ОПИСАНИЕ РУКОПИСЕЙ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НАВОИ

**На узбекском языке
Ташкент, «Фан»**

**Ўзбекистон ССР ФА Ҳ. С. Сулаймонов номидаги Қўлёмалар институти
илмий совети ҳамда Ўзбекистон ССР ФА Тарих, тилшунослик ва
адабиётшунослик бўлими томонидан нашрга тасдиқланган**

**Муҳаррир Х. Зарипова
Рассом Д. Файзирахмонов
Техмуҳаррир Л. Тюрина
Корректор С. Зокирова
ИБ № 2007**

Теришга берилди 16.09.82. Босинга рухсат этилди 29.06.83. P05671. Формати 60×90¹/₁₆.
Босмаҳона қоғози № 1. Адабий гарнитур. Юқори босма. Шартли босма л. 12,5. Ҳисоб-
нашриёт л. 18,3. Тиражи 2100. Заказ 165/179. Баҳоси 1 с. 70 т.

Баҳоси 1 с. 70 т.
ЎзССР «Фан» нашриёти, Тошкент, 700047, Гоголь кўчаси, 70. ЎзССР «Фан» нашриёти-
нинг босмаҳонаси, Тошкент, М. Горький проспекти, 79.